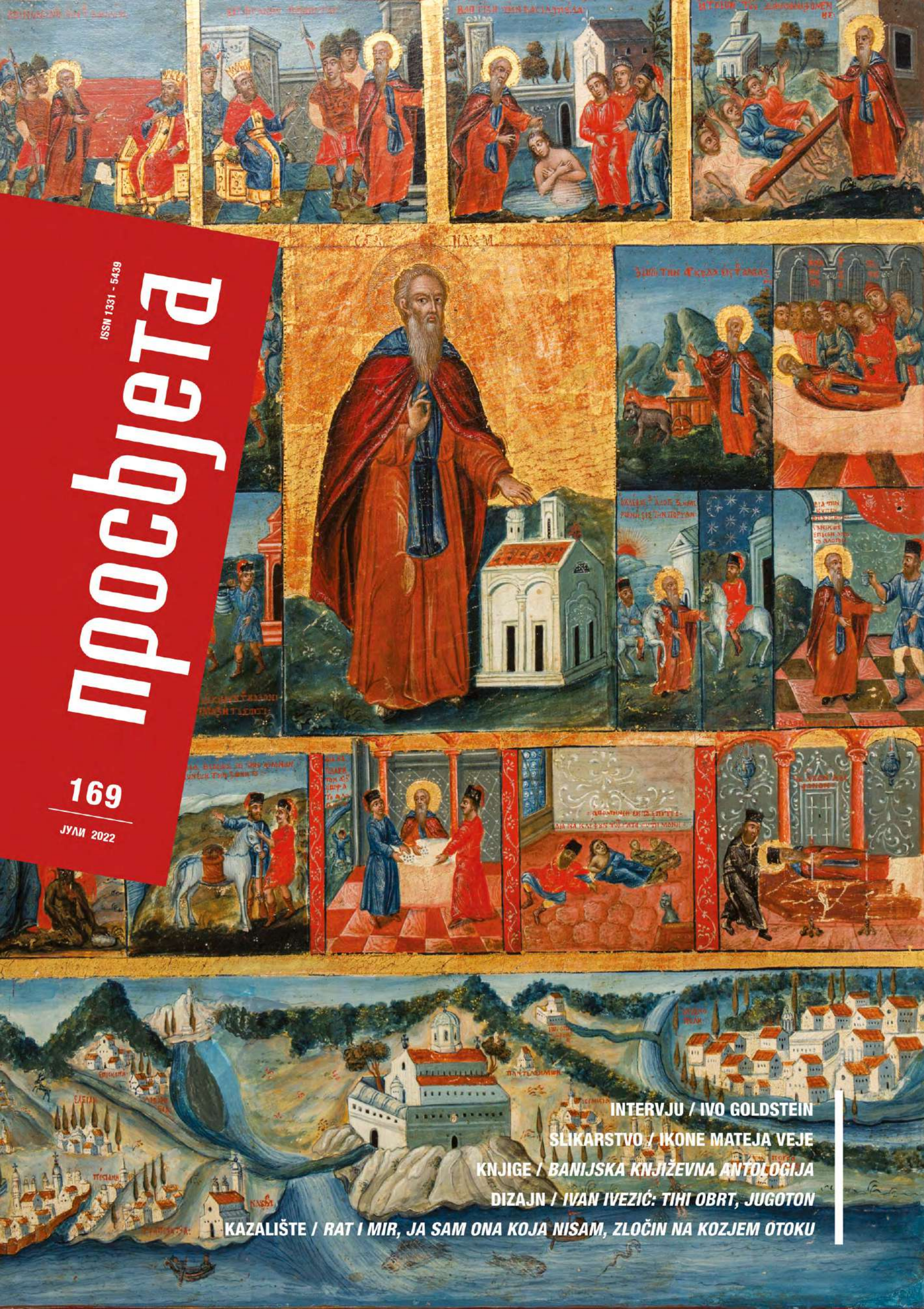

просвета

ISSN 1331 - 5439

169

ЈУЛИ 2022

INTERVJU / IVO GOLDSTEIN
SLIKARSTVO / IKONE MATEJA VEJE
KNJIGE / BANIJSKA KNJIŽEVNA ANTOLOGIJA
DIZAJN / IVAN IVEZIĆ: TIHI OBRT, JUGOTON
KAZALIŠTE / RAT I MIR, JA SAM ONA KOJA NISAM, ZLOČIN NA KOZJEM OTOKU

просвјета

НОВИНЕ ЗА КУЛТУРУ

ISSN 1331-5439

ИЗДАВАЧ:

Српско културно друштво ПРОСВЈЕТА
www.skd-prosvjeta.hr, www.casopis.skd-prosvjeta.hr

ГЛАВНИ УРЕДНИК:

Чедомир Вишњић

ПОМОБНИК ГЛАВНОГ УРЕДНИКА:

Горан Борковић

ЧЛАНОВИ РЕДАКЦИЈЕ:

Чедомир Вишњић, Горан Борковић, Ђорђе Матић

ГРАФИЧКА УРЕДНИЦА:

Барбара Бласин

ЛЕКТУРА И КОРЕКТУРА:

Јово Чорак

НА НАСЛОВНОЈ СТРАНИЦИ: Житејна икона Св. Наума
из Скрадина и Запис са полеђине иконе Св. Наума

ШТАМПА: Tehničar copyservis d.o.o.

АДРЕСА РЕДАКЦИЈЕ: Бериславићева 10, 10 000 Загреб

ТЕЛ: +385 1 4872 480

ФАКС: +385 1 4845 364

Убиљежен у Министарству културе Републике Хрватске под бројем 644. Часопис је суфинансиран од Савјета за националне мањине Владе Републике Хрватске, Министарства за културу Републике Хрватске и Министарства културе и информисања Републике Србије. Излази у тиражи од 1 000 примјерака.

итпресут

Моји другови

Спортски сусрети Срба и Хрвата увијек су занимљиви. Дапаче, неријетко се зна догодити да буде и вишка „занимљивости“. Посебно кад је у питању ногомет. Па још Европско првенство које се, узгред буди речено, игра у околици Bleiburga, митског мјеста страдања колаборационистичких снага након Другог свјетског рата. Сви су, дакле, увјети били ту да овај уводник испунимо лавином мржње извјештавајући што су једни другима Срби и Хрвати горе у Доњој Аустрији испоручили не само на ногометном терену, него и око њега, бројећи кржаве главе, поломљена ребра и похапшене у притворској јединици клагенфуртске полиције.

Међутим, ништа од тога нећете прочитати у овом уводнику. Догодило се нешто потпуно другачије. На Европско ногометно првенство националних мањина (Europeada), о томе се ради, Срби из Хрватске и Хрвати из Србије отпутовали су заједно у истом аутобусу, били су смјештени у истом хотелу, једини су се од свих репрезентација, које су то учиниле појединачно, представили заједно, онако „југославенски“, пјевајући на бину Бајагину „Моји другови“. А коју би другу уопће пјевали, јер коме би помогао када зашкрипи с новцем него другу јер друг се у невољи види, а друг – у овом случају екипа Хрвата из Србије – непосредно пред почетак првенства нашао се у финансијској невољи па је координираном акцијом Спортског рекреативног друштва Срба из Хрватске у задњи тренутак пронађено рјешење да и они заиграју.

А резултат? Кад већ пишемо да и то забиљежимо, мада није био у првом плану. Ма није био ни у петом. Срби су били пети, Хрвати шести. Играли су и међусобно. Погађате, наравно, исход је био неријешен 3-3. Гурали су једни друге, храбрили се по несносној врућини, богами и попили коју, више наздрављајући победама него тугујући због пораза. Тако то раде другови. Уосталом, тко ће кога боље разумјети, него Хрвати из Србије Србе из Хрватске или обратно, свеједно.

Горан Борковић

Fotografija: Mario Beganović, Gerovo, juli 2022.

SVA IZDANJA SKD PROSVJETA MOŽETE NARUČITI NA ADRESI

SKD Prosvjeta, Berislavićeva 10, 10 000 Zagreb

FAX: + 385 1 4845 364

TEL: + 385 1 48 72 480

skdprosvjeta2@gmail.com

Godišnja pretplata na časopis *Prosvjeta* iznosi 150 kuna, a uplaćuje se na račun SKD Prosvjeta IBAN: HR3324020061100996867.

Kopiju uplatnice pretplatnik obavezno treba dostaviti na adresu izdavača s naznakom "za časopis Prosvjeta" radi uvrštenja u evidenciju pretplatnika.

Uplate na ime pretplate na časopis Prosvjeta iz inostranstva se vrše na IBAN: HR3324020061100996867, SWIFT: ESBCHR22 ERSTE&STEIERMÄRKISCHE BANK d.d. s naznakom "za časopis Prosvjeta".

Pretplata za zemlje Evropske unije za godinu dana iznosi 50 EUR, SAD 60 USD, Kanada 60 CAD, Australija 60 AUD.

pretplata

- 04 OD VASKRSA DO VIDOVDANA**
Nenad Jovanović
HRONIKA
- 11 TUĐMAN JE IMAO PROBLEM SA ŽIDOVIMA**
Goran Borković
INTERVJU, IVO GOLDSTEIN
- 18 O HIJENAMA RATA**
Goran Babić
RASPRAVE O NOTORNOM (38)
- 19 PAX AMERICANA JE MRTVA, ŽIVJELA POST AMERICANA**
dr. Nenad Živanovski-Stolić
POLITIKA
- 21 A JA SAM NAJVEĆMA VOLIO BAŠ TOG – BANIJSKO-KORDUNSKOG ĆIRU**
Miloš Kordić
ZAPIS S BANIJE
- 25 IKONA SV. NAUMA IZ SKRADINA**
Branko Čolović
SLIKARSTVO, IKONE MATEJA VEJE
- 30 NAJSTARIJA SRPSKA PUBLIKACIJA ŠTAMPANA U HRVATSKOJ?**
Borivoj Čalić
BAŠTINA
- 32 JEDNA ASINHRONA KNJIGA**
Dušan Ivanić
KNJIGE, SAT POVIJESTI I ČAS (H)ISTORIJE: IZBOR TEKSTOVA (2014. – 2019.)
- 34 DUG JE PUT DO MOSKVE I NATRAG**
Bojan Munjin
KAZALIŠTE, RAT I MIR, NARODNO POZORIŠTE BEOGRAD
- 37 UZVRATITI VREMENU ISTOM MJEROM**
Igor Ružić
KAZALIŠTE, PREDSTAVE U REŽIJI PAOLA MAGELLIJA, ZKM I HNK
- 40 „KINEZ“ U JUGOTONU**
Željko Luketić
IZLOŽBE, IVAN IVEZIĆ: TIHI OBRT, HDD
- 44 POMOĆNI SPISATELJSKI POSLOVI**
Dragan Babić
KNJIGE, ZAPISI O KNJIŽEVNOSTI 1953–1965
- 46 INTIMNI ARHIPELAG**
Vladan Bajčeta
KNJIGE, OTOCI
- 49 KAO VOZOVI U LETNJOJ NOĆI**
Vule Žurić
KNJIGE, UVEK ISPOČETKA I NEBOJŠA ĐUKELIĆ
- 52 IMENIMA VRATITI IME**
Đorđe Matić
KNJIGE, BANIJSKA KNJIŽEVNA ANTOLOGIJA
- 55 SAMO JEDNOM SE LJUBI**
Nenad Rizvanović
IZLOŽBE, PAKET ARANŽMAN (1981-2021), MSU
- 58 KRLEŽA I FENOMEN GLUPOSTI**
Goran Korunović
ESEJ
- 60 „AŽDAHA“**
Nikola Živanović
O KRAGUJEVAČKOJ SAVREMENOJ POEZIJI (6)
- 63 PEDESETOGODIŠNJICA**
Velimir Sekulić
PROZA
- 66 PANOPTIKUM**
Goran Borković

OD VASKRSA DO VIDOVDANA

Nenad Jovanović

DOBRA VODA – U osječkom pododboru “Prosvjete” 29. aprila predstavljen je Almanah Dobra voda, drugi broj godišnjaka Srpskog kulturnog centra (SKC) Vukovar. Predstavili su ga direktor SKC-a Srđan Sekulić te jedan od autora i suradnika Dušan Velimirović. Almanah sadrži radove trinaest autora i podijeljen je na sedam tematskih područja – historiju, književnost, etnologiju, izdavaštvo, kulturu i muziku. Teme radova vezane su za Vukovar i okolinu. Almanah je izdavački poduhvat SKC-a kojim ova ustanova nastoji od zaborava otrgnuti neke značajne ljude, događaje, običaje i vjerovanja.

LIČNOST U IZGRADNJI – U organizaciji i prostorijama riječkog pododbora “Prosvjete” 29. aprila izvedena je monodrama Sare Blažić “Ličnost u izgradnji”. Radnja predstave prati glumicu Lui u njenom pokušaju da ispriča životne situacije koje su je dovele do trenutka kada ispred publike izvodi svoju monodramu.

TUCIJADA U LIPIKU – Posljednjeg aprilskog dana u Lipiku je održana 14. po redu Tucijada zapadne Slavonije i Moslavine. Manifestaciju koja je održana u prostoru restorana na lipičkim bazenima organizirala

je Koordinacija pododbora “Prosvjete” zapadne Slavonije i Moslavine, a u programu je učestvovalo sedam pododbora. Osim domaćina, učestvovali su i članovi pododbora iz Virovitice, Grubišnog Polja, Slatine, Okučana i Garešnice, ističe Darko Derenj, predsjednik pododbora “Prosvjete” Pakrac-Lipik. Prije početka programa prigodnom besjedom prisutnima se obratio sekretar eparhije Pakračko-slavonske i paroh pakrački o. Đorđe Teodorović, a nakon programa održano je tradicionalno tucanje vaskršnjim jajima u kojem su učestvovala 32 takmičara iz svih pododbora. Pobjednica je Milena Popović iz pododbora Okučani, dok je za najljepše jaje žiri odabrao ono Nevenke Kranjčević iz pododbora Pakrac-Lipik.

VATRENI PRVI MAJ – Stanovnici Gorskog kotara već tradicionalno obilježavaju Prvi maj krijesovima i budnicama. Ove godine to je bila jedna od aktivnosti u projektu “Tradicija i običaji Srba Gorskog kotara” u organizaciji pododbora “Prosvjete” u Moravicama i Gomirju.

Uvečer uoči Prvog maja upaljeni su krijesovi u zaseoku Jakšić u Moravicama i lokaciji Bregovi kod Gomirja oko kojih su se skupili članovi pododbora i mještani svih uzrasta, rekla je voditeljica projekta Maja Musulin. Nakon paljenja krijesa, u Moravicama je nastavljeno druženje u prostorijama pododbora “Prosvjete”. Moravičanima su na prvomajsko jutro članovi orkestra koji djeluje u sastavu tamošnjeg pododbora na čelu s Novicom Vučinićem te članovi KUD-a “Željezničar” tradicionalnom budnicom uveselili prvomajsko jutro, nakon toga to su učinili u Gomirju, pa u Ljubošini.

PUNA KUĆA PRIČA – Teatar Puna kuća, u partnerstvu s Dječjim vrtićem Zlatokosa iz Borova, realizirao je projekt “Puna kuća priča” – edukaciju odgojitelja u oblasti dramskog stvaralaštva pri obradi srpske književnosti u radu s djecom. U projektu, koji je financiralo Ministarstvo kulture i medija RH, učestvovali su odgojitelji Zlatokose. Program se odvijao na srpskom i hrvatskom jeziku, a završni video radovi, njih pet, namijenjeni su djeci različitog predškolskog uzrasta.

NOVI PROSTORI U ZAGREBU – Na redovnoj izvještajnoj Skupštini zagrebačkog pododbora “Prosvjete” održanoj 2. maja, prisutni članovi jednoglasno su usvojili narativni i financijski izvještaj za 2021. kao i plan rada za 2022. godinu. Sjednica, kojoj su prisustvovali i potpredsjednik SKD-a Siniša Tatalović i generalni sekretar Slobodan Živković, bila je prilika i za diskusiju o povezanosti pododbora s centralom, kao i o budućem useljenju pododbora i njegovih sekcija u novi prostor. Zagrebački pododbor od 18. juna dobio je novo sjedište; iz prostorija Biblioteke premješten je u nove preko puta

Preradovićeve ulice. Otvaranju je prisustvovao veći broj Srba iz Zagreba koji su poslušali nastupe muške pjevačke grupe i Zborxopa. Po riječima predsjednice pododbora Anete Vladimirov, u dobivenim prostorijama će se održavati probe i sastanci većine sekcija, kao i manji nastupi, dok će se za veće koristiti veća dvorana “Prosvjete”. Tu je i prostor koji je namijenjen klupskom okupljanju; od jeseni će tamo biti održavani susreti subotom.

BLISKI SUSRETI KNJIŽEVNE VRSTE – U okviru programa “Djeca stvaraju književnost” Centralna biblioteka “Prosvjete” organizirala je 4. i 5. maja u više škola po Hrvatskoj književne radionice i susrete djece s piscem za djecu Dejanom Aleksićem. Radionice, za koje su djeca pokazala veliko zanimanje, održane su u Zagrebu, Vojniću, Vrginmostu, Jabukovcu, Maji kod Gline i Topuskom. Program “Djeca stvaraju književnost” jedan je od 93 programa koje je odobrilo Ministarstvo kulture i medija RH za poticanje razvoja publike u kulturi u Hrvatskoj za ovu godinu. Namijenili smo ga djeci, pripadnicima srpske nacionalne zajednice, koja s izuzetkom Zagreba živi na području od posebne državne skrbi, prometno udaljena od gradova i u kojima nema toliko kulturnih sadržaja ni za djecu ni za odrasle, tako da su djeci koja pohađaju nastavu po modelu C škole jedino mjesto susreta i druženja, učenja i bavljenja kulturom Srba i većinskog naroda. Program se odvija u suradnji s učiteljima koji u navedenim mjestima drže nastavu srpskog jezika i kulture. U Zagrebu se s Aleksićem susrelo 15 učenika koji od ove godine pohađaju model C.

ZBORXOP NA KRESOVIMA – U organizaciji Mreže antifašista Zagreba na Savskom nasipu kod Mosta slobode 7. maja održani su sedmi po redu Trnjanski kresovi kojima se obilježava oslobođenje Zagreba 8. maja 1945. Osim radionica šivenja, plesa i popravka bicikala, eko-kviza i virtualne izložbe Muzeja oslobođenja Dalmacije iz Šibenika, štandova MAZ-a i Zagreb Pridea, okupljene je zabavio i nastup brojnih zborova, Le Zbora i zbora Domaćinsti te Partizanskog zbora, Ličkog prela i Zborxopa.

ĐURĐEVDANSKO KOLO – U belomanastirskoj kino dvorani 7. maja održan je sedmi po redu folklorni koncert pod nazivom "U kolu sa prijateljima – Đurđevdanski susreti" u organizaciji belomanastirskog Srpskog KUD-a "Jovan Lazić". Na koncertu je, uz domaćine, nastupilo još pet društava nacionalnih manjina iz Hrvatske: Češka obec Bjelovar, osječko Makedonsko kulturno društvo (MKD) "Braća Miladinovci", Romski resursni centar iz Darde, mađarski KUD "Čardaš" Demokratske zajednice Mađara Hrvatske iz Suze i Folklorni ansambl "Čuvari tradicije baranjskih Srba" iz Belog Manastira. Prema riječima predsjednice SKUD-a dr Svetlane Pešić, ove godine koncert je održan na patarice, tj. na dan poslije slave kad se također dočekuju dragi gosti.

OSJEČKE MANJINE – Prvi "Dan nacionalnih manjina Grada Osijeka 2022." obilježen je 8. i 9. maja nastupom folklornih grupa u centru grada koje su se predstavile i izvornim etno-gastronomskim specijalitetima. Grad Osijek ponosi se bogatstvom kultura i običaja čak 22 nacionalne manjine, među njima i srpske, koje žive u gradu na Dravi te oplemenjuju njegovu svakodnevicu.

DANI DUGI ČETVRT VIJEKA – U Belom Manastiru su 14. maja otvoreni 25. jubilarni Dani kulture Srba istočne Slavonije, Baranje i zapadnog Srema. Program je otvorio predsjednik Koordinacionog odbora Svetislav Mikerević, a prisutnima se obratio i domaćin Dejan Jeličić, kao i potpredsjednica "Prosvjeta" Radmila Latas. Ansambl narodnih igara SKD "Prosvjeta" iz Vukovara predstavio se Narodnim orkestrom i solistima u muzičko-vokalnom bloku. U okviru te manifestacije dan kasnije u prostorijama pododbora "Prosvjete" u Osijeku, koji obilježava 25 godina rada, održano je pjesničko veče. Predsjednik pododbora Zdenko Čikara podsjetio je da je osječki pododbor 20 godina domaćin pjesničkih susre-

ta. Nastupilo je trinaest pjesnika. Pjevanjem i sviranjem na gitari članica Muzičke sekcije Hristina Đuranović, upotpunila je i oplemenila program koji je vodio pjesnik Milenko Vasiljević Čiko. Na kraju, predsjednik Koordinacionog odbora za istočnu Slavoniju, Baranju i zapadni Srem Svetislav Mikerević podijelio je zahvalnice učesnicima te prigodne poklone.

Od otvaranja do zatvaranja 5. juna u Vukovaru u okviru manifestacije održano je osam programa sa više od 700 učesnika, pri čemu su programi u Belom Manastiru, Osijeku, Jagodnjaku, Borovu, Markušici, Vukovaru i Pačetinu u godini jubileja bili izuzetno posjećeni, od pjesničkih i dramskih večeri i smotre recitatora do literaraca i folkloru te likovne kolonije.

Povodom jubileja dodijeljene su plakete i zahvalnice svim "Prosvjetinim" pododborima i suradnicima, a godišnja nagrada "Branimir Kurucić", koja nosi ime osnivača "Prosvjete" na istoku Hrvatske, uručena je pjesnikinji Gordani Pavić iz Dalja. U programu zatvaranja nastupili su Vukovarsko srpsko pevačko društvo Javor, učenik Muzičke škole Novak Kolar na harmonici, recitator Aleksej Kovačević, pobjednici smotre recitatora i literaraca Marko Vorkapić iz Jagodnjaka te Vanja Borojević iz Vukovara.

KRSNE SLAVE – U okviru projekta "Tradicija i običaji Srba Gorskog kotara" u prostorijama DVD-a Gomirje održana je radionica "Običaji krsnih slava". Članice Udruge žena Moravice i udruge Gomirje u srcu 1599. zajedno su pripremile tradicionalnu hranu i postavile prazničku trpezu. O počecima i tradiciji krsnih slava govorio je arhimandrit u manastiru Gomirje Mihajlo Vukčević. U 12. stoljeću Sveti Sava je napisao bogosluženo pravilo kako se slave krsne slave. Najveći broj pravoslavnih Srba na ovim prostorima slave jednu od tri krsne slave – Sv. Nikola, Sv. Jovan i Sv. Georgije. Za krsnu slavu uz prazničku trpezu (mrsnu ili posnu) iznosi se koljivo, slavski kolač i crno vino te se pali slavski svijeća. Slavski kolač pripremamo za slavu, zdravlje i spasenje svih nas, a koljivo spremamo za pokoj duša naših predaka pošto je pšenica simbol vaskrsenja. Prema tradiciji, na Krsnu slavu se ne poziva goste, već su svi koji dođu u kuću toga dana dobrodošli.

DOM JE TAMO GDJE JE PJESMA – Pod pokroviteljstvom Grada Splita i gradske Koordinacije vijeća i predstavnika nacionalnih manjina 16. maja u Hrvatskom domu održana je tradicionalna kulturna manifestacija "Dom je tamo gdje je pjesma". Pored ženskog zbora splitskog pododbora "Prosvjete" na smotri su učestvovali i članovi splitske Udruge za ukrajinsku kulturu "Cvit", Slovenskog kulturnog društva "Triglav", Kulturnog društva Bošnjaka "Preporod", Zajednice Crnogoraca, Demokratske zajednice Mađara, Makedonskog kulturnog društva Makedonija, Makedonske kulturne udruge "Stobi" i Zajednice Talijana.

KREATIVNO ČOŠE – U prostorijama pododbora "Prosvjete" u Osijeku 18. maja održana je četvrta po redu radionica likovne sekcije "Kreativno čošje". Desetak ljubitelja kreativnog izražavanja radilo je u tehnici izrade recikliranog papira. Usitnjavanjem, natapanjem u vodi, mljevenjem u blenderu, valjanjem te sušenjem, nastaje reciklirani papir koji će u narednim radionicama poslužiti kao osnova za izradu raznovrsnih i zanimljivih likovnih kreacija.

TRIFUNOVIĆEVO "STOVARIŠTE" – Pred brojnom publikom riječkog Exportdrva istaknuti srpski glumac Sergej Trifunović 18. maja predstavio je svoj književni prvenac "Stovarište". O knjizi su uz autora govorili sveučilišni profesor i književnik Nikola Petković, kao i povjesničar i publicista Dragan Markovina koji je i recenzent.

Svoj književni prvenac koga karakteriziraju crtice iz njegovog života i brojne autentične situacije s drugom javnim ličnostima kao što su Sean Penn, Marlon Brando, Spike Lee, Ljuba Tadić i drugi, Trifunović je počeo pisati prije pandemije, a takva situacija mu je omogućila da se još više posveti pisanju i dovrši knjigu.

Knjiga je predstavljena u organizaciji riječkog pododbora "Prosvjete" i

VSNM-a Primorsko-goranske županije. Promociji su prisustvovali generalni konzul Srbije u Rijeci Goran Petrović, zamjenik župana Petar Mamula, generalni sekretar "Prosvjete" Slobodan Živković i drugi viđeniji ljudi riječkog kulturnog i javnog života.

DA SE NE ZABORAVI – U karlovačkom pododboru "Prosvjete" održana je tribina posvećena značenju naučnog djela i ostavštini pokojnog karlovačkog historičara Đure Zatezala. Profesor Dragan Grubješić je govorio o značenju djela dr Zatezala za povijest srpske zajednice na području Banije, Korduna i Like. "Htjeli smo da se njegovo naslijeđe i djelo ne zaborave jer je važno za širu srpsku zajednicu. Njegova djela treba čitati da se ne zaboravi što se sve Srbima dogodilo u Drugom svjetskom ratu", rekao je Grubješić.

Pododbor je nedavno organizirao još jednu likovnu koloniju čiji se ukupan broj od 1997. kreće iznad 200. Učestvovalo je 15 slikara iz Karlovca, Zagreba, Jastrebarskog, Duge Rese, Velike Kladuše i Bihaća, a pododbor je bogatiji za 21 novo djelo. Osim toga, pododbor je s Gradskom knjižnicom Karlovac organizirao književno-pjesničku večer na kojoj je gostovao poznati pjesnik i glumac Enes Kišević.

HLEB KROZ ISTORIJU – Peti ciklus radionica u okviru projekta "Žene sa Istoka", na temu "Hleb kroz istoriju", održan je 18. maja u prostoru biblioteke u Borovu. Voditeljica radionice Mirjana Oreščanin podsjetila je na historijski pregled nastanka hljeba, ili kruha – kako tko voli – kroz vijekove, a zatim i na tradicijski osvrt i povezanost sa običajima srpskog naroda u kojima je gotovo uvijek 'lebac imao posebnu važnost. Na ovoj radionici su teorija i praksa isprepletene, pa su učesnice dobile recepte i pravile ukrase za slavski kolač. Sljedeći završni ciklus radionica održava se u junu, a kraj projekta bit će obilježen zajedničkim izletom svih učesnica.

SKUP O OČUVANJU IDENTITETA – U prostorijama Prosvjete u Zagrebu 18. i 19. maja održan je stručni skup “Očuvanje identiteta nacionalne manjine kao temelj za stjecanje znanja, vještina i kompetencija” na kojem je između ostalog zaključeno da je, osim za same manjine, nastava na manjinskim jezicima i pismima važna i za Hrvatsku u cjelini. Skup je bio namijenjen svima koji rade s djecom pripadnicima nacionalnih manjina u predškolskim ustanovama, osnovnim i srednjim školama. Po riječima voditeljice skupa Natalije Koprenice, više savjetnice za srpsku nacionalnu manjinu u Agenciji za odgoj i obrazovanje, u evropskim je zemljama osnaživanje identiteta osoba koje pripadaju nacionalnim manjinama proklamirano kao jedan od imperativa društvenog i gospodarskog razvoja.

MANJINE U VARAŽDINU – U organizaciji Grada Varaždina i Varaždinske županije 21. maja održana je manifestacija Dan nacionalnih manjina u čijoj su realizaciji učestvovali organizacije bošnjačkog, srpskog, albanskog i slovenskog naroda. Sam događaj bio je izuzetno posjećen, a građani su dobili priliku upoznati se sa gastronomijom, kulturom i muzikom multietničkog prostora sjeverozapadne Hrvatske. Folklornim nastupom manifestaciju su uveličali članovi “Prosvjetinog” pododbora iz Velikog Poganca. “Ova manifestacija omogućila nam je da drugima predstavimo našu tradicionalnu pjesmu, igre i narodne nošnje. Zadovoljan sam da smo u tome uspjeli i ispunili očekivanja organizatora, građana i naših sunarodnjaka iz Varaždina. Upravo njima, gradskom VSNM-u, najviše dugujemo što smo gostovali ovdje. Radujem se dolasku i iduće godine”, rekao je predsjednik pododbora Ljubiša Grubačević.

ZELENA TRAVA MORA MOG – U okviru ekološkog projekta “Nije prekasno”, koji u fokusu ima morske livade, u organizaciji SKD-a “Prosvjeta” 21. maja na plaži u Karinu održana je dječja radionica Multikultivator. Sadržaj multikulturnog vrta nadovezuje se na ekološki projekt “Nije prekasno”, s ciljem da aktivira stanovništvo, posebno njegove najmlađe članove oko zajedničke sadnje i brige o biljnim vrstama. Na području Karina živi multinacionalno stanovništvo čije smo najmlađe predstavnike pozvali na zajedničku sadnju i brigu o biljkama, rekla je voditeljica Davorka Perić ističući da je u projekt uključen veći broj pojedinaca i udruženja.

PRVIH MALOGRAĐAČKIH 20 GODINA – Bogatim programom upriličenim 22. maja ispred Vatrogasnog doma pododbor “Prosvjete” u Malom Gradcu, jedan od najaktivnijih od ukupno 53 pododbora “Prosvjete”, obilježio je 20 godina uspješnog rada i djelovanja. Uz domaćine, publici su se predstavili i gosti iz pododbora Krnjak i Garešnica s kojim su surađivali niz godina. Programu i podjeli priznanja zaslužnima prisustvovali su predstav-

nici gradskih i županijskih vlasti, Siniša Tatalović u ime SKD-a. manjinski vijećnici i aktivisti srpskih organizacija. Isti dan bila je i slava sela Sv. Nikola Letnji (Nikolica), na što je podsjetila predsjednica pododbora Željka Marčinko, izrazivši nadu da će pododbor ponovo dobiti prostor koji je stradao u potresu te da počinju priprema za isto tako jubilarne “Susrete na Baniji”.

O MANJINSKOM OBRAZOVANJU – Ukazivanje na veliki broj problema u manjinskom obrazovanju, kao i na načine njihovog rješavanja i naglašavanje potrebe da ljudi budu prisutniji na terenu; u školama, među učenicima i nastavnicima, bio je sadržaj rada međunarodne naučno-stručne konferencije “Interkulturalnost i obrazovanje na manjinskim jezicima i pismima” koju je Srpsko narodno vijeće organiziralo 23. i 24. maja u Zagrebu. Treba prevladati pristup u kojem većinsko obrazovanje ima prioritet dok je obrazovanje manjina neopravdano zapostavljeno, rekao je predsjednik SNV-a i saborski zastupnik Milorad Pupovac. Tom prilikom podsjetilo se i da od 22 nacionalne manjine, njih 16 ostvaruje pravo na obrazovanje na manjinskom jeziku i pismu u nekima od modela obrazovanja od predškolskih do srednjoškolskih ustanova, u koje je u ovoj školskoj godini bilo uključeno preko 10.000 učenika.

JAGODNJAK – Povodom dana općine Jagodnjak, na manifestaciji koju je 22. maja organizirao tamošnji pododbor Prosvjete nastupili su članovi Ansambla narodnih igara SKD "Prosvjeta" Vukovar. Tom prilikom prisutnoj publici predstavili su se Srpskim igrama iz Baranje i Vlaškim igrama.

DARDA U CENTRU GRADA – U prostorijama "Prosvjete" u Zagrebu 23. maja otvorena je izložba slikarske kolonije likovne radionice "Petar Dobrović" iz Darde na kojoj je izloženo 28 radova s lanske kolonije "Đola". Nakon uvodnog obraćanja Davorke Perić, prisutnima se obratio predsjednik pododbora iz Darde Mirko Marković, ističući da se radi o multietničkoj koloniji čiji učesnici dolaze od Budimpešte, Subotice i Beograda do svih krajeva Hrvatske i BiH. Otvorenje su uveličali Zborxop, koji je pod vodstvom Jovane Lukić izveo tri stare narodne pjesme, kao i šest učenica Srpske pravoslavne opšte gimnazije "Kantakuzina Katarina Branković" koje su recitirale pjesme Milana Rakića, Alekse Šantića, Laze Kostića i Vladislava Petkovića Disa.

MANJINSKE KNJIŽNICE – U prostorijama Središnje biblioteke "Prosvjete" u Zagrebu 27. maja održan je četvrti po redu okrugli stol "Knjižnice nacionalnih manjina danas". Učesnici skupa istaknuli su da su knjižnice nacionalnih manjina u Hrvatskoj, iako u smanjenom opsegu aktivnosti, djelovale i za vrijeme epidemije, a da se sada vraćaju u svoj uobičajeni djelokrug rada. Ciljevi okruglog stola bili su pregled funkcioniranja središnjih knjižnica nacionalnih manjina nakon više od četvrt vijeka postojanja i nakon pandemijskih vremena izazvanih kovidom. Osim toga, nastojat ćemo poboljšati njihovu vidljivost, ne samo u lokalnoj zajednici na čijem prostoru djeluju, već i na čitavom prostoru Hrvatske, rekla je voditeljica Središnje knjižnice Srba Snježana Čiča. Učesnike okruglog stola pozdravio je generalni sekretar "Prosvjete" Slobodan Živković, ističući da društvo puno pažnje

polaze na knjigu i bibliotekarstvo, kao i da se nekad nedovoljna sredstva nadoknađuju naporima, trudom i angažmanom bibliotekarki. Osim njega, prisutnima se obratio i šef izdavaštva u "Prosvjeti" Čedomir Višnjić.

Devet knjižnica nacionalnih manjina djeluje u okviru narodnih knjižnica u pojedinim gradovima, od toga dvije u Zagrebu (albanska i rusinsko-ukrajinska), Belom Manastiru (Mađari), Daruvaru (Česi), Našicama (Slovaci), Osijeku (Austrijanci), Karlovcu (Slovenci), Puli (Talijani) i Sisku (Bošnjaci). Osim manjinskih knjižnica koje djeluju pri narodnim knjižnicama, središnje knjižnice Srba i Roma djeluju pri organizacijama koje su ih osnovale, SKD "Prosvjeti", odnosno Savezu Roma Kali Sara.

MILANKOVIĆEVI CIKLUSI – Kulturni i naučni centar "Milutin Milanković" iz Dalja organizirao je 15. po redu Milankovićeve cikluse, svoju centralnu manifestaciju posvećenu velikanu svjetske nauke rođenom 28. maja 1879. godine. U dvorištu njegove kuće za godinu dana je nikla mala astronomska opservatorija koju je svečano otvorio načelnik opštine Erdut Jugoslav Vesić. Prije otvaranja opservatorije, upriličena je izložba fotografija "KNC i Milanković u Hrvatskoj i svetu", održano je predavanje "Milanković, vreme i vasseljena", a o globalnim klimatskim promjenama govorio je akademik Fedor Mesinger iz Beograda.

BJELOBRDSKE VEČERI – U Bijelom Brdu je 30. maja održano književno veče s Đorđem Nešićem koje su organizirali tamošnji pododbor "Prosvjete" i SKUD "J. J. Zmaj". U Bjelobrdskoj tradicijskoj kući prezentirano je djelo Đorđa Nešića u kojem se osvrnuo na istoriju Bijelog Brda od turskog doba i dolaska Srba. Stihove Đorđa Nešića govorio je i Slobodan Nešić uz muzičku pratnju mladog harmonikaša Uroša Maksimovića. U Bijelom Brdu je, također u organizaciji pododbora i SKUD-a, upriličeno Veče narodnih igara i pjesama. Pored domaćina i organizatora, posjetiocima se predstavio i Ansambl narodnih igara "Prosvjete" iz Vukovara, kao i folklorne sekcije "Prosvjetinih" pododbora iz Negoslavaca, Garešnice i Vojnića, s ukupno 170 učesnika.

SRPSKI KULTURNI PROSTOR – U Crkvenoj sali Srpske pravoslavne crkvene opštine u Osijeku 4. juna održano je predavanje "Srpski kulturni prostor" tokom kojeg je predstavljen zbornik radova sa skupa "Srpski kulturni prostor: ustrojstvo, problemi, vrednosti" održanog 17. i 18. maja 2019. u prostorijama Matice srpske u Novom Sadu. Zbornik su predstavili predsjednik i generalni sekretar Matice srpske Dragan Stanić i Milan Micić, ističući da danas Matica srpska ima 2.000 suradnika koji pripremaju priloge za deset Matičinih naučnih časopisa, a rade i na pripremi Srpske enciklopedije, Srpskog biografskog rečnika, Rečnika srpskog jezika i Pravopisa. Osječki paroh protojerej Aleksandar Đuranović i autor projekta Milenko Vojnović predstavili su digitalizirane stare srpske pravoslavne crkvene matice Eparhije osečkopolske i baranjske, odnosno parohije osječke-Donja Varoš. Digitalizirane crkvene matice rođenih, vjenčanih i umrlih obuhvaćaju period od 1762. do 1920. godine.

NEŠIĆEVE STRUNE – U organizaciji vukovarskog pododbora "Prosvjete", 10. juna je predstavljena nova knjiga poezije "Strune" Đorđa Nešića, književnika iz Bijelog Brda, objavljena ove godine u izdanju Centra za srpske studije iz Banjaluke. Zbirka sadrži pet ciklusa od kojih su prva dva inspirirana Milutinom Milankovićem. Podsjetimo da je Nešić od 2009. godine na čelu Kulturnog i naučnog centra u Dalju koji nosi ime velikana svjetske nauke.

GAREŠNIČKIH PRVIH 20 GODINA – Folklorna sekcija garešničkog pododbora "Prosvjete" 11. juna prigodnim cjelovečernjim koncertom obilježila je 20 godina uspješnog djelovanja. Uz domaćine, čiji su najmlađi članovi nastupili zajedno s malim folklorašima iz pakračko-lipičkog pododbora, nastupili su njihovi prijatelji iz Ansambla narodnih igara iz Vukovara, pododbora u Virovitici, KUD-a "Paklenice" i garešničke Češke Besede, svaki od njih s po nekoliko koreografija. U dvorani Hrvatskog doma bilo je više od 200 ljudi koji su s oduševljenjem ispratili svaki nastup.

ŽENE NA DVOROVIMA – Pododbor "Prosvjete" u Belom Manastiru organizirao je u Srpskom kulturnom centru interaktivnu radionicu "Na srpskom dvoru iz ženskog ugla", kojom je nastojao ukazati na značajne uloge srpskih vladarki iz doba Nemanjića. Ujedno je postavljena izložba posvećena vladarima iz loze Nemanjića na kojoj se, između ostalog mogao vidjeti i ženski rodoslov, odnosno porodično stablo po ženskoj lozi Nemanjića. Prisutne je u ime organizatora i domaćina pozdravio Dejan Jeličić, predsjednik

belomanastirskog pododbora, a potom je Radmila Latas, predsjednica borovskog pododbora i autorka ideje, prisutne upoznala s načinom na koji se dolazilo na srpski dvor, njihovim potomstvom i doprinosom u tadašnjim društvenim okolnostima.

TEATAR U PAČETINU – U organizaciji pačetinskog pododbora "Prosvjete" i KUD-a "Branko Radičević" u Pačetinu su održani 19. Međudržavni susreti dramskih amatera. Manifestacija je otvorena monodramom "Milunka" Teatra "Balkan Novi Pokret" iz Beograda. Tekst i režiju za ovu nagradivanu predstavu potpisuje glumica Vesna Stanković, koja tumači i ulogu Milunke Savić koja se hrabro borila u srpskoj vojsci u balkanskim ratovima i Prvom svjetskom ratu i bila najodlikovanija žena u zabilježenoj historiji ratovanja. Izvedene su i dvije dječje predstave "Ivica i Marica" Gradskog amaterskog kazališta Županja i "Lepotica i zver" Dečjeg ansambla iz Pačetina, a nastupilo je i Amatersko pozorište "SB" iz Sokobanje s predstavom "Moja žena se zove Boris".

DJECA SU UKRAS SVIJETA – U Garešnici je 19. juna u organizaciji tamošnjeg pododbora "Prosvjete" i KUD-a Moslavina održana 12. po redu Smotra dječjeg kulturnog stvaralaštva "Djeca su ukras svijeta". Takmičenje u starim dječjim igrama održano je na nogometnom igralištu u Velikom Vukovju, a učestvovali su članovi 11 društava – uz domaćine, tu su bili i članovi pododbora "Prosvjete" iz Dvora, Hrvatske Kostajnice, Vrginmosta, Vojnića, Malog Gradca i pododbora Pakrac-Lipik, kao i SKUD-ova "Vaso Đurđević" iz Bršadina i "Branko Radičević" iz Dalja, KUD-a "Palična" iz Severina i Udruženje za očuvanje tradicije iz Prijedora. Takmičilo se u igri graničara, koturanju obruča, nošenju jajeta u žlici i skakanju u vreći i to u dvije starosne grupe – do deset i od deset do 14 godina. U folklornom dijelu, upriličenom na gradskoj tržnici u Garešnici, osim navedenih, učestvovali su i KUD "Mladost" iz Bosanske Otoke, Zajednica Mađara iz Pisanice, Češke Obec iz Bjelovara i KUD "Sloga" iz Vukovara.

DAN ANTIFAŠISTIČKE BORBE – Više hiljada Zagrepčana svih uzrasta okupilo se u večernjim satima 22. juna na Trgu žrtava fašizma u Zagrebu kako bi obilježili Dan antifašističke borbe i poslušali koncert grupe TBF. Skup je povodom praznika i 81. godišnjice formiranja prve partizanske jedinice u Hrvatskoj u šumi Brezovica kod Siska organizirala Antifašistička liga RH, u partnerstvu s udruženjem VeDRA-e (Veterani Domovinskog rata i antifašisti) i Centrom mladih Ribnjak, te uz pokroviteljstvo Grada Zagreba. Uz TBF, u uvodnom dijelu nastupili su ZborXop, koji djeluje pri zagrebačkom pododboru "Prosvjete" te Orkestar ZET-a, izvodeći tradicionalne i revolucionarne pjesme.

TUĐMAN JE IMAO PROBLEM SA ŽIDOVIMA

**IVO GOLDSTEIN, PROFESOR NA ODSJEKU ZA POVIJEST
ZAGREBAČKOG FILOZOFSKOG FAKULTETA**

Ne bih dao direktan odgovor na pitanje je li Franjo Tuđman bio antisemit. U svakom slučaju imao je problema sa Židovima. Bio je opsjednut obrascima kojih ima u literaturi, u narodnoj predaji... Pritom je najmanje sporna njegova poznata izjava da je sretan što mu žena nije ni Židovka ni Srпкиnja, ima puno drugih koje Tuđmana znatno više kompromitiraju

RAZGOVARAO: Goran Borković

FOTOGRAFIJE: Jadran Boban

Premda je objavljujući knjigu „Antisemitizam u Hrvatskoj od srednjeg vijeka do danas“ (Fraktura, Židovska vjerska zajednica Bet Israel u Hrvatskoj, 2022.) Ivo Goldstein, profesor na Odsjeku za povijest zagrebačkog Filozofskog fakulteta, najavio da očekuje reakcije – pa čak i pretjerane – na svoju studiju, ipak je malo tko slutio da će izdavanje ovog grandioznog povijesnog djela historiografiju gurnuti na prve stranice, čak i onog dijela medija najčešće nezainteresiranih za ovakve teme. Negdje otprilike u isto vrijeme najprije je u stručnom časopisu Anali o knjizi objavljena vrlo oštra recenzija koju je prenio i Jutarnji list, da bi potom izašla informacija da Ministarstvo vanjskih poslova profesora Goldsteina više ne vidi u hrvatskoj delegaciji u Međunarodnoj alijansi za Holokaust (IHRA), što je Goldstein protumačio time da ga Vlada smatra nepodobnim za sudjelovanje u ovom međunarodnom tijelu u kojem djeluje otkad je 2005. Hrvatska postala njena članica. Ta su dva događaja bacila u sjenu više od 600 stranica sadržaja što smo ovim intervjuom željeli barem pokušati ispraviti, s obzirom da se radi, kako je napisao povjesničar Hrvoje Klasić, o knjizi o ljudskom rodu i mržnji, jer je teško vjerovati da antisemiti mrze samo Židove. Uostalom, citirao je Goldstein u predgovoru Zagrepčanina, tada 22-godišnjaka i budućeg odvjetnika Lava Sterna, koji je mladalačkom energijom 1910. upozoravao „široku, nežidovsku javnost da i ona imade mnogo razloga da antisemitskim pojavama posveti nešto više pažnje i ozbiljnosti, jer je antisemitizam po svaku zemlju bar tolika opasnost i šteta, kao i po židovstvo“.

Onaj tko je pročitao vašu novu knjigu zna da se radi o djelu koje je već sada nezaobilazno za iduće generacije povjesničara koji će se baviti ovom temom, pa i drugim temama moderne i suvremene hrvatske povijesti. Sudeći po obimu jasno je da ste je pisali dugo?

Ivo Goldstein: Prve istraživačke tekstove o antisemitizmu napisao sam još 1996. godine. Tada nisam razmišljao o tome da bih jednoga dana od tog materijala mogao napisati knjigu. Međutim, kako sam se u narednim godinama bavio općom poviješću Židova u Hrvatskoj i pritom „nalijetao“ na protužidovske ispade, tako sam korak po korak pisao i određene dijelove buduće knjige. Primjerice, ono o ustaškom antisemitizmu: izazov je bio da se u javnosti ponavlja kao neka mantra tvrdnja da ustaše nisu bile antisemiti, nego da je do Holokausta u Hrvatskoj došlo pod nacističkim pritiskom, a sve s ciljem da se s ustaša skine odgovornost ili barem dio odgovornosti. To je krajnje nategnuta teza i trebalo ju je precizno analizirati. Potom sam pisao o antisemitizmu potkraj 19. stoljeća, pa o ispadima Stjepana Radića, pa o međuratnom razdoblju. Tako sam nesvjesno pisao poglavlja buduće knjige.

Inače, u zadnje vrijeme sam najviše radio na knjizi radnog naslova „Povijesni revizionizam i neoustaštvo“, ali sam u jednom trenutku zapeo – osjetio sam da sam zašao u slijepu ulicu. Konceptijski je knjiga otišla u krivom smjeru. To mi se ne događa često, ali se dogodi. Obično takve situacije rješavam u hodu. Na neko se vrijeme odmaknem od tog rukopisa kako bih sakupio novu energiju. I tako sam se, u takvoj jednoj situaciji, prihvatio rada na knjizi o an-

tisemitizmu. Dogovorio sam sa Seidom Serdarevićem, direktorom izdavačke kuće Fraktura, da promijenimo plan i da uzmem neko vrijeme da doradim postojeći materijal o antisemitizmu, istražim ono što mi je do tog trenutka bilo nepoznato ili nedovoljno poznato, da sve to složim u knjigu. Počeo sam, dakle, sa srednjim vijekom, kad antisemitizma nije bilo puno. Polje interesa i analize se širi od druge polovine 19. stoljeća kada se stvara građansko društvo i kada nastaje moderni antisemitizam. U to doba raste i broj tiskovina preko kojih se može analizirati nastanak i rast tog fenomena, tako da mi je posao, s jedne strane, bio olakšan jer sam imao dovoljno izvora, ali, s druge, puno raznovrsnih izvora daje bogatstvo informacija i tako otežava zaključke. Dakle, neću hiniti lažnu skromnost pa tvrditi da nemam iskustva u tom poslu i da nemam puno utakmica u nogama, pa sam uspio knjigu zgotoviti i vratiti se temi povijesnog revizionizma.

U kojem razdoblju ste locirali prve pojave antisemitizma na našim prostorima?

Ivo Goldstein: Do prvih manifestacija dolazi u srednjem i ranom novom vijeku. One jesu tipično situacije onoga doba pa se spominju procesi za ritualna umorstva koji su doveli do likvidacija nevinih ljudi, kao što je to bio slučaj u Dubrovniku. Zabilježeno je i nekoliko informacija o izgonima, i to je bila uobičajena praksa u to doba diljem Europe. U drugoj polovici 19. stoljeća, kada se stvara građansko društvo, Židovi dobivaju građanska prava, izlaze iz dotadašnje getoizacije u koju su bili strpani stoljećima i uključuju se u moderne društvene i ekonomske tokove. U to vrijeme dolazi i do njihova znatnijeg doseljavanja na ove prostore. Zanimljivo je da u tom razdoblju postoji i antisemitizam bez Židova. Antisemitizam se, naime, samo jednim dijelom generira iz stvarnih situacija. Do njega dolazi zbog izraženih predrasuda i teorija zavjere poput one kako Židovi vladaju svijetom, što nitko nikad nije utvrdio, ali očito dobro zvuči. Posljedica stjecanja pune ravnopravnosti, koja je dosegnuta 1873., bit će i nove manifestacije antisemitizma na političkoj sceni.

Antisemitski će ispadi, dakle, biti sve učestaliji kako se približavao kraj stoljeća. Jedan od tomu važnih neposrednih povoda bila je djelatnost pravaškog vođe Josipa Franka (1844. – 1911.). Frank se pokrstio u tridesetoj godini života, kad mu se rodio sin, i otad se ni vjerski ni nacionalno nije deklarirao kao Židov. Međutim, to njegovim političkim protivnicima nije bilo važno i za nesmiljene napade koristili su Frankovo podrijetlo. Takvo stanje duha znakovito se ogleda u riječima Antuna Radića: "Ne koristi ni to, ako se Židov pokrsti: narodu a i mnogomu svijetu – Židov ostaje Židov". Veliki antisemitski neredi potaknuti optužbama za ritualna ubojstva u Mađarskoj prelijevaju se 1883. u Hrvatsku. I događa se eksplozija antisemitskih ispada koji čine antisemitizam puno slojevitijim fenomenom u odnosu na prethodna razdoblja. To nisu više napadi na Židove kao ubojica Krista.

Ti napadi nisu bili beznačajni. Sreća u nesreći je da nije bilo mrtvih?

Ivo Goldstein: U tzv. narodnom gnjevu zbog različitih razloga napadali su se i drugi, ali na udaru su uglavnom bili Židovi i njihova imovina, jer se njih percipiralo kao čuvaru mađarskih interesa. Radi se o prvim napadima s izraženim nacionalnim nabojem. Percipiralo ih se i kao bezdušne trgovce i lihvaru koji osiromašuju narod. U toj situaciji rađa se *de facto* moderni antisemitizam koji će kasnije, od 1917. godine, dobiti još jedan važan element

socijalnog antisemitizma po kojem su Židovi bili krivi za izbijanje i uspjeh Oktobarske revolucije u Rusiji. Prema toj teoriji oni su smislili taj scenarij i upravljali nastalom komunističkom državom s ciljem da preko te ideje zagospodare svijetom.

Do prvih manifestacija antisemitizma dolazi u srednjem i ranom novom vijeku. One jesu tipično situacije onoga doba pa se spominju procesi za ritualna umorstva koji su doveli do likvidacija nevinih ljudi, kao što je to bio slučaj u Dubrovniku

Na više mjesta u knjizi navodite apsurd da su Židovi s jedne strane optuživani da su tajni moćnici koji upravljaju svjetskim kapitalom kao i da u isto vrijeme rade na razgradnji istog tog kapitalizma?

Ivo Goldstein: I to je jedan od dokaza iracionalnosti antisemitizma koji nije i ne može biti znanstveno objašnjiv. S obzirom da barata teorijama zavjere on ne može biti ništa drugo nego iracionalan i po svojoj naravi proturječan. Teza da su Židovi ultrabogati, da vladaju svijetom ili da imaju natprosječan utjecaj u odlučivanju ne odgovara istini. Gledajući objektivne pokazatelje, ekonomska snaga Židova u mnogim sredinama bila je veća nego udio u stanovništvu. Međutim, velika većina Židova pripadala je srednjem sloju, a ne treba zaboraviti da je bilo puno židovske sirotinje. Najveće koncentracije židovske populacije potkraj 19. i do 1939. bile su u istočnoj Europi od baltičkih zemalja preko Poljske do ukrajinske Odeše. Tamo je golema većina Židova, od njih 3,5 milijuna, bila sirotinja, svjetlosnim godinama udaljena od njujorških bankara. U svakoj zajednici ima i bogatijih i siromašnijih, ali stereotipizacija koja je karakteristična za antisemitizam vidi samo one najbogatije.

Navodite i primjer sa studentima i važnost obrazovanja za Židove.

Ivo Goldstein: I to se može racionalno objasniti. Židovi su, kad je počela njihova integracija u građansko društvo, imali nesumnjivu prednost. Svaki židovski dječak kad navrš 13 godina računa se kao odrastao, ali prethodno mora dokazati da zna čitati Petoknjižje, odnosno prvih pet knjiga Starog zavjeta. Mora, dakle, biti pismen. Danas to ne znači puno, ali prije 200 godina činjenica da su svi muški članovi zajednice bili pismeni bila je nevjerojatna prednost, jer je u drugim vjerskim zajednicama velika većina stanovništva, osim svećenika, bila nepismena. Drugi razlog je da su Židovi vodili natprosječnu brigu o obrazovanju. Priča kaže da svaka židovska majka voli imati sina odvjetnika ili liječnika, s obzirom da to ne implicira državnu službu čime se izbjegava pogodovanje ili klijentelizam s ciljem da svatko ovisi samo o svojim sposobnostima i znanjima. Uz to, Židovi su bili dobro organizirani s

raširenom dijasporom diljem Austro-Ugarske Monarhije i šire, što je omogućavalo dobre veze iznimno važne za trgovinu ne samo u to vrijeme, nego i kasnije. Tu leže razlozi za uspješnost, a onda i određenu zavist. Primjerice, jedna od najbogatijih židovskih obitelji Deutsch-Macelski živjela je na današnjem zagrebačkom Trgu žrtava fašizma. Po njihovu je djecu u tridesetim godinama znao dolaziti automobil s vozačem. Ljudi su to vidjeli i malo koga je bilo briga da je to bila jedna od eventualno dvije ili tri takve obitelji na 12 tisuća zagrebačkih Židova. Njihov primjer tada se percipirao kao karakterističan za cijelu zajednicu, što naravno nije bila istina.

Srbobran Židove vidi kao faktor na društvenoj sceni koji pod krinkom lažne ljubavi prema Hrvatskoj samo gleda kako da što bolje zadovolji vlastite interese i što više naudi srpstvu. Samostanci smatraju da su "skoro sve" zagrebačke novine "čivutske" osim *Obzora*, koji je "popovski"

Jedan od stereotipa je i tipičan izgled Židova koji mora imati zaobljen nos, kako su se u pravilu prikazivali u tadašnjim karikaturama u tiskovinama ne samo u Hrvatskoj, nego i drugdje, diljem svijeta, kojima antisemitizam nije bio stran, a kojih nije bilo malo?

Ivo Goldstein: I to je lako objasniti. Zaobljeni nos karakterističan je za veći broj stanovnika svih mediteranskih sredina u odnosu na druga europska društva. Kad se u drugoj polovici 19. stoljeća krenulo istraživati, rasne teorije bile su tada vrlo popularne, utvrdilo se na većem uzorku da je takav nos karakterističan za mediteransko područje, a da Židova s takvim nosom u postotku ima jednako kao i Talijana ili Španjolaca. Uostalom, prije nekoliko desetaka godina pokušali su analizama rekonstruirati mogući izgled Isusa Krista. Ispalo je da izgleda kao tipičan čovjek s Bliskog istoka. Jako daleko od tradicionalnih prikaza s izduženim licem i uskim nosom.

Židovi i Srbi nisu međusobno loše stajali u to vrijeme, mada bilježite da je list *Srbobran* imao relativno česte antisemitske izlete, iako su i sami Srbi znali biti žrtve u tim vremenima?

Ivo Goldstein: Jedno poglavlje u knjizi posvetio sam srpskom antisemitizmu i mislim da ga je važno precizno predstaviti i interpretirati. U tom trokutu međusobnih odnosa, posebno u vrijeme vladavine Khuena-Héderváryja koji je znao manipulirati čas s jednom čas s drugom političkom opcijom, kao i novoizgrađenim nacionalnim identitetima te činjenicom da se oni ponekad slažu, a ponekad su na različitim stranama, stvorilo se pogodno tlo za rast antisemitizma u nekim dijelovima srpskog političkog i kulturnog života. To nije bilo specifično samo za srpsku zajednicu, nego za sve u tim vremenima.

Činjenica je da su neki Židovi prilikom integracije optimalni za radikalne hrvatske opcije, poput spomenutog Franka, koje su u opoziciji prema srpskim strankama, činila je taj antisemitizam još složenijim. Zapravo se radilo o političkoj borbi više različitih opcija koja nema za rezultat konfrontaciju dvaju naroda niti joj je to namjera. Politički su se sukobljavali svi sa svima: Židovi protiv Hrvata, Srbi protiv Židova, a onda i Hrvati protiv Srba. Bio je tu puno mržnje, ali i ljubavi. Naše povijesti nisu jednodimenzionalne, nego su vrlo slojevite i raznorodne.

Tko je među Srbima prednjačio u napadima na židovsku zajednicu?

Ivo Goldstein: Pa, recimo, spomenuti list *Srbobran* koji je 1884. u Zagrebu pokrenuo barun Jovan Živković. Oko *Srbobrana* će se u narednim godinama okupiti tadašnja srpska opozicija, ponajprije članovi Srpske samostalne stranke. Samostanci su izvorišta glavnih nedaća s kojima su se suočavali Slaveni vidjeli u Katoličkoj crkvi i Židovima, kao nositeljima "raznog kozmopolitizma". *Srbobran* Židove vidi kao faktor na hrvatskoj političkoj, ekonomskoj i društvenoj sceni koji pod krinkom lažne ljubavi prema Hrvatskoj samo gleda kako da što bolje zadovolji vlastite interese i što više naudi srpstvu. Samostanci smatraju da su "skoro sve" zagrebačke novine "čivutske" osim *Obzora*, koji je "popovski", ali "ni on ne smije pisnuti, jer mu Čivuti odmah uskrate svoje oglase". Tvrdi se nadalje kako "čivutska štampa" trpi pod jaromom "čivutske samovolje", ili kako je list *Hrvatsko pravo* "košerski" odnosno "čivutski" pakosnik.

U knjizi ste dio posvetili i „Protokolima sionskih mudraca“, vjerojatno najpoznatijem plagijatu na svijetu, koji se gotovo u pravilnim vremenskim odmacima pojavljivao na ovim prostorima?

Ivo Goldstein: Ne bih rekao da su „Protokoli“ neposredno bitno utjecali na intenzifikaciju antisemitskih incidenata u Hrvatskoj i Jugoslaviji. Prvi put su objavljeni u Makarskoj, kasnije u Beogradu, ali taj traktat nije imao široku distribuciju, pa da bi se mogao kupiti na svakom koraku. Čak neovisno o „Protokolima“, teze iz njih su u tridesetim godinama 20. stoljeća zaživjele i nadograđivale se na već stečene predrasude stvarajući atmosferu koja je 1941. dovela do pogroma. Ono što se dogodilo na početku rata pripremalo se kroz antagonizaciju i socijalnu distancu prema drugome i drugačijem. Svakovrsni se teror prema Židovima u proljeće 1941. intenzivirao, ali on je značajnim dijelom u široj javnosti nailazio na ravnodušnost ili čak na plodno tlo, jer su Židovi bili već difamirani i označeni. Dobar dio običnih ljudi pomislio je da to možda nije u redu, ali da je jednostavno tako i da su Židovi dobili što su zaslužili. Stvorila se mržilačka atmosfera. Da nije bilo nje, onakav zločin ne bi bio moguć. Ne samo da bi bilo teže naći neposredne počinitelje i provoditelje, nego i ne bi bilo toliko tzv. suputnika koji su zbog stvorene atmosfere mogli takav teror lakše prihvatiti i ne raditi probleme.

U pripremi pogroma vrlo aktivno sudjeluje i nacistička Njemačka financirajući različite organizacije i tiskovine koje su zagovarale antisemitizam?

Ivo Goldstein: Našao sam mnogo posrednih dokaza da je Treći Reich obilno financirao „revolverblatte“, ali ne i neposredne da su te transakcije izvedene. Ti listovi izlaze vrlo kratko, objavi se tek nekoliko brojeva, uređuju ih nepoznati ljudi ili su to izmišljena imena. Na primjer, jedne od tih „novina“

kao glavnog urednika potpisale su kolportera *Obzora* koji se potužio vlastitoj redakciji bojeći se za egzistenciju. I taj detalj pokazuje kapilarno nadiranje antisemitskih ideja koje korak po korak zauzimaju javni prostor i pripremaju ono što će se dogoditi 1941. godine. Inače, za ilustraciju – na naslovnica tih novina dominiraju naslovi poput „Židovi gangsteri lopovi!“ ili „Napolje Židovi!“

Kad su ustaše u proljeće 1941. stigli iz inozemstva ili iz siromašnih sela u gradove mnogi su poželjeli židovske stanove. Postoji niz dokumenata koji govore kako hodaju po Zagrebu i biraju koji će stan uzeti. Naravno, uz stan je išla i određena trgovina ili proizvodni pogon

Zaboravlja se da je još Kraljevina Jugoslavija 1940. na traženje slovenskog klerikalnog političara Antona Korošca donijela antisemitske zakone?

Ivo Goldstein: Vrlo često, pogotovo u radikalnim proustaškim krugovima, te se dvije uredbe kraljevske vlade o *numerusus clausus* (ograničavanje broja Židova) u srednjim školama i sveučilištu te zabrani trgovine živim namirnicama za Židove, navode kao ključni dokaz da je i jugoslavenska vlast krenula putem nacističkog zakonodavstva. Smatram da je to kriva i pretjerana teza. Činjenica je da su zakoni doneseni i da je taj potez bio sramotan. Razmišljalo se i o nekim drugim mjerama, ali je također činjenica da tadašnje jugoslavenske vlasti nisu planirale progon širih razmjera, a pogotovo ne nešto što bi nalikovalo na Holokaust. Holokaust je, treba podsjetiti, započeo 1933. godine kad dolaskom Hitlera na vlast kreću protužidovske mjere. Isto tako, Holokaust u NDH je počeo u travnju 1941., a ne u srpnju s masovnim egzekucijama i osnivanjem gopićkog sustava logora. Osnutkom NDH se donose prve antisemitske mjere, kreće antisemitska propaganda, izbacivanje iz kuća i stanova, paljenje sinagoge u Osijeku, zauzimanje zgrade Židovske općine u Zagrebu, masovni otkazi... To je početak Holokausta, a ne kako neki revizionisti tvrde da je počeo u Kraljevini. Razlika je velika, jer su ustaškom projektu te mjere bile tek prva faza nakon koje su uslijedila hapšenja i masovne likvidacije. Znamo da revizionisti izvrću teze kako im se sviđa i pokušavaju uspostaviti ravnotežu između nečega što se ne može uspoređivati.

Jesu li ustaše u provođenju Holokausta bile revnije od nacista? Poznata je rečenica ustaškog ministra Andrije Artukovića koji je 1942. u tadašnjem Hrvatskom državnom saboru kazao da je „NDH odlučnim i zdravim zahvatom riješio tzv. židovsko pitanje“.

Ivo Goldstein: Teško je usporediti. Ustaše su bile brze, jednim dijelom da pokažu nacistima da će taj posao napraviti kvalitetno i da su im bliski ideološki kao i da će – a to, naravno, danas ne žele priznati – likvidirati one druge, tuđe, koji nisu naši, što je, uostalom, sastavni dio Načela ustaškog pokreta. Drugim dijelom je to bilo zbog – pljačke. Kad su ustaše u proljeće 1941. stigle iz inozemstva ili iz siromašnih sela u gradove mnogi su poželjeli židovske stanove. Postoji niz dokumenata koji govore kako hodaju po Zagrebu i biraju koji će stan uzeti. Naravno, uz stan je išla i određena trgovina ili proizvodni pogon. Židovska obitelj bila bi u međuvremenu protjerana u podstanarski stan na Trešnjevku, koja je onda bila siromašno radničko predgrađe. Da bi se te stečevine osigurale trebalo je tu familiju otjerati u Jasenovac ili u neki drugi logor i kasnije se još preko svojih pajdaša u logorima pobrinuti da se ti ljudi više ne vrate kućama. To je, na žalost, brutalna, ali jednostavna istina.

Napisali ste da je u ustaškom provođenju Holokausta pritom bilo znatno manje improvizacije nego u genocidu nad Srbima koji je također započeo 1941.?

Ivo Goldstein: Pitanje je ne samo broja, nego i distribucije židovskog stanovništva. Srpsko stanovništvo je većinom bilo seosko, a židovsko gradsko pa ih je već zbog toga bilo lakše opljačkati, pohapsiti i otjerati u logore.

Revizionisti zadnjih godina uporno ponavljaju da ustaše nisu bile antisemiti?

Ivo Goldstein: Naravno da su bili. Revizionistička neustaška izmotavanja su brutalno glupa i ne korespondiraju s nijednom znanstvenom metodom objašnjavanja u suvremenom historiografskom diskursu. Pa ubijeno je oko 31–32.000 ljudi. Skoro svi, osim onih koji su uspjeli pobjeći. Da moj otac Slavko, kao 13-godišnji dečko, nije pobjegao koji dan ranije u nedaleki Banski Kovačevac po svemu sudeći bi i on bio obuhvaćen deportacijom iz Karlovca u studenom 1941. i odveden u Jasenovac. Od 200 ljudi, najviše Srba, koliko ih je tada odvedeno, praktički nitko nije doživio 1942. godinu. Svi su pobijeni, osim Vuje Vorkapića i Đure Ogrizovića.

Zanimljiva je vaša obiteljska priča kako je jedna seljanka dala sina da uči kao kalfa kod vašeg djeda u njegovoj karlovačkoj knjižari pa mu je nakon što je vaša baka 1931. ostala trudna htjela zabraniti da dalje ide raditi, jer je čula da Židovi za očuvanje trudnoće piju krv kršćanskog djeteta. Raspitala se i kod lokalnog župnika koji joj je savjetovao da bude oprezna. Kad je počeo pogrom vaši otac i stric su se sklonili upravo kod te obitelji?

Ivo Goldstein: Stare predrasude živjele su i u modernom društvu i prenosile se s koljena na koljeno. Jednim dijelom kroz crkvu, a drugim kroz tradiciju. Mostarski učitelj i književnik Ivan Zovko je zabilježio potkraj 19. stoljeća što narod u Herceg-Bosni misli o Židovima, pa se tako vjerovalo da Židovi spavaju na trbuhu da im ne bi zao duh izletio iz tijela. Te predrasude i praznovjerja živjele su u društvu koje je očito imalo potrebu imati one druge i drugačije. Sva društva, pogotovo ona nacionalistička, funkcioniraju po obrascu „mi“ i „oni“, bez obzira jesu li „oni“ s druge strane ulice, iz drugog kvarta, grada, regije, države... To je „plemenska“ dimenzija identiteta koja je živa i danas u hrvatskoj kulturi, ali i u susjednim zemljama. Nacija se ne shvaća kao zajednica ljudi koji dijele istu kulturu, jezik, povijest, isti sustav vrijednosti,

koja je inkluzivna prema drugom, nego kao plemenska organizacija u kojoj mi čuvamo i branimo naša stoljetna ognjišta, pri čemu smo naravno mi uvijek u pravu, jer nas drugi varaju, zakidaju, uništavaju i pokušavaju ubiti, pa se mi, logično, moramo braniti. Takav stav generira nove sukobe. Možemo se na trenutak referirati na hrvatsko-srpske tenzije: od prestanka ratnih operacija prošlo je 27 godina, a dominantni narativi u obje zemlje su kao da rat još nije ni završio.

Koliko je Židovima bilo lakše pod fašistima?

Ivo Goldstein: Mussolini nije dozvoljavao deportacije Židova iz Italije, ali su Židovi bili deportirani iz dijelova Afrike koje su fašisti osvojili. Ne mogu ni Talijani niti Mađari pobjeći od neizravne odgovornosti za razmjere Holokausta. Oni su vrlo aktivno pridonosili nacističkim ratnim naporima. Talijanske trupe su išle sve do Staljingrada. Da nisu pomagali nacisti, situacija sasvim sigurno ne bi bila ista. Kad se ima u vidu šira slika, jasno je da su itekako odgovorni.

Tito je bio glavni promotor slogana „bratstvo i jedinstvo“ i pokušavao je od 1941. uspostaviti neku novu nacionalnu slogu, uključujući integraciju Židova u društvo

Nakon 1945. godine dolazi Tito. U knjizi ste cijelo poglavlje posvetili antisemitizmu u socijalističkoj Jugoslaviji.

Ivo Goldstein: Gotovo polovica Židova u NDH preživjelo je zahvaljujući partizanima ili kao borci u NOB-u i pomoćno osoblje ili kao civili u zbjegu. Moj stric je bio kurir, otac je bio u borbenim jedinicama, baka je bila glavna medicinska sestra u partizanskoj bolnici na Petrovoj gori. Aleksandar Goldštajn, primjerice, kasniji profesor na Pravnom fakultetu, pisao je pravne akte u mjesecima kad je nastao ZAVNOH. Bilo je i civila, žena i djece, koji su živjeli na oslobođenim teritorijama i preživjeli zahvaljujući antifašističkom pokretu. Drugi su bježali u Italiju, treći su se sakrili u okupiranom dijelu zemlje, ali njih je bilo puno manje nego onih u NOB-u. Tito je bio glavni promotor slogana „bratstvo i jedinstvo“ i pokušavao je od 1941. uspostaviti neku novu nacionalnu slogu, uključujući integraciju Židova u društvo. Antisemitizam, međutim, nije nestao, nego se tek prikrivao i moglo ga se detektirati u nekim situacijama, ali to su uistinu bili pojedinačni incidentni slučajevi. Nakon 1967. i izraelsko-arapskog rata stvara se drugačija atmosfera, jer jugoslavenska politika snažno podupire arapsku stranu, jednim dijelom i zbog politike nesvrstanosti. Prekinuti su diplomatski odnosi s Izraelom, a koju godinu kasnije u UN-u Jugoslavija glasa za rezoluciju po kojoj je cionizam jedan od oblika rasizma, kao jedina europska zemlja izvan istočnog bloka koja je to učinila. Ne možemo reći da je to bila antisemitska rezolucija, ali donesena je bez uvažavanja činjenice da je cionizam bio nacionalni pokret europskih Židova za osnivanje samostalne države. To ne može biti rasizam. Svaki narod

ima pravo na državu. Druga je stvar što je u trenutku osnivanja Izraela došlo do konfrontacije više ideologija, a onda i rata čime je čitava situacija postala daleko složenija i zadobila puno drukčije implikacije. Kasnije, početkom 90-ih, ta je rezolucija opozvana. Jugoslavenska politika sasvim sigurno nije bila antisemitska, ali je bila antiizraelska.

U kakvom odnosu stoje antisemitizam i antiizraelizam? Mogu li se jasno razlučivati?

Ivo Goldstein: Naravno da je izraelska i unutrašnja i vanjska politika podložna kritikama i da je Izrael otvoren za kritike, ali se pritom moraju primjenjivati kriteriji kao i za svaku drugu demokratsku zemlju. Ako Izrael ima pravo na postojanje, ima pravo i na obranu. Sukobe u i oko Gaze dobrim dijelom potiče teroristička organizacija Hamas koja ispaljivanjem raketa na Izrael i kopanjem tunela za napade na izraelske civile izaziva izraelski odgovor. A taj odgovor zna biti radikalniji zbog nulte tolerancije Izraela prema terorizmu. I sve se to događa, nažalost, i uz civilne žrtve koje nikad ne mogu biti prihvatljive. S druge strane, Arapi su ravnopravni izraelski građani, ima ih 21%. Imaju svoje predstavnike u parlamentu, školstvo na arapskom uključujući i visoko, a ne idu u vojsku koja traje tri godine za momke i godinu dana za djevojke. No, postoji antagonizam između značajnog broja Židova i značajnog broja Arapa, ali to je problem koji nitko ne krije i koji postoji i u mnogim drugim državama. Govoriti o Izraelu kao rasističkoj državi svakako se može podvesti pod antisemitizam, jer on to nije.

Hannah Arendt je u svojoj kategorizaciji spomenula ljevičarski antisemitizam.

Ivo Goldstein: Ljevičarski antisemitizam danas je prilično prisutan u svijetu. Robuje tezi da su Izraelci krivi, a Palestinci prava strana. Ta teza umnogome ne drži vodu. Prvo, stoga što palestinska strana nije nikakva lijeva, revolucionarna opcija, a Izrael partner desnih pokreta u svijetu. U nekim aspektima stvar je baš obrnuta – Izrael je liberalno-demokratsko društvo sa svim svojim slobodama, uključujući i prava LGBT zajednice i drugih manjina. S druge strane, arapske zajednice su vrlo tradicionalističke, pa je onda, primjerice, i položaj žene posebno osjetljiv: tako se događa da među više desetaka tisuća Palestinaca koji svakodnevno odlaze raditi u Izrael praktički nema nijedne žene, jer golemi broj arapskih žena rade samo kod kuće. Postoje i vrlo jaki glasovi koji propagiraju uništavanje Države Izrael s tezom da se radi o tisućljetnoj muslimanskoj zemlji. Podjela lijevo-desno ovdje ne vrijedi. Izraelsko-palestinski problem puno je slojevitiji od podjele na dobre i loše. Da sumiram, postojanje Izraela je i u Jugoslaviji i kasnije u Hrvatskoj stvorilo nove obrasce antisemitske propagande s tezama poput one da su Židovi po svijetu peta kolona Izraela. Da ne spominjem imena, ispričat ću kako me prije dosta godina jedan dobar prijatelj, inače Srbin, pitao: „Što ovi tvoji rade dolje?“, misleći na Jeruzalem i Gazu. Ja sam mu odgovorio protupitanjem: „Dobro, a što ovi tvoji rade dolje na Kosovu?“. Kazao mi je: „Uf, da. U pravu si.“

Da li je Franjo Tuđman bio antisemit?

Ivo Goldstein: Ne bih dao direktan odgovor. S obzirom da se radi o osjetljivom pitanju, volio bih da svatko koga zanima odgovor pročita knjigu, jer sam tamo nijansirano i detaljno obradio tu temu – pa neka sam izvede zaključke. U svakom slučaju, Tuđman je imao problema sa Židovima. Bio je

opsjednut obrascima kojih ima u literaturi, u narodnoj predaji, itd. Pritom je najmanje sporna njegova poznata izjava da je sretan što mu žena nije ni Židovka ni Srпкиnja, ima puno drugih koje Tuđmana znatno više kompromitiraju. Prije svih njegove teze iz knjige „Bespuća povijesne zbiljnosti“ gdje je nekritički dao povjerenje iskazu bivšeg jasenovačkog logoraša Vojislava Prnjatovića. Prnjatović je u proljeće 1942. u Beogradu dao ukupno dva iskaza, a u jednom od njih je tvrdio da su Židovi imali ključnu ulogu u upravljanju Jasenovcem i selekcioniranju prilikom likvidacija. Tuđman se donekle ogradio od tog Prnjatovićeve iskaza, ali ni ta ograda sama po sebi nije lišena dvosmislenosti: „Ovaj Prnjatovićev sud odiše pretjeranošću, mogli bismo reći antisemitskim raspoloženjem, ali slično govore i neki drugi svjedoci“. No, ni ti „drugi svjedoci“ – Branko Popović i Ante Ciliga – nisu vjerodostojni! Koliko je sve to problematično pokazuje činjenica da te izvore nitko od ustašonostalgicara i hrvatskih revizionista ni prije ni kasnije nije koristio kao argument. Ne može se više saznati da li je to svjedočanstvo Prnjatović sam napisao ili ga je bio prisiljen potpisati, ali je njime Nedićeva uprava željela Nijemcima dokazati da Jasenovcem ne vladaju ustaše odnosno nacistički saveznici, nego Židovi, tako da Srbe treba pustiti, a Židove likvidirati. Tu je i Tuđmanova insinuacija da Slavko Goldstein, kao osnivač i predsjednik HSLS-a, „ima nepoznate izvore financiranja“. Sjećam se kad je mog oca kanadska ambasada u Beogradu željela proglasiti za počasnog konzula. Tuđman je u svom dnevniku napisao da ne bi bilo dobro da Goldstein to postane, jer da „nije naš čovjek“.

Bilo je više izjava i incidenata 90-ih godina, uglavnom povezanih s neustaštvom i revizionizmom u kojima je negiranje Holokausta trebalo poslužiti da se negira zločinačka narav ustaškog pokreta

Poznata je njegova rečenica iz dnevnika kada je napisao da je HSLS na osnivačkoj Skupštini pokupio sve zagrebačke Židove.

Ivo Goldstein: Tuđman je bio bijesan jer se HSLS osnovao mjesec dana prije HDZ-a, što mu je bilo nepodnošljivo. Morao je nešto „natočiti“ toj stranci pa joj je „natočio“ židovstvo.

Da li je bilo antisemitizma u Hrvatskoj 1990-ih?

Ivo Goldstein: Bilo je više izjava i drugih sličnih incidenata, koje također spominjem u knjizi, uglavnom povezanih s neustaštvom i revizionizmom u kojima je negiranje Holokausta trebalo poslužiti da se negira zločinačka narav ustaškog pokreta. Između ostalih, Pavelićeva kćer Mirjana tvrdila je da su u NDH stradali samo oni Židovi (i Srbi) koji su radili protiv države. Hrvatska je prije nekoliko godina prihvatila radnu verziju IHRA-ine definicije antisemitizma, ali ona u narednim mjesecima mora proći saborsku proceduru – u njoj, između ostalog, stoji i da svako negiranje, umanjivanje i relativiziranje Holokausta kojeg su počinili nacisti i njihovi saveznici jest antisemitizam. Radi

se o pravno neobvezujućoj definiciji, tako da neustaše mogu biti sretni što neće ići u zatvor niti će plaćati visoke kazne ako nastave propagirati svoje poznate teze. Međutim, neće im biti drago, jer će biti okarakterizirani kao antisemiti. Primjerice, ako kažu da Jasenovac nije bio gubilište i mučilište, nego oporavilište, takav stav se može ocijeniti kao antisemitizam i širenje rasne mržnje. Makar i ne imalo neposredne pravne učinke, to će značiti bitan korak naprijed prema stvaranju jedne liberalno-demokratske atmosfere. U tom smislu ja bih bio umjereni optimist.

Nemojmo zaboraviti da je država donedavno financirala udruge, poput Društva za istraživanje trostrukog logora Jasenovac, koje tvrde da je Jasenovac bio radni logor?

Ivo Goldstein: Prema ovoj definiciji tvrdnja o trostrukom logoru apsolutno spada u antisemitizam, jer se umanjuju zločinačka narav ustaškog režima i strahote Jasenovca. Pokušava se nametnuti ravnoteža memorija između Jasenovca i Bleiburga koji su po njima jednaki, s tim da je Križni put puno strašniji, jer se po nekim tumačima tih teza Jasenovac kao takav nije uopće dogodio, nego je plod jugokomunističke propagande. Ako tako postavimo stvari, revizionisti će imati problem, s obzirom da državnim institucijama valja neće padati na pamet da financiraju antisemitske organizacije.

Hoće li ikada ustaški pozdrav „Za dom spremni“ biti zabranjen?

Ivo Goldstein: Čitavu sagu oko tog pozdrava valja gledati u širem kontekstu. Radi se o segmentu šireg mozaika neustašizacije i povijesnog revizionizma koji s vremena na vrijeme izbija u prvi plan, a u stvari je vrh ledene sante. Taj pozdrav ne bi bio sporan da u Hrvatskoj stvarna situacija korespondira s onim što piše u Ustavu po kojem je Hrvatska antifašistička zemlja. Tada se „Za dom spremni“ ne bi nigdje čuo. Da se poštuje činjenica, a ne poštuje se, da su partizani bili prava strana i oslobodilačka vojska te da je na Bleiburgu bilo zločina u kojima su stradali i nevini vojnici koji su bili na krivoj strani, uspostavio bi se narativ u kojem „Za dom spremni“ ne bi bio nikakva tema. Sve dok stvari ne postavimo i rješavamo strateški, rješavamo *de facto* kvadraturu kruga.

Za kraj, knjiga je oštro napadnuta u časopisu *Anali*, a negdje u isto vrijeme Republika Hrvatska odlučila je da niste više član nacionalne delegacije u IHRA-i?

Ivo Goldstein: Reći ću vam iskreno da najradije ne bih o tome govorio. Naravno da recenzija može biti negativna. Ne mogu sve biti pozitivne, ali ova je pisana sa zlom namjerom i to metodom točenja da lijevaš negativu pa koliko stane. Njen cilj je imao jasnu političku funkciju da me se diskvalificira kao ozbiljnog znanstvenika. Da li je onda ta recenzija prenesena u razne druge medije zbog toga što sam ja žestoko reagirao na smjene u hrvatskoj delegaciji pri IHRA-i ili zbog činjenice da ja kritički pišem o Franji Tuđmanu ili Alojziju Stepincu, što je nekim moćnicima neprihvatljivo? Ne želim uopće nagađati. Oni koji su napravili te smjene u delegaciji IHRA-e su mislili da će ta priča proći nezabilježeno, ali ona je zabilježena i u Hrvatskoj i u nekim međunarodnim krugovima. Takav je dojam pojačao kolega Goran Hutinec koji je podnio ostavku na članstvo u delegaciji, jer nije želio služiti nekome kao paravan. Politička lojalnost je u Hrvatskoj puno važnija od znanja, a to nije osobita novost pa ne vidim smisla da o tome govorim.

РАСПРАВЕ О НОТОРНОМ (38)

О ХИЈЕНАМА
РАТА

**У Нирнбергу нпр. јест суђено оном
Јулијусу Штрајхеру, главном Хитлеровом
новинару, али је ли суђено безбројним
Штрајхерима заслужним за Аушвиц,
Биркенау, Дахау, па и Јасеновац?
Колико је Лари Кинг заслужан за смрт
вијетнамских цивила? Има ли Кристијан
Аманпур (или како се већ дама звала)
заслуга за прогон Срба са Косова и/или
из Хрватске?**

ПИШЕ: Горан Бабић

Иако је још Грамши у својим затворским списима (а робијао је под фашистима 14 година) писао о улози новинара и других пропагандиста у припремама за рат, вјерујем да ни он, тако видовит, није могао предвидјети у какву ће се звијер прометнути информативна машинерија.

Јер док ове (да не кажемо природне) звијери, какве су лавови, тигрови, крокодили и други „гмазови“, кад се најдеру ловине легну да прилегну и да се одморе, тог обичаја међу информативним месождерима нема. Глад новинарских монструма није угасива, они ждери у у сну јер им је чељуст тако програмирана.

Прва посљедица такве континуиране мељаве јест чињеница да нестаје разлика између истине и лажи, да све (било шта) у истом часу може бити и једно и друго, већ по потреби. Но, будући да лаж не сноси никакве конзеквенце (а да се истодобно преко истине прелази као преко турског гробља) јасно је да је исплативије и пробитачније бити на страни лажи. Зар није рецимо Тони Блер тврдио да Садам Хусеин има тајно оружје? Зар није Садам Хусеин (без оружја) објешен, а Блер промакнут у витеза?

Таквих и сличних примјера дало би се наћи и навести безброј, како у бијелом свијету тако и код нас. Многобројна (и на први поглед разноврсна) новинарска удружења и асоцијације створила су мрежу

заштитника медија чији чланови често гину по разним бојиштима и другим опасним мјестима приликом обављања свог посла (и часног и нечасног). Ако је то и разумљиво и прихватљиво, тим више чуди чињеница (примјер Блер и Садам) да не постоји механизам против лажи. Ако дижемо свој глас против погибије појединца (новинара), зашто шутимо кад је због нејела тог (или другог) новинара дошло до масовне смрти неког колектива? У Нирнбергу нпр. јест суђено оном Јулијусу Штрајхеру, главном Хитлеровом новинару, али је ли суђено безбројним Штрајхерима заслужним за Аушвиц, Биркенау, Дахау, па и Јасеновац? Колико је Лари Кинг заслужан за смрт вијетнамских цивила? Има ли Кристијан Аманпур (или како се већ дама звала) заслуга за прогон Срба са Косова и/или из Хрватске?

**Док природне звијери, какве су
лавови, тигрови, крокодили и
други „гмазови“, кад се најдеру
ловине легну да прилегну и да
се одморе, тог обичаја међу
информативним месождерима
нема. Глад новинарских
монструма није угасива, они
ждери у у сну јер им је чељуст
тако програмирана**

Понекад се стекне утисак да модерна цивилизација (читај технологија) подједнако развија индустрију оружја и индустрију лажи, али пракса показује (рецимо макљажа у Украјини) да ће прије потонути на дно мора велике грдосије (ратни бродови, големе крстарице) него информативне империје, творнице лажи, манипулатори јавним мнијењем. Наша искуства из деведесетих, на разним странама, казују да су као злочинци суђени политички прваци и војне старјешине, али не и силни новински провокатори, који су наводили на зло. Одговор је на ову загонетку тривијалан — хијене рата су месождери, хране се отпацама; не једу зелен ни витамине; док је нормалној чељадии неопходно здравље, њима је потребна болест.

На крају нешто из нашег искуства. Сумњам да би данас неки суд у Хрватској судио покојном Маринку Божићу (све да је жив), а све због идиотарија објављених у његовом „Слободном тједнику.“ Бар ми, који смо још живи, знамо да су такве ступидарије произвеле Лору и ужасе у њој, али се судица Лозина, надлежан за правду у Сплиту, правио ћорав и слијеп тако да је Маринко несметано обављао своју прљавштину. Није несретник уопште осамљена појавност. Зар није Хидајет (Хидо) Бишчевић, некадашњи уредник ратног „Вјесника“, данас амбасадор Хрватске у Београду? А по мом скромном суду и увиду „Вјесник“ је убио више људи него Јанко Бобетко.

AMERIČKE SANKCIJE ZA BALKANSKE POLITIČARE

PAX AMERICANA JE MRTVA, ŽIVJELA POST AMERICANA

Na najatraktivnijoj lokaciji u Skopju izgrađena je zgrada ambasade SAD-a i to ne samo radi sigurnosnih razloga, nego u toj lokaciji ima i simboličke poruke o tzv. američkoj izuzetnosti i *Pax Americani* da su SAD svjetionik na vrhu brda odakle se širi mir, sloboda i demokracija. Ili, što je realnije, odakle nadgledaju svoj podčinjeni *plebs*

PIŠE: **dr Nenad Živanovski-Stolić**

Ono što za najveći broj gradova u svijetu predstavlja glavnu turističku atrakciju – brdo s kojeg se pruža širok pogled na panoramu grada – za glavni grad Sjeverne Makedonije, Skopje, mjesto je gdje je napravljen najgrublji urbanistički brutalizam. Na najatraktivnijoj gradskoj lokaciji izgrađena je, naime, zgrada ambasade Sjedinjenih Američkih Država i to ne samo, kako se vjeruje, radi sigurnosnih razloga, nego u toj lokaciji ima i simboličke poruke o tzv. američkoj izuzetnosti i *Pax Americani* da su SAD svjetionik na vrhu brda odakle se širi mir, sloboda i demokracija. Ili, što je realnije, odakle nadgledaju svoj podčinjeni *plebs*.

Duboko u podnožju ispod američke ambasade nalaze se zgrada Parlamenta Sjeverne Makedonije, Vlada i ministarstva, kancelarija predsjednika države, sudovi, mediji, univerziteti. Obični čovjek, ako želi baciti pogled na ambasadu, mora podignuti glavu gore, baš kao što vjernik gleda u nebo kada se moli Bogu. Jasno je da se promocijom ovakve superiornosti želi pokazati da je američka izuzetnost direktna nasljednica antičke demokracije i mita o Svjetioniku na vrhu brda, iako su današnji Grci tu svoju starogrčku izuzetnost zaštitili zakonom, tako da se u Ateni ne smije graditi nikakav objekt koji će biti viši od Partenona na Akropolju. U Skopju je američka ambasada viša i od stare tvrđave Kale, koja se uzdiže na drugom brdu iznad centra grada i koja je izgrađena još u vrijeme Vizantije, još u 6. stoljeću.

Ovakav opis grada na Vardaru simbolički, ali i doslovno, objašnjava tko je gazda u državi i tko njome upravlja. Vlade se sastavljaju, biraju ili mijenjaju sve na zahtjev ili inicijativu američke ambasade. Ako je netko od političara neposlušan ili se odmetne od te apsolutne američke kontrole, vrlo brzo biva izgnan ili isključen iz javnog života i poslan u ostracizam, baš kao u antička vremena. Bude li dospio na američku listu sankcija, praktički sva društvena, ali i ljudska prava u odnosu na zapadne države bit će mu poništena.

To je način na koji vašingtonska administracija decenijama disciplinira neposlušne desperadose iz regije, kao i preventivno upozorava latentna gunđala da im ni slučajno ne padne na pamet da počnu javno govoriti i iznositi svoje nezadovoljstvo u odnosu na američku politiku u našoj regiji i generalno na američki pogled kako svijet treba izgledati. Ta lista za odstrel, osim što je antidemokratska, ima još jednu falingu, a to je što se lista nepodobnih političara sastavlja ili sa zakašnjenjem, ili je nedosljedna po svojim kriterijima ili je pak selektivna. Ili, najčešće, sve to zajedno.

Zakasnjela crna lista za S. Makedoniju

Na zadnjem takvom spisku za sankcije iz aprila ove godine našli su se i bivši makedonski premijer Nikola Gruevski, koji je u izbjeglištvu u Budimpešti, te Sašo Mijalkov, koji se nalazi u zatvoru u Skopju zbog zloupotrebe pozicije iz vremena dok je bio načelnik službe bezbjednosti u vrijeme kad je njegov rođak Gruevski vodio vladu Makedonije. Zloupotreba vlasti i kriminal, koji je ovaj rođacki dvojac činio za deset godina vladavine, bio je sve vrijeme dobro poznat svim zapadnim faktorima koji kontroliraju državu. Na to im je bezbroj puta bilo ukazano i od strane raznih domaćih i stranih organizacija. I sam *State Department* je još 2011. godine, u svome izvještaju, iznio ocjenu da je vlada koju predvodi Gruevski suspendirala demokraciju u državi, a zloupotreba vlasti i korupcija stil vladavine. Međutim, tada nitko od vašingtonske administracije nije našao za shodno da stavi na crnu listu tandem Gruevski-Mijalkov. Vjerojatno zato što su im dali odvezane ruke da budu gospodari u svome kriminalnom vladanju, a za uzvrat da ispunjavaju sve naloge koji stižu iz Vašingtona.

Sada, kada su potpuno razvlašteni, jedan u zatvoru, a drugi u bijegu, oni dopijevaju na crnu listu američkog Ministarstva financija čija je glavna mjera da im se zabrani ulazak u SAD. Kao da zatvoreni Mijalkov može iz skopskog zatvora otputovati u SAD ili Gruevski, za kojim je raspisana Interpolova potjernica, smije napustiti Mađarsku i odletjeti prema SAD-u. Jasno je da je ova lista sankcija najobičnija farsa, koja se odnosi na istrošene i odbačene američke političke marionete, diskreditirane u očima makedonskih građana preko kojih američka administracija perfidno bilda svoj rejting kao da se uistinu bori protiv korumpiranih političara koji ugrožavaju stabilnost i demokraciju u regiji. I da apsurd bude još veći, to nije učinila Trampova republikanska administracija, već ova demokratska koja nije imala problem sa zloupotrebom novca makedonskih poreznih obveznika koji im je premijer Gruevski donirao u predsjedničkoj kampanji 2016. godine, javno stajući na stranu Hilari Clinton.

Međutim, ne samo što je Bajdenova administracija stavila na crni spisak bivšeg premijera i predsjednika VMRO-DPMNE Gruevskog, ona je uputila i direktno upozorenje aktuelnom predsjedniku VMRO-DPMNE i vjerojatno budućem premijeru S. Makedonije, Hristijanu Mickovskom, da nastavi li da kritizira Prespanski dogovor, kojim se makedonska vlada dogovorila s grč-

kom da promijeni ime kako bi ušla u NATO, da se i on lako može naći pod prijetnjom sankcija. Nakon žestokih kritika na račun tog sporazuma i najava da će ga, kada njegova partija dođe na vlast, poništiti, Mickovski zadnjih godinu dana uopće ne govori o dogovoru s Grcima. Time se dà zaključiti da američka ambasada u Skopju, ne samo da sastavlja kadrovske liste, kreira državnu politiku, već i odlučuje o temama o kojima se može javno govoriti u političkom diskursu.

Nastavi li se ukrajinska kriza, a Srbija ostane dosljedna u namjeri da se ne pridruži sankcijama EU prema Rusiji, ne bi čudilo i da predsjedniku Srbije Vučiću stigne upozorenje iz Vašingtona da je mogući kandidat za crnu listu

Nedosljedna crna lista za Bosnu

Primjena sankcija američke vlade u Bosni i Hercegovini je posve suprotna od makedonskog slučaja. Za razliku od Makedonije, u Bosni se ne sankcionira onaj koji govori protiv međunarodnog dogovora, već onaj koji afirmativno govori o njemu. Paradoksalno, jedini koji govori u prilog Dejtonskom dogovoru, Milorad Dodik, stavljen je na crnu listu kao netko tko ugrožava mir u državi. Njemu se za zlo uzima što najavljuje mogućnost referenduma o nezavisnosti Republike Srpske, ali uvijek uz objašnjenje da bi do toga došlo ako se Dejtonski dogovor bude derogirao ili skroz ukinuo. Znači, Dodik se sankcionira zbog moguće hipotetičke situacije kao što je referendum, dok se prvi dio izjave, u kojem on afirmativno govori o Dejtonu, ignorira.

Sasvim suprotno od muslimanskih predstavnika, prije svih Bakira Izetbegovića i „hrvatskog“ Željka Komšića, koji se zalažu za unitarizaciju Bosne direktno tražeći reviziju ili ukidanje Dejtonskog dogovora, jer je on, po njima, bio potreban da se zaustavi rat, a da sada treba postići novi dogovor koji bi unaprijedio državu u miru preko unitarizacije. Takav stav Amerikanci i zapadni političari pozdravljaju, jer vodi ka građanskom konceptu države.

Proba li se isti narativ javno izreći u Sjevernoj Makedoniji pa kazati, na primjer, da je Ohridski dogovor bio dogovor za završetak ratnog konflikta i da nakon 21 godine S. Makedoniji treba novi sporazum za razvoj države u mirnodopskim okolnostima na građanskoj osnovi, Albanci bi odmah zaprijetili ratom, a Amerikanci bi povećali crnu listu sankcija, ne s onima koji ugrožavaju mir prijetnjom ratom, već onima koji bi se usudili propitati dogovor iz Ohrida i zaključiti da je prevaziđen.

Selektivna crna lista za Crnu Goru i Kosovo

Selektivnost pri kreiranju liste za sankcije očituje se i u primjerima Crne Gore i Kosova. Zadnji tko je stavljen na američku listu iz Crne Gore je potpuno zaboravljeni i neaktivni političar Svetozar Marović, koji živi u Beogradu i izvan je domašaja crnogorskih sudskih organa da bi odležao zatvorsku kaznu. Zašto se ovaj penzionirani političar, bez ikakvog uticaja na političke

procesu u Crnoj Gori, stavlja na listu sankcija, teško je objašnjivo. Sa druge strane, predsjednik te države Milo Đukanović, sa permanentnim pokušajima destabilizacije države preko izazivanja srpske nacionalne i vjerske zajednice u Crnoj Gori, uopće nije na radarima američke i EU diplomacije. Ako bi se još i nekako mogao provući kod Amerikanaca zbog svog submisivnog političkog odnosa prema Vašingtonu, njegove koruptivne i finansijsko-kriminalne radnje sa pozicije predsjednika države neupitno ga kvalificiraju za prvog nosioca grupe političara iz regije koji se moraju naći na američkoj crnoj listi.

Odnos SAD-a prema Kosovu je još jedan vulgaran primjer kako se lista sankcioniranih političara selektivno sastavlja od vašingtonske administracije. Dok se Hristijan Mickovski i Milorad Dodik upozoravaju ili stavljaju na crnu listu zbog svojih izjava da ne poštuju međunarodne dogovore, bez ikakvih konkretnih radnji koje su suprotne američkom interesu u regiji, sadašnji i bivši premijeri takozvane kosovske vlade Arbin Kurti, Ramuš Haradinaj i Avdulah Hoti javno su izjavljivali da nemaju namjeru provesti ono što su potpisali u Briselskom dogovoru, prije svega formiranje Srpske zajednice. Prošlo je točno devet godina od potpisivanja dogovora, a nitko u Vašingtonu ni ne pomišlja da zaprijeti Kurtiju da se može naći na listi sankcija, a kamoli da bude sankcioniran. Nemoralnost i bestijalnost američke politike prema Kosovu može se determinirati i iz izjave portparola *State Departmenta*, koji na pitanje da li je Vašingtonski dogovor mrtav nakon aplikacije Prištine za članstvo u Vijeću Evrope, odgovorio da je dogovor još na snazi, ali da od zemalja potpisnica ovisi da li će ga provoditi.

Otkud odjednom takva fleksibilnost Vašingtona u odnosu prema obavezama strana koje su potpisale dogovor? Selektivnost i licemjerje SAD-a je utoliko veće da, nasuprot odbijanju Albanaca i Kurtija da sprovedu Briselski i Vašingtonski dogovor, Amerika kao glavnu prijetnju po kosovski sigurnost nalazi u trinaest kosovskih Srba, među kojima i Milana Radoičića, potpredsjednika Srpske liste, vodeće partije kosovskih Srba.

Biti na pravoj strani istorije

Nema sumnje da je brutalna sila američke diplomacije, kako u našoj regiji, tako i u ostatku svijeta nakon kraja Hladnog rata izašla izvan svih diplomatskih pravila i kodeksa. Bečka konvencija ne samo da više nije norma, nego nije ni orijentir u čijim okvirima se kreću diplomatske aktivnosti u „suverenim“ državama. Bezočnim lažima pogažena su osnovna moralna načela, istina se iskrivljuje, a kreiranje nove realnosti je u funkciji da se takva pseudoistina proglasi za apsolutno objektivnu i da od ostatka svijeta bude ili dobrovoljno prihvaćena ili nasilno nametnuta. Nema ničeg lošijeg nego kad se tiranija zamaskira u demokraciju.

Kako se svjetioniku na vrhu brda bude gasilo svjetlo, tako će posezanje za ovako bestijalnim lažima, na osnovu kojih će se formirati i crne liste, biti sve češće, sa što većim i dužim spiskom imena. Nastavi li se ukrajinska kriza, a Srbija ostane dosljedna u namjeri da se ne pridruži sankcijama Evropske unije prema Rusiji, ne bi čudilo i da predsjedniku Srbije Aleksandru Vučiću stigne upozorenje iz Vašingtona da je mogući kandidat za crnu listu sankcioniranih političara s Balkana.

Ipak, na kraju će neminovno doći novo vrijeme. Nastat će globalne promjene i tada će se prisustvo na američkoj crnoj listi tumačiti kao legitimacija da se u ključnom historijskom trenutku bilo na pravou strani. Nešto kao *new age* partizanska spomenica u borbi protiv militarističke *Pax Americane*.

ПУТОПИС ИЗ ЗАБОРАВЉЕНОГ ВРЕМЕНА

А ЈА САМ НАЈВЕЋМА ВОЛИО БАШ ТОГ – БАНИЈСКО- КОРДУНСКОГ ЋИРУ

А ја сам волио баш тог – банијско-кордунског ћиру. Волио сам га већма од свих возова на свијету. Јер кад су ме дали у школу и одвојили од села, коња и бабе Јеле, није било ни ближег ни бржег пута од Петриње до Комоговине: најприје до Жељезничке станице Краљевчани, око 15 км, а онда 14 км пјешице до села... није било ни ближег ни бржег... од пола тог пута ћиром

пише: Милош Кордић

Кренем ја једног љета, једне давне године, за Топуско. Да посјетим бабу Јелу и мајку Даницу – биле су у Љечилишту. Кренем бициклом који остављам код Кукића, у Доњој Млиноги. Њихова кућа била је посљедња, с лијеве стране цесте кад се од Јабуковца иде ка Зеленој долини, односно тјеснацу Тјешњаку, и према Жељезничкој станици Краљевчани. Њихов син Душан пошао је са мном у Учитељску школу у Петрињи. И након прве године отишао је некуд даље.

(Оваје ћу мало застати и склонити се на часак с пута започетој причи о путу за Топуско. И испричати... Наиме, Душан је оженио Бранку Брану Дмитровић, из Меченчана. Брана је у Меченчанима ишла у неке од виших разреда Основне школе „VII банијска бригада“ с мојом сестром Смиљом – биле су блиске пријатељице. Брана је сестра Јована Јовице Дмитровића, кога смо звали Шикић. Јовица, који је радио у Жељезари Сисак, био је, по мом скромном мишљењу, најбољи играч у историји меченчанског малог фудбала. У ствари, не да тако мислим, него тврдим – у екипи Баније из Меченчана одиграо сам са Јовицом много утакмица на бројним турнирима и у општинском првенству...)

За авлију Кукића – да се ја вратим на пут с ког сам малко скренуо (са скретањем с памети никад нисам имао проблема) – веже ме сјећање на једно дуго чекање прије нешто више од десет година од године кад сам, управо је речено, кренуо и оставио бицикл... И то је такође било чекање бабе и мајке које су се и тада, као и неколико пута касније, враћале ћиром из Љечилишта у Топуском.

У ствари, испада, јер сам више пута писао о њиховом враћању, да њих двије нису ни одлазиле у Топуско него су се само враћале. А како не би одлазиле: возили смо их коњском запрегом, у калавету, до Жељезничке станице Краљевчани и до Шареног моста (код Уметића), на аутобус. Или у Уметиће, кад је аутобуска станица била код Јандрић куће, на самом улазу у село кад се иде од Костајнице ка Петрињи – тачно на мјесту гдје се одваја пут за Горњи Бјеловац. Касније је станица била неколико десетак метара прије моста, још док није било куће с гостионицом Симе Стрижака, који се ту доселио из Меченчана, из посљедње куће, с десне стране кад се иде такође из Костајнице, али кроз Комоговину, ка Јабуковцу и Глини, а може у ка Петрињи.... А онда се аутобуска станица ту, код Шареног моста и Симе, и усталила... Одатле сам, два или три пута, ишао с њима до Петриње. С њиховом постељином и с нешто хране коју су носиле са собом па да имају, да не купују. Из Петриње смо настављали аутобусом или ћиром до Топуског. Код Мике (тако су звале једну добру жену код које су готово сваког љета боравиле; једном сам их и обишао у кући баш те Мике.) Током њиховог путовања био сам задужен за бабин дрвени куфер и њене тајне ствари у њему: посебне преоблаке, резервне црне кућне шлапе, резерве шнованца и камфора (била је страсна и дуговјека шновачица), кутију витала (који сам јој, код куће, крао и пио прије сваког малофудбалског турнира у нашој Чечевици, немајући појма о томе да и витал садржи некакве психоактивне супстанце), резервни кључ куфера... Али без оно мало ушпараних новаца од потпоре коју је добијала за од зеленокадроваца убијеног свог супруга а мог дједа Лазу, 1919. године – новци су јој увијек били у њедрима: у шајточићу умотаном у марамицу (морали су бити добро чувани од њене кћерке, то јест моје мајке, јединог опасног драњкароша, односно пљачкаша, како ју је баба најчешће називала... пљачкаша тих њених новаца). У оквиру свог задужења носио сам и њен злавач напуњен гушчијим перјем – кокошке није подносила.

Ђак Основне школе у Комоговини кренуо са оцем, тада, прије

тих десет година, по њих двије. И остављен у калавету, с коњима исрегутим и завезаним за ступчиће калавета из кога једу сијено. Сједи он, у хладовини, глоцка суви сир, комад суве месне кобасице и комад крузовнице. И то кад нико од Кукића не пролази авлијом или неко цестом... Па пијуца воду коју су повезли у стуцки. У међувремену одводи коње да се и они напију воде на рјечици Петрињици. Односно на њеној брани која пролази тик уз авлију. Кад му се придријема, силази са кола и умива се хладном водом на брани.

**Од свега што ми је тада из дворишта
Кукића остало у слици посебне,
занимљиве љепоте, јесте та вода
која је, рекох, протицала тик уз
авлију. Вода као лијек, а овдје и као
пјев птица по дрвећу њених обала
које је спотиха запљускивала, уз које
је гргољила**

У неко доба долази му отац који је отишао на станицу да дочека своју бабу (тако се на Банији каже за ташту) и жену, па ће онда доћи по кола и њега. Отац рече да нису дошле овим подневним. Нема друге него чекати онога вечерњег. Ћиру, наравно. Онда се и отац малко згрчи у калавету да одмори. Па поново на станицу.

И тако ми њих дочекасмо. И онда правац — четрнаест километара за Комоговину.

Од свега што ми је тада из дворишта Кукића остало у слици посебне, занимљиве љепоте, јесте та вода која је, рекох, протицала тик уз авлију. Вода као лијек (то смо и у школи учили), а овдје и као пјев птица по дрвећу њених обала које је спотиха запљускивала, уз које је гргољила. Вода као оно без чега човек не може. И судећи по ономе што јој чини, ни она, на своју жалост, без њега. А уз брану, и тамо даље, до Петрињице: врбе, жошћи, зова — преко воде је, ту, близу, заселак Лелићи.

То ми је, та вода, та Петрињица и њена брана, једна од слика коју сам више пута тражио (као и воду рјечице Бручине), па понегдје и налазио на сликама природе у од људске руке заклоњеним, далеким предјелима. Али и на сликама сликара свих могућих умјетничких праваца... Гдје је, опет, људска рука... и да не причам даље. Јер о њој, људској руци, биће још ријечи.

Душана тада нисам ни видио ни упознао.

Али да се ја поново вратим...

Остављам, дакле, бицикл код Кукића и одлазим пјешице до станице Краљевчани.

Долази Ћиро — пењемо се. Нема гужве. На станици су чекала још двојица мени непознатих људи. Сједам на дрвену клупу и правац...

Кад је ова, као из америчких вестерн филмова, станица у

питању, рећи ћу и ово: поставиш камеру доље, удно, код моста преко Петрињице, односно код раскрснице гдје се од цесте Петриња—Јабуковац одваја цеста што вијуга горе, узбрдо, према Горњој Бачуги и Доњој Бачуги и од Доње даље ка Глини, и станици која је ту у првом плану, у првом дијелу стране... поставиш камеру па швенкаш, како би рекли филмски сниматељи, од лијеве стране, од Ћелиног брда, па преко ове високе стране у средини, па на десну страну, у Тјешњак, па се тај кадар заврши на сјевероистоку, горе, на брду Таванцу и шумама иза којих се смјестило село Клинац: каква би то била слика!... кад је, дакле, ова станица у питању, ту се не може ни казати ни написати за њу да је у Краљевчанима — Краљевчани су удаљени око шест, седам километара... можда сам некад негдје написао и девет... ко ће га знати. А ова станица налази се, рекох, испод Доње и Горње Бачуге. Због чега је то тако... претпостављам да сам знао, да знам... Али...

Али пруге више нема. Грађански рат у Хрватској однио је и Ћиру и „Постају Краљевчани“, како је писало на веома прецизним аустроугарским војним картама.

(Године 1993, 14. јула, у вријеме управо споменутога грађанског рата, само дан након што је Ћиро, с два вагона, прорадио на оном дијелу банијско-кордунског територија који је тада припадао Републици Српској Крајини, страдао је у експлозији. Троје путника изгубило је живот, а рањено их је близу тридесеторо — углавном жена и дјеце... Никад нико није одговарао за тај злочин.)

Пруга од сисачког предгарађа Цапрага па до Карловца изграђена је најприје до Вргинмоста и пуштена у саобраћај 1903. године. Године 1909. изграђена је и до Карловца.

И готово цијели 20. вијек, с прекидима током ратова, Ћиро је саобраћао. Да ли понекад или често и с кашњењем, мање је било важно.

Ћиро се ка станици Краљевчани, из правца Петриње, кроз Тјешњак, пење, дими... Прилична је ту узбрдица.

Једне љуте зиме с високим снијегом, са сметовима, излазио сам из Ћирице, са много људи који су ми се чинили заиста снажни (ја тада нисам био ни људ ни снажан, ишао сам у шести разред), излазио, велим, и гурао, чистио снијег испред локомотиве. Па смо били прави роман за дјецу *Влак у снијегу* Мате Ловрака (1899–1974), некад изузетно популарном књижевнику за дјецу широм цијеле Југославије. Једном сам о томе, о том мом влаку у снијегу, причао књижевнику Ловраку. У његовом стану, у Загребу, посјетили смо га Ђорђе Ћурић (1929–1991), књижевник и новинар, и ја. (Да ли је била 1969. или 1970. година, нешто се баш и не сјећам тачно, али ту је негдје.) Ђорђе, који је рођен у селу Кињачка, на Банији, био је тада директор Новинско-издавачке установе *Јединство* у Сиску и главни и одговорни уредник недељника *Јединство*, затим покретач и главни и одговорни уредник *Курира*, новина за ученике основних школа Сисачко-банијске регије, а ја сам, дошавши у мају 1969. године из Меченчана у сисачку Жељезару, укључен у редакцију и уређивао неке од рубрика у тим новинама. Дуго смо са Ловраком разговарали, најприје за *Курир*, а онда и о много чему другом. Ђорђе је као просвјетни радник, на почетку радног вијека, службовао у Великом Грђевцу, у Мославини. Ловраковом родном селу, које је отприлике на пола пута између Бјеловара и Дарувара. Па су њих двојица заиста имали о чему... А ја сам се из петних жила трудио да увјерим књижевника

Ловрака да се радња његовог романа за дјецу *Дружба Пере Квржице* дешава у мојој родној Комоговини, на Банији. Јер исти онакав млин (воденицу), какав је описан у његовом роману, имали смо и ми испод земљишта на коме је смјештена наша школа. Имали смо запуштени млин (прије Другог свјетског рата редовно је радио), брану, у недалеком воћарима крупне домаће шламе (трешње)... И имена из романа братски смо међусобно подијелили. Само што ми свој млин нисмо уређивали – било нам је забрањено, иако су га се сељани одмах после рата скроз одрекли. А и питање земљишта, колико се сјећам, никад није било ријешено.

**Од краљевчанске станице он
наставља ка Банском Грабовцу
и Влаховићу, равнијим дијелом
пруге. Па чак, чинило ми се, и
малко низбрдицом**

Али да се ја још једном вратим нашем ћири... Од краљевчанске станице он наставља ка Банском Грабовцу и Влаховићу, равнијим дијелом пруге. Па чак, чинило ми се, и малко низбрдицом.

А онда поглед из ћири окрећем на лијеву страну. У долину рјечице Бручине. Која извире у Шамарици и тече ка сјеверу, поред Малог и Великог Градца. Па се прије до испод Влаховића, кад се иде од петрињске стране (а све је то некад припадало глинском котару), враћа и тече већма према западној него југозападној страни. И тако све до ушћа у рјечицу Мају, недалеко од села Маје. А ту, испод Влаховића, прави прилично оштру обавитњу какву не прави ниједна банијска рјечица. Мада би јој било ближе да се успјела пробити до Петрињице код Мартиновића, или између Доње Бачуге и Шушњара, и у Зеленој долини такође до Петрињице.

Е, сад – „Да је вина, и стрина би пила“, вели једна народна пословица, од Вука записана. Није људска рука управљала географијом кад се она удешавала по својим законима. Људске руке тада није ни било. Што је много боље за географију, за мајчицу природу. Јер ко зна куда би нам Бручина тада и отишла.

А оно, доље, с лијеве стране, велом, долина Бручине. Једна од најљепших долина на Банији. И што дуже гледам у дубину долине, ја видим њену висину. Јер она је својом дубином освојила непрегледна поља висине неба изнад себе. И то није фатаморгана. То није из књиге *Случајеви* Данила Хармса (1905–1942), изузетног руског писца, прогањаног и осуђиваног од Стаљинових власти, умро је у затвору од глади, у чијој краткој причи „Оптичка варка“ Семјон Семјонович стави наочаре и посматра бор и види да на бору сједи сељак и пријети му песницом. Затим скине наочаре и посматра бор и види да на бору нико не сједи... А ја тада нисам ни носио наочаре.

Рјечица, након што је заокренула, тече отприлике по средини

долине. Трава зелена – почетак је лета па врућине нису још нешто жешће почеле по трави, лишћу... Поред рјечице израсле су врбе такве жутоцрвене коре да им ниједна од исто таквих наранџи није равна. Дан је био чист као сунце. Можда ја тада нисам ни могао да видим и боју коре, али сам је замислио, домаштао: препознао сам црвену врбу коју негда зову и ракита; она служи и мајсторима плетарства. И врба ива, наравно. Иначе, кора врбе користи се у фармацији за справљање бројних љекова за, на примјер, лијечење реуматизма, против високе температуре, а од лишћа се припремао чај против разних болести. Кора им је служила и код штављења кожа... ко се сјећа штављења...

И по ливадама, доље, уз Бручину – овце. Два овећа стада. Дреновачка, закључујем.

Јер на другој је страни, тамо, преко Бручине, на благим и тијаним падинама подшамарићких брда – село Дреновац. Дреновац као питоми виноград. А његове куће с авлијама као трсови. Тако ми се то чини. Па кад год бих, и онда, али и данас, рекао Дреновац, или кад би га неко други изговорио, пред очима ми је Милан Ненадић. Најтрофејнији југословенски рвач грчко-римског стила. Каснији и клупски тренер и селектор југословенске, кинеске и словеначке репрезентације. Некад петрињски познаник и пријатељ из времена ђачких дана, а онда и зет. И данас се састајемо, углавном код њих, у њиховој викендици у Елемиру, код Зрењанина (иначе живе у Зрењанину). У Елемиру живи и мој учитељ и тетак Зоран Кајгана. О њему и његовој покојној супрузи Драги, мојој тетци, не рођеној, а била ми је као да је рођена, и учитељици, писао сам много пута. Оженивши њихову кћерку Милену, они су постали Ненадићеви таст и ташта... И још само ово: у зборнику *Глина; глински крај кроз столећа*, Милан Ненадић, крштено Милован, није ни споменут. А освајач је седам медаља: на Олимпијским играма – бронзана, на свјетским првенствима – сребрна и двије бронзана, на европским првенствима – двије златне и једна сребрна. Ту су и медаље рвача које је он као тренер и селектор учио, водио...

Ето, и то је Дреновац, и то је Глина.

И друга су овдје, по овом дијелу Баније, сиротињска али поносна српска села, размишљам док ћиро хукће и док кроз прозор посматрам брда, шуме, њиве, далеке и блиске куће. Села опустошена и уништена Другим свјетским ратом и послеријатним обавезама, откупима, сељачким радним задругама... Из прича и читања – страдалничка српска села. Не зна се које више. И колико је само, поред старијег свијета: жена, старца... њихове дјеце страдало у рату од руке усташа Независне Државе Хрватске! Ђак сам учитељске школе па су ми дјеца нешто посебно свијетло: у кући, у школи, на зеленој ледини, у игри код оваца и говеда, по улицама и улицима... И то само због тога су страдали – старци, старице, жене, дјеца... – што су били Срби и православне вјере. Убијана су дјеца из села и с једне и са друге стране пруге: из Равног Рашћа, Влаховића, Дреновца, Малог Градца, Великог Градца, Горње Бачуге, Доње Бачуге, Банског Грабовца, Мајских Пољана, Мајског Тртника, Брњеушке, па тамо: из Бијелих Вода, Брестика, Драготине... А колико су само значајних личности, умних људи, умјетника, спортиста изнедрила та села!

Кренуо сам, рекох, за Топуско. С тим да ћу проћи и кроз Глину. Ћиро удара у ритму црначких там-там бубњева...

И данас, толико година касније, долазе ми на ум стихови pjesме „Тугованка за завичајем“ Ленгстона Хјуза (1902–1967), из збирке *Песме америчких црнаца*, коју сам једне ране избјегличке године, овдје, у Београду, нашао код уличног продавца књига (превод Драгослава Андрића, библиотека „Реч и мисао“, Издавачко предузеће „Рад“, Београд, 1964). Хјуз, амерички црнац, романијер, приповједач и pjesник, награђиван, на бројне језике превођен, а многе му pjesме и компоноване (као и ова коју нудим читаоцу), човек изузетно занимљиве биографије, између осталог био је и дописник из грађанског рата у Шпанији... Хјуз, дакле, певач:

*Тужна песма железничког моста
У ваздуху звони.
Тужна песма железничког моста
У ваздуху звони.
Кад год прође воз,
Нешто ме некуд гони.*

*На станицу одох;
Срце ми једва подноси тугу.
На станицу одох;
Срце ми једва подноси тугу.
Идем да тражим фургон
Који иде ка Југу.*

*Господе, туга за домом
Страшна је, стварашна ствар.
Господе, туга за домом
Страшна је, страшна ствар.
Да заплакао не бих,
Насмејаћу се дар.*

А затим се тјешим стиховима (јединим који су штампани курзивом, како би били посебно наглашени), из поеме „Наслеђе“, из исте књиге, такође америчког црнца и сјајног pjesника Каунти Калена (1903–1946):

*Отргнутом два-три века
Од предачког тла и река,
Где луг дише док све више
Цимет-дрво се румени,
Шта Африка значи мени?*

А ја се из Африке поново враћам нашем ћири...

Волио сам и волим возове већма него било које саобраћајно средство за масовнији превоз. Возови зближавају људе. На станицама товари им се угаљ за *прехрану* током пута и вода како би могли да *гасе жеђ* и производе пару која их покреће и креће. Возови су путнички, теретни, оклопни... Возовима путују ђаци у своје школе, студенти у градове на факултете, бројни радници у смјене у својим фабрикама... У возовима може да се креће, постоји клозет, путници сједе и, кад је гужва, стоје, упознавају се, причају, неки читају новине, књигу, кондуктери шкљоцају

својим апаратима и буше возне карте, прозори широки, високи, све се види: ливаде, њиве, стока, шуме, планински вијенци са снијегом, ријеке, језера, море, села, градови, дјеца како се играју, небо и на небу птице, авиони и ноћу звијезде, Мјесец... А онда: тунели, мрак, дим... У возовима се постави картонски кофер па може и да се карта, може да се одигра и партија шаха. Па се рашире старе новине по кољенима и извади печено пиле, хљеб и лук. И, свакако, уз који гутљај добре шљивовице. А може и банијска брља. Дај шта даш!

**А оно, доље, с лијеве стране, велим,
долина Бручине. Једна од најљепших
долина на Банији. И што дуже гледам у
дубину долине, ја видим њену висину.
Јер она је својом дубином освојила
непрегледна поља висине неба
изнад себе**

Деценијама су нашим ћиром и многи Глињани (и они из села, наравно) путовали у своје смјене према Петрињи, Сиску... Деценијама су путовали на сајмове, на плацеве: жене на женски, мушкарци на мушки (говеђи) плац. Деценијама већ речени ђаци, студенти, регрути у војску... Деценијама ка Карловцу па на море. А одатле, од Ријеке и Сплита, бродовима за Америку, Аустралију...

А ја сам волио баш тог – банијско-кордунског ћиру. Волио сам га већма од свих возова на свијету. Јер кад су ме дали у школу и одвојили од села, коња и бабе Јеле, није било ни ближег ни бржег пута од Петриње до Комоговине: најприје до Жељезничке станице Краљевчани, око 15 км, а онда 14 км пјешице до села... није било ни ближег ни бржег... од пола тог пута ћиром.

Па ме једном, на Жељезничкој станици у Петрињи, пита човек који је продавао возне карте, дочекивао и испраћао не тако честе возове... па ме пита одакле сам. Кад рекох, он ме пита да ли познајем Перу Обрадовића, шефа поште у Меченчанима. Рекох да познајем. А он рече да су они браћа, да су из Класнића, и да га поздравим кад будем ишао у Меченчане. И он ми пружи карту, уз ријечи: У реду! А мој отац посла по мени чичи Обрадовићу, прометнику, литру старе шљивовице.

И завршавам овај дио пута ћиром према Топуском, а преко Глине, с првом строфом pjesме „Бела локомотива“ из збирке *Missa pagana* пољског pjesника Едварда Стахуре (Књижевна омладина Србије, Београд, 1997, превод Бисерка Рајчић):

*Промицала кроз ливаде црне
Промицала кроз спаљене шуме
Мимоишала угљенисане остатке капија
Пролазила кроз успомене градова
Бела локомотива...*

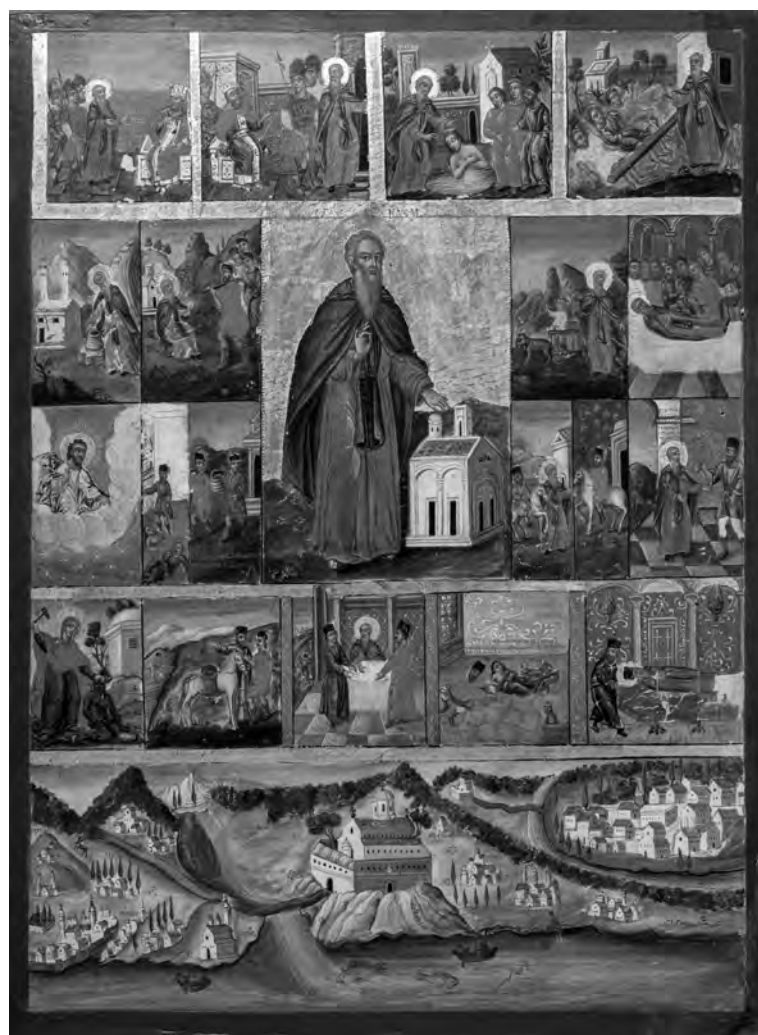
ИКОНЕ АРХИПРЕЗВИТЕРА МАТЕЈА ВЕЈЕ

ИКОНА Св. НАУМА
ИЗ СКРАДИНА

Начин физиономског обликовања црта лица, боја инкарната, посебно третман главне фигуре, наполе за Веју карактеристични фокусирани поглед и облик крупних очију Св. Димитрија су они елементи који недвосмислено указују на једног аутора компарираних икона

пише: Бранко Чоловић

Житејна икона Св. Наума из Скрадина због многих је разлога привлачила пажњу истраживача. Прво, јер је у читавом зброју икона пронађених и сачуваних на подручју Сјеверне Далмације доиста јединствена, а посебно зато што је на њеној позадини сачуван запис на грчком језику. Управо је тај натпис, тачније његово потпуно разумевање пријечило диференцијацију аутора од наручиоца јер поред већ добро познатог Матеја Веје, шибенског пароха, на њему стоји име Димитрија Фистовића. Ни потоње име није потпуно непознато у историографији православне цркве у Далмацији, а највише забуне изазвало је погрешно тумачење записа због чега су у њему неки гледали аутора ове иконе (РАДЕКА 1971: 208; САВИЋ 2000, 147-148). На старом гробљу одмах уз цркву Св. Спаса у Шибенику проналази се презиме породице Фистовић са 1789. годином на плочи. (КАШИЋ 1975, 40) Грчком капиталом као прво уклесано је име оца породице Николе Димитрија Фистовића, *Македонитиса* из Мосхопоља. Уједно, самостални попис кућа у старом дијелу града биљежи кућу браће Фистовићи. Такође, у *Анаграфу, књизи рођених шибенске парохије Успења Блажене Деве Марије*, налази се име породице Fistovich, поименице мајка Ана Боровић, стара 59 г., син Анастас(ије) 28. и кћерка Катарина 22. и Димитрије рођен 1804. године. У примједби се помиње још један Димитрије, нејасно у којем својству.

Житејна икона Св. Наума из Скрадина

Додатну недоумицу у познавању ове личности или више њих представља налаз гробног знамена са истим именом, сачуваног на гробљу уз цркву Св. Петке на брду изнад града Скрадина?! Није сасвим извесно о којем Димитрију се ради али је очито да се традиција имена настављала унутар поменуте фамилије. Стога се као кључно мјесто за разумевање читавог проблема налази у виду записа на полеђини иконе св. Наума у Скрадину. Запис писан пером и црним мастилом у курзивној форми налази се у горњем лијевој углу иконе, по страни декоративног, црвеном бојом сликаног крста, који између кракова у горњем дијелу има Христов монограм ИС ХС, а испод кракова одијељене групе слова НИ КА, са очитим апотропејским значењем. (WALTER: 1997.) У грчком изворнику и пријеводу на српски језик запис се најизгледније овако чита:

1800 - ἀπο Χρ(ιστ)οῦ Σεμπενίк χάρητι εὐλαβίας ἐξογραφῆζη παρά τοῦ ἀρχῆ πρεσ(βυ)τέρου π(ατ)ερ Ματθαίου Βέα, κερκυρέον Διεμοῦ Δημητρίου Φήστο Βυχα

1800. (године) од Христа у Шибенику благодаћу побожности би насликано од архипрезвитера оца Матеја Веаса, с Крфа, посредовањем мене, Димитрија Фистовића

Дакле, текст записа у потпуности испуњава сврху свога постојања садржавајући најважније податке о томе када, гдје и за кога је насликана ова икона. Не и толико изричито ко ју је насликао, јер изостају за то уобичајене језичке формуле, посебно због појаве имена Димитрија Фистовићија на помало несвакидашњем мјесту. Трагом медијеваљних идејних поставки и особито пракси уобичајило се име ктитора због чињенице првенства наћи на самом почетку записа или натписа, док би крај текста био резервисан за име аутора, односно непосредног извођача.

**Вејином позном опусу на основу
особина стила може се без
икакве задршке приписати за
Далмацију изузетно ријетка
икона Петозарних мученика
из Шибеника и свакако икона
Св. Стилијана (34, 5 x 37,5) са
Далматинског Косова-метоха
манастира Крке, настала 1789.
године**

Враћајући се самој икони Св. Наума (48 x 64, 5), уочено је како је сликар имао узор у истоименој икони, познатом дјелу Христифора Жефаровића изведеном у бакрорезној техници. (ДАВИДОВ 1978: 261-262, сл. 38; САВИЋ 2000: 147.) Графички лист илустрован код Давидова коју је у Бечу 1743. по Жефаровићевом цртежу резао Тома Месмер, настаје као поруџбина *поштег* и *племенитог господина Михајла Готиниса*, како тврди подугачки запис на грчком језику. Међутим, на овом мјесту треба напоменути да је прије ове представе Жефаровић лик Св. Наума фреско техником насликао у Бођанима 1737., а касније у Стематиграфији 1741. гдје је Св. Наума Чудотворца представио са Св. Никодимом Мироточивим и то већ на другој страни књиге. Такођер, исте 1743. умјетник је израдио двије графике са приказом истог светитеља, од којих је поред поменуте другу наручио ктитор из Мишколца, некадашњи становник Мосхопоља, Наум Бикерац. (НАЂУ 2011: 420) Чини се да је не само због једноставније концепције у којој изостаје декоративни оквир са биљном вријежом и *putti*-ма, ова поруџбина ипак незнатно старија. (НАЂУ 2011: 415) Уза све сличности ове двије графике, посебно истовјетности језгра композиције са представом Св. Наума који десном руком благосиља, а лијеву управља ка моделу цркве манастира Св. Наума, као и шеснаест (16) сцена из његовог житија, оно што разликује ова два листа јесте биљна вријежа са уплетеним путима на примјерку ктитора Михајла Готиниса. Такођер, на њему су, у горњем дијелу вријеже, у три картуше представљени, у средини Исус Христос, а са страна Богородица и Св. Јован.

Само житије светитеља чији се празник прославља 23. децембра настаје још у X вијеку од стране његових и ученика Св. Климента, а посебно се истиче Теофилакт *Опишан животопис Св. Климента Охридског*. (ŠKOVIERA 2009: 58-60) У класичним приручницима оно је крајње сведено и очито је да су морала постојати новија похвална слова и службе на црквенословенском и грчком језику попут *Второга житија Св. Наума*, прво издање штампано у Венецији 1695, а потом у Мосхопољској аколунтији из 1742/3, које су као такве могле послужити као литерарни предложак за ликовне представе. (ПОПОВИЋ 1998: 692 – 693; ГРОЗДАНОВ 2015: 35-39) Због својих заслуга у ширењу писмености и стварању писама, глаголице и ћирилице Св. Наум, убраја се међу најистакнутије славенске апостоле, односно седмочисленике. (ŠKOVIERA 2009: 63-64) У најкраћем, Наум је личност из IX вијека, ученик Кирила и Методија, мисионар у Моравској и Панонији, један од твораца славенске литургије која се са папином дозволом одвијала у Моравској. Под притиском германског високог клера које настоји спречити источну цркву у ширењу на запад, морао је побјећи, најприје у Београд гдје је боравио на двору цара Бориса, а потом и у другим престоницама Плиски и Преславу. Ту је, поред осталог, водио и књижевну школу због чега су његове заслуге у стварању бугарске књижевности посебно вредноване. У исто вријеме постао је епископ у македонском мјесту Кутмичеву, гдје је на обалама Охридског језера основао први киновијски манастир на Балкану. Тамо проводи посљедњих десетак година живота и умире 10. децембра 910. године.

Наравно, не постоје чврсте гаранције да је баш Жефаровић носиоц овог ликовног концепта на којег су се доиста надовезали бројни сликари и многе школе, дапаче врло је изгледно постојање неког старијег, његовим рјешењем адаптираног примарног обрасца. (ГРОЗДАНОВ 1991: 218) Управо би на ове, слободно компоноване иконе, требало обратити пажњу као на склоп који је у битном утјецао на сликара ове шибенске иконе. Посебно је то важно ако се узме у обзир да шибенска икона одступа од геометријске схеме претпостављеног обрасца и то се већ види у броју сцена око централне фигуре светитеља. Наиме, шибенски примјерак садржава седамнаест осликаних поља, а изнимка је у томе што исјечак са Св. Марином, које је површински запремао два поља сада подијељен, тако да је у засебно представљен Христос у облаку како благосиља. Стварна повезница ових наоко неспојивих сцена јесте географска локација. Због дијелова њених моштију који се чувају на западној страни Охридског језера у манастиру Св. Марине у мјесту Ланга у Албанији створен је култ непосредно везан за охридску архиепископију. Такођер и светогорски манастир Ватопед има сачуван реликвијар са њеним моштима. Због свега тога појава Св. Марине у читавом иконографском и структуралном склопу житејне иконе Св. Наума задобија додатно значење. Доказано је да је уз Св. Јована Владимира, Св. Марину, Св. Наум постао највећи заштитник оних православних који су у Хабсбуршку монархију трајно иселили из подручја Мосхопоља, Епира и Сјеверне Албаније. (ГРОЗДАНОВ 2015: 238) Сложено ткиво Жефаровићевог бакрореза, заправо његовог претпостављеног узора, морало је имати свог идејног творца који би сликару сугерирао број и распоред тема. Истраживачи ту улогу приписују на ктиторском запису поменутом архимандриту Константину из манастира Св. Наума,

познатом писцу и штампару, који је имао постојане везе са својим дојучерашњим сусједима из старог краја. (ГРОЗДАНОВ 2015: 244) Увјерљиво је доказано да су поједине сцене са иконостаса манастира Св. Наума у Охриду насталог 1711, на сугестију поменутог Константина, задобиле мјесто на Жефаровићевој композицији. (ГРОЗДАНОВ 2015: 246) Поред житејних сцена, објашњених натписима исписаним на грчком језику, посебност читавом склопу даје доњи регистар који свом ширином запрема једна планиметријска схема простора између Охрида и Мосхопоља. (ГРОЗДАНОВ 2015: 245-6) На њој су поред планина и ријека представљена села и градови, цркве и манастири, али посебно размјерно велика ведута Мосхопоља на десној страни. Такођер, колико географским датостима једнака пажња је посвећена и детаљима, попут приказа рибарења мрежом на језеру, сликању великих риба и јегуља, чак и једног јелена уз брдо крај Охрида. Сама вегетација је диференцирана према областима распрострањења.

Детаљнији увид у претпостављене обрасце показују да није било директног угледања, односно да се не ради о досљедном преводу представе са графичког листа. Могуће да је разлог био у слободи иконописца да сам унесе неке, истина не пресудне, измјене, али и размишљати о изгледу као посљедици чињенице да се ипак ради о два различита ликовна медија која онемогућавају дословно копирање. Штавише, чини се да је од оба претпостављена узора иконописац преузео неке свјесно одабране елементе, али није искључено да је пред собом могао имати неки други узор.

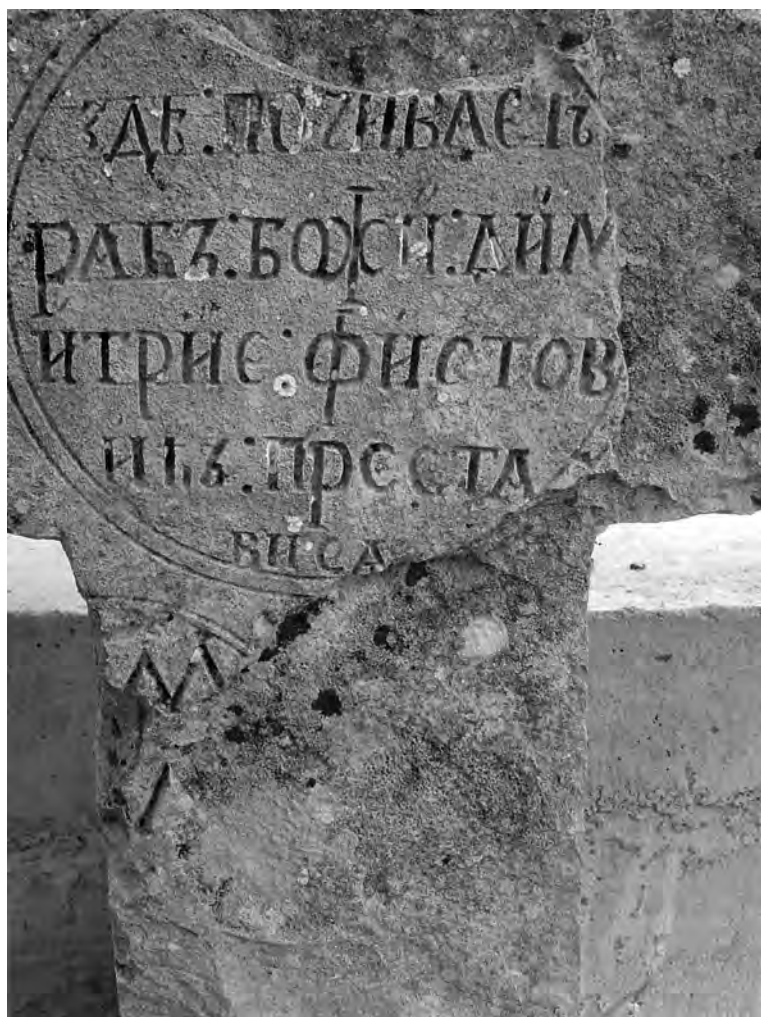
Питање избора ове теме припадало је наручиоцу, углавном неодвојиво од његових личних преференци. У неком тренутку поменути је свештеник могао доћи у посјед односно у овом случају житејне иконе Св. Наума, светитеља који вуче поријекло из крајева одакле су дошли и релативно бројни насељеници у Шибеник, поред осталих и забиљежени наручилац. У књизи рођених са изузетком наслова углавном исписаној грчким писмом и језиком *Libro degli atti de Nascita della Parochia Greco-Orientale della B. V. Marie d' Assuntio in Sebenico cominciando dall'anno 1768*

Запис са полеђине иконе Св. Наума

fino addi 31. agosto 1803, коју је од од почетне године па све до 1811. водио управо Матеј Веја, врло често се уз лично име родитеља или кума испишује њихово мјесто поријекла. Већ од децембра 1776. помиње се Атанасије Мосхополис, исте године Теодор Хаџић Мосхополис, 1783. Андреј Мосхополис, 1787. Георгије Мосхополис, Константин Тодоровић 1789. па до 1792. кад се налази име Димитрија Мосхополиса. Да ли се и у овом посљедњем случају ради о спомену нашег ктитора није сасвим сигурно, али јесте његова појава са пуним именом и презименом октобра мјесеца 1785. у истој књизи. Стога би било сасвим природно размишљати да су дојучерашњи Мосхопољани са собом донијели не само присјећање, неголи и иконе свог омиљеног светитеља-заштитника, зашто не и у новој средини наложити израду његовог светог лика. Само Мосхопоље данашње Воскопоје јесте насеље у садашњој јужној Албанији које је своје златне тренутке имало средином XVIII вијека. Иако положајем планински град са сточарством као основном привредном граном у то вријеме развило се у значајан центар влашке-аромунске заједнице, са изворно грчким вјерским и културним духом. У то доба град је био међу већима на Балкану, различите су процјене броја становника од 30-70 хиљада, мада и ту има претјеривања с обзиром на ограничења изразито планинског положаја на око 1150 м, али свакако вриједи истаћи да је град имао своју штампарију са значајном продукцијом вјерских књига и особито рјечника народа који су ту обитавали, високу школу и библиотеку, остале јавне институције попут сиротишта, као и преко двадесет православних цркава. Међутим, због грчког устанка против Отоманске власти започетог 1769. који су наводно подупрли истакнути Мосхопољани, Турци су под водством одметнутог Али паше Јањинског 1788. разрушили то дотада просперитетно мјесто и раселили већину становништва од чега се Мосхопоље никада више није опоравило. Дојучерашњи становници потом су се раширили широм грчког копна, а у потрази са бољим животним и пословним приликама многи су се нашли на територију Хабсбуршке монархије, посебно то важи за трговачку елиту. Бива очито да су се у тим временским оквирима, неки Мосхопољани нашли у Далмацији, посебно у градовима Задру, Шибенику и Скрадину, развили знатну пословну активност, притом здружени на основу економских баш као и јаким завичајних веза.

Осим помена самог имена Димитрија Фистовићија не налазимо елементе који би га професионално и приватно поближе одредили. Остају тек претпоставке да је морао непосредније бити укључен у друштвене токове, посебно у рад православне братовштине. Међутим, у референтној *Мадреголи Св. Спиридона у Скрадину* поред несумњиво грчких фамилија Гите, Кондојани, Руђери, Габо, ди Зорзи, Куциоли, Параскева, нигдје не налазимо на спомен било кога из рода Фистовићија. Такођер, у *Регистру Списа братовштине грчког Св. Јулијана у Шибенику* започетом 1697. спомињу се неке фамилије које су, очито, због природе посла имале огранке у Скрадину, али и оне попут Панајотија, Параска, Барбаца, Вицентија, Монтија, Ћоте и Димитропула које су искључиво дјеловале у Шибенику, али ни међу њима нема Фистовићија. Видљиво је да су се протоком времена многе од њих породичним укрштањима славенизирале, јер постају примјетне измјене презимена, из чега би се могло закључити да су неке остале вјерни православљу, док су друге временом прешле у католичанство. Резултатом једног таквог готово

Текст надгробника Димитрија Фистовића са гробља Св. Петке у Скрадину

па саморазумљивог процеса може се тумачити црквенословенским језиком исписана надгробна крстача Димитрија Фистовића нађена на гробљу уз цркву Св. Петке у Скрадину. Фрагментарно очуван натпис са још живућом употребом јата и полугласника садржава у средишњем пољу уоквиреном двијема кружницама, текст у пет редова: ZDJ PO^IVAET\ RAB\ BO@I DIMITRIE FISTOVI\ PRESTVISx... Обликом слова натпис доиста зазива крај XVIII и поч XIX вијека као вријеме настанка. Прецизнију датацију онемогућава изостанак очуване године смрти. Такође, на lijeвој страни испод натписа, преостала је мања кружница са очуваним великим словом М, а испод њега дио неког углатог слова.

На запису са полеђине иконе поменути архипрезвитер Матеј Веја био је дугогодишњи парох православне заједнице у Шибенику. Од времена када је преузео ту улогу, судећи према првим уписима у матичну књигу рођених, 1768. године потпуно се посветио пастирском раду, богослужењу, вођењу књига и то упорно на грчком језику, али и иконописачком раду. Због потоњег је био ванредно поштован, за што постоје директни искази попут оног братије и игумана манастира Крупе из 1782.:...зашто и тако немамо у Далмацији живописца, *кромје што нам је још поп Матеј Веја у Шибенику*, (ЗЕЛИЋ 1988, 45) али све док није саграђена нова црква Св. Спаса у Шибенику 1778. (СТРИКА 1930: 83; КАШИЋ 1975: 10 - 11), унутар већ постојећег гробља и капеле, није могло бити директног говора о његовом дјелу. Тај рад, мисли се на иконостас,

сасвим сигурно престоне иконе, постаје парадигма према којој се самјеравају остала њему приписана дјела. Да би уопште добио могућност да ослика, поред Св. Јулијана у старом језгру Шибеника, новосаграђену православну цркву у четврти Варош, морао је имати доказа о властитим способностима. Међутим, ми засад не знамо за његове *ране радове*, као ни то гдје и како је стекао сликарска знања, мада је већ на овом послу показао да у потпуности влада иконографијом и техником иконописања задатих светитељских фигура и ликова. За претпоставити је да је основна иконописачка знања стекао на Крфу одакле потјече и у којем су стољећима дјеловале бројне радионице, а сасвим сигурно је тако било и за вријеме венетократије. Највећи дио његовог опуса помно је анализиран посредством стилске анализе, истакнута базична везаност за италокритске традиције, посебно кад је у питању третман инкарната и сликарски поступак, баш као и за барокне иновације примјетне на декоративном нивоу, драперијама и позадини, (САВИЋ 2018: 284-286) С добрим разлозима је наглашена чињеница да је, зацјело на потицај српских наручилаца, извео дотада највећи број икона Срба-светитеља за проширени иконостас Саборне цркве у Шибенику. (САВИЋ 2018: 304). За разлику од пријашњих исказа, исти аутор, аргументацијски потврђује Вејино ауторство и над иконом Св. Наума (САВИЋ 2018: 296, 302) Склони смо, међутим, и на основу познавања материјала још неке познате иконе приписати његовој руци и допунити већ прилично добро познат опус, што је изазов којег се и убудуће ваља подухватити. Вејином позном опусу на основу особина стила може се без икакве задршке приписати за Далмацију изузетно ријетка икона *Петозарних мученика* из Шибеника и свакако икона Св. Стилијана (34, 5 x 37,5) са Далматинског Косова-метоха манастира Крке, настала 1789. године. (ЧОЛОВИЋ 1995: 14, сл. стр. 36) Како је несумњиво Матеј Веја имао тијесне везе са манастиром Крком, наслов архимандрита се везао баш за тај манастир, али је то мање вјероватно пошто је за његово вријеме ту функцију у пуном садржају до 1790. обављао најприје Никанор Богуновић, а потом од 1795. и Саватије Васиљевић. Стога пажњу треба обратити на вијест из 18. новембра 1789. када се јеромонах Матеј Веја одлуком заповједника млетачке флоте, а на тражење грчког официјерског кора, поставља на мјесто архимандрита манастира и цркве Св. Венеранде на Хвару (БЕРИЋ 2006: 15) Такође, на приједлог епископа Бенедикта Краљевића, за вријеме француске управе, Маршал Мармон га је именовао за архимандрита Каптола шибенске православне цркве. (БЕРИЋ 2006: 16)

Међутим, у самом манастиру Крки остале су његове релативно бројне иконе. (САВИЋ 2018: 298 - 299, сл. стр. 306). Треба примјетити да све побројане иконе са изузетком иконе Св. Саве (44, 5 x 88, 6) на чијој полеђини стоји 1795. година (ЧОЛОВИЋ 2006: 132), дакле иконе Св. Никодима архиепископа српског, Св. Јакова Аделфотеоса и Св. Никифора патријарха јерусалимског имају исте димензије сса 34 x 50, што даје основа претпоставци да су не само настале у једном маху већ да су могуће били дио иконостаса неке капеле или барем фонда засад непознате манастирске ћелије. Сасвим посебна је икона коју је *општи духовнику* Далмацији Макарије Крнета наручио 1797. са приказом својих небеских заштитника *Св. Макарија Римског, Св. Макарија Египатског и Св. Спиридона* (30 x 50), која има посветни запис на лицу иконе и запис на полеђини из 1798, у којем стоји датум набавке и цијена коштања, али

не и име аутора мада се несумњиво ради о рукопису Матеја Веје (САВИЋ 2018: 298-299) Како је на првом запису сликарским кистом исписан осми октобар 1797, а на полеђини јануар 1798. то би могло указивати на вријеме потребно за њено осликавање, односно потпуно довршење.

Једина истински датирана Вејина икона јесте житејна икона Св. Димитрија из Скрадина која има на себи иницијале Х. М. В, реално је претпоставити кратица за ХЕИР МАТЕИ ВЕЈА (руком Матеја Веје) и 1794. годину, што је онда посредно омогућило и атрибуирање престоних икона Св. Спаса. Начин физиономског обликовања црта лица, боја инкарната, посебно третман главне фигуре, напосе за Веју карактеристични фокусирани поглед и облик крупних очију Св. Димитрија су они елементи који недвосмислено указују на једног аутора компарираних икона, мада треба истаћи да још увијек зјапи велики хијатус између настанка икона из шибенске Спасове цркве и оних радова које се поуздано на основу записа датирају у сам крај XVIII и почетак XIX вијека. Дакле, од времена када је преузео парохију и остварио значајно сликарско постигнуће, израду престоних икона, прошле су готово двије деценије, па је уистину тешко вјеровати да за то вријеме није извео ниједан ансамбл, још мање појединачне иконе. Судимо то и на основу ктиторског записа Јована Црнице на престолу икони Вазнесења: *Fu dipinta questa sacra imagine a spese del divoto servo di Dio Zuanne Zernizza 1779.* (РАДЕКА 1971: 209) Истој руци припада и престоно икона *Христа Архијереја* која при дну лијеве стране садржава молитвени запис ктитора Јове Ковачевића, овај пут на грчком језику: ΔΕΙΣΙΣ ΤΥ ΔΥΛΥ ΤΥ ΤΘΥ ΠΙΟΥ ΚΟΒΑΤΣΕΒΗΚ. (РАДЕКА 1971: 209)

Враћајући се самом опусу Матеја Веје треба нагласити да без обзира на размјерно велики број сачуваних икона доиста изостају потписи на његовим дјелима. (САВИЋ 2000: 132) Поред поменутог зна се тек за постојање другог иницијала МВ и 1812 године, што нисмо били у прилици непосредно потврдити, на икони са иконостаса Саборне цркве у Шибенику. (САВИЋ 2018: 274) Као да је сам Матеј Веја, поштовани свештеник једне градске цркве у национално и вјерски мијешаној средини са доминантно католичким становништвом, први учитељ закладне школе Јована Бована, зналац језика и свакако угледни клерик и грађанин који је нашао учешће на Црквено народном сабору 1808. у Задру, очито је знатно мање важности давао свом умјетничком раду него примарном позиву. Матеј Веја се упокојио 2. фебруара 1813. у својој 80-тој години, а сахрањен у задарској цркви Св. Илије.

Житејна икона Св. Наума доиста јесте илустративан примјер сликарства свога времена. Увелико барокизован израз видљив је у бројним и распричаним сценама, живахним фигурама, зацјело као посљедици ликовног узора, али је једнако присутан и у слободном потезу киста и живој палети састављеној од основних боја у складном поретку. Иконографија иако заснована на традиционалном византијском обрасцу, на трагу искуства фиксираних у традиционалним сликарским приручницима, усваја и препознатљиве западњачке форме. Декоративност је сведена тек на нужне дијелове архитектуре или ентеријера, док је изглед драперија и њихово набирање много конзервативније, сасвим у складу са традицијом и стилем коју је сликар исказивао на свим, досада познатим дјелима. Њему се, да ли због већ позних година или усвојеног манира, може приговорити

због понешто анатомски нескладних фигура, диспропорција које, истина, могу потјецати од предлошка пред којим је евентуално стајао. Оно шта га одликује јесу лијепо сликана лица, живих, отворених очију, хармонизован колорит, као и прецизност када то налаже сликана материја, било да су у питању властима косе или браде, баш као и помна дефиниција архитектонских елемената композиције.

Уједно, ова икона је зорни примјер како су се са миграцијским валовима, изазваних османским освајањима више неголи економским разлозима, ширили култови појединих светаца. Појава овог светитеља у било ком ликовном виду сасвим је ријетка на западним странама Медитерана и она као таква доказује непосредну емотивну везаност припадника православне заједнице за некадашњи крај и локалне небеске заштитнике. Очито је да је у име заједнице, барем колико и у своје, ктиторским подухватом такву наклоност исказао Димитрије Фистовићи. На основу сасвим парцијалних података претпостављамо да је поменути живио у Шибенику, иако се чини да и Скрадин имао битног удјела у његовом раду и животу, најизгледније се чини да је био трговац. Чак ако и није био међу највиђенијим, а зацјело нити међу најбогатијим припадницима заједнице поријеклом из Мосхопоља, архивалије нам дају право на тај закључак, нашао је мотив да се појави у улози ктитора. Као захвалног дародавца једне иконе која реминисцира стари крај, његову разведену топографију, али првенствено његовог свеца заштитника. Запис на полеђини иконе својим помало узвишеним, богословски интонираним језиком заправо представља потпис сликаров, али у којем је једнако важно мјесто заузео ктитор. Извори и заједничка појављивања унутар њих чине сасвим изгледним њихово међусобно познавање. Тим више што је сликар био и парох црквене општине Шибеник који у својим регистрима, матицама рођених, вјенчаних и умрлих, са уважавањем биљежи кир Димитрија Фистовиџија.

ЛИТЕРАТУРА:

- Бошко Стрика, *Далматински манастири*, Загреб 1930.
 Милан Радека, *Прилози о споменицима културе код Срба у Сјеверној Далмацији*, АЛМАНАХ Срби и Православље у Далмацији и Дубровнику, Загреб 1971, 157 - 285.
 Душан Кашић, *Светли гробови православних Шибенчана*, Шибеник 1975.
 Герасим Зелић, *Житије*, Београд 1988.
 Цветан Грозданов, *Утицај Христифора Жефаровића на стварање македонских мајстора века*, Западноевропски барок и византијски свет, Београд 1991, 217-224. Бранко Чоловић, *Иконопис книнске крајине*, каталог изложбе, Београд 1995.
Житија светих за месец децембар, Ј. Поповића, Ваљево 1998.
 Christopher Walter, IC XC NI KA. *The apotropaic Function of the victorious Cross*. In: *Revue des études byzantines*, 55, Paris 1997, 193-220.
 Милорад Савић, *Сликарство у српским црквама сјеверне Далмације од краја XIV до почетка XX вијека*, Београд 2000.
 Бранко Чоловић, *Манастир Крка*, Загреб 2006.
 Душан Берић, *Инвентар православног манастира и цркве св. Петке (Венеранде) у Хвару с краја XVIII вијека*, Крка – часопис Епархије далматинске год. 4, бр. 13, Шибеник 2006, 15-18.
 Andrej Škoviera, *Svätý Naum Ochridský*, Konštantínove listy 2, Bratislava 2009, 58-65.
 Marta Nagy, *The iconography and iconology of Hristofor Zefar's Saint Nahum depictions*, Ниш и Византија IX, Ниш 2010, 415-426.
 Цветан Грозданов, *Свети Наум Охридски*, Скопје 2015.
 Милорад Савић, *Сликарски опус Матеја Веје и иконостас Саборне цркве Успења Богородице у Шибенику*, Љетопис Српског културног друштва Просвјета Загреб св. XXII, Загреб 2018, 268-307.

ПАСТИРСКО ПИСМО ГЕРАСИМА ЗЕЛИЋА ИЗ 1808. ГОДИНЕ

НАЈСТАРИЈА СРПСКА ПУБЛИКАЦИЈА ШТАМПАНА У ХРВАТСКОЈ?

Проглас Герасима Зелића штампан је и као посебна публикација под насловом *Пастирско слово*. Објављен је двојезично, на талијанском и српском језику латиницом. До сада се сматрало да је прва српска књига штампана на подручју Хрватске скромни буквар *Азбучник плашчански* из 1829. године, али сада Зелићево *Пастирско слово* помера ову временску границу за двадесетак година

Српске књиге објављивали су и наредних година па је код њих, 1859, штампана и *Повест о светорождественском манастиру Драговићу* Герасима Петрановића.

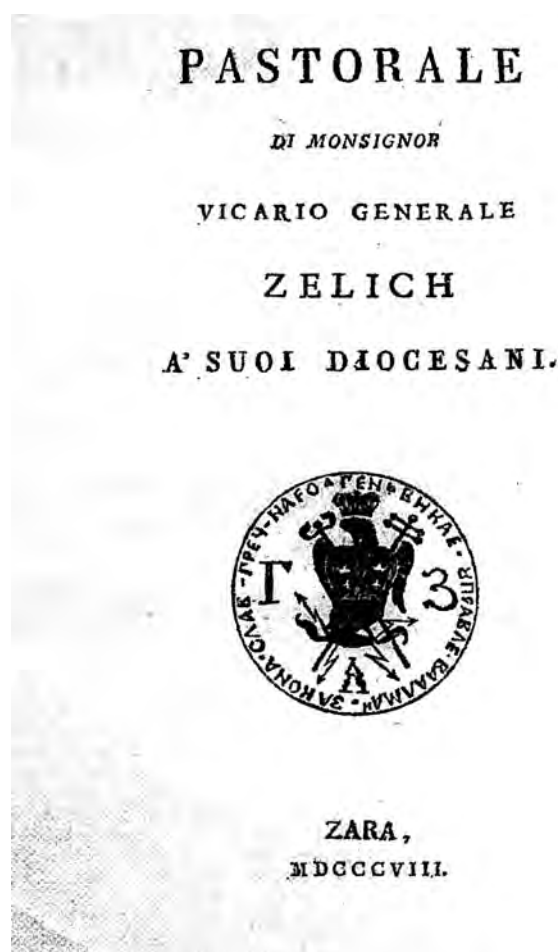
Ако се занемари латиничка графика која је, уосталом, сасвим у складу с графичким решењима оног доба, текст је написан на веома добром српском народном језику уз тек понеки славенизам

пише: **Боривој Чалић**

Прве новине на хрватском језику излазиле су у Задру, у доба француске управе у Далмацији. Излазиле су двојезично, на хрватском и талијанском језику, под насловом *Краљски Далматин – Il regio Dalmata*. Први број објављен је 12. јула 1806, а последњи 1. априла 1810. године. Укупно је изашло 176 бројева. Новине, које су биле службени лист француске управе, штампане су у штампарији Антонија Луиђија Батаре. Његови наследници, синови Пјетро и Франческо Наполеоне, набавили су 1838. ћирилична слова те су од Претнерове штампарије у Карловцу преузели штампање *Српско-далматинског алманаха Љубитељ просвештенија* који је уређивао Божидар Петрановић. Исте године штампали су и *Календар на лето од рождества Христовога 1838*, на којем су свој завод навели као Српску књигопечатњу браће Батара.

У Краљском Далматину објавио је архимандрит манастира Крупе и генерални викар Православне цркве у Далмацији Герасим Зелић (Жегар, 1752 – Будим, 1828) два своја пастирска писма. У првом од њих, штампаном у броју 11, од 20. септембра 1806, Зелић објављује да је француска управа прогласила верску толеранцију. Величајући Наполеона и упоређујући га с царем Давидом позива своју паству на покорност француском генералном провидуру и објављује: „Моја браћо, радујте се. Наш закон неће бити раздјељен на части неугодне, наше благочиније биће уздржано, наш закон и православије непрогоњени. Ја имам тврдо уфање да ви оћете имати брзо и јепископа од свога закона и нација.“

Друго пастирско писмо, штампано у 47. броју Краљског Далматина, 18. новембра 1808, датирано у Задру 2/14. новембра, започео је свечаном инвокацијом „Ми Герасим Зелић, по милости Божијеј архимандрит манастира Крупе и викарио генерал закона

PASTIRSCO SLOVO
PREČESGNISSAGO
VICARIA GENERALA
ZELICHIA
SVOJOJ EPARCHJ.

ZADRU,
MDCCCVIII.

славјано-греческагo вoстoчнoгo испoвeдaниja у Дaлмaциjи“. У њeмy oбjaвљуje дa je Нaпoлeон oснoвao дaлмaтинскy eпaрхиjy: „oдpeдиo je jeднoг jeпискoпa нaшoј цркви, jeднy кoнзистopиjy и jeднo yчилиштe зa прoсвeштeниje нaшeгo нaрoдa и зa yздepжaниje тaкoвиj нaрeдбa oдлyчиo jeст дa њeгoвa цaрскa кaсa имaдe свe тpoшкoвe пoдниjeти“. Уз Зeлићa нa писмy je пoтписaн и Мaтиja Ђyрић кaкo кaнц[eлист?]. У свoм Житиjy Гepaсим Зeлић спoмињe Мaтиjy Ђyрићa кaкo кyмa, aли o тoмe ниje oстaвиo дeтaљниje свeдoчaнствo. Мaтиja Ђyрић блицкo je сaрaђивao сa Зeлићeм y бoрби прoтив yниjaђeњa Србa y Дaлмaциjи и y oтпoрy кoји je пpужaн тaквим нaстojaњимa eпискoпa Вeнeдиктa Крaљeвићa. Ђyрић сe кaсниje дoписивao с Вyкoм Кaрaцићeм, пpикyпљao мy прeтплатникe и прoдaвao њeгoвe књигe.

Овај Зелићев проглас штампан је и као посебна публикација под насловом Пастирско слово. Објављен је двојезично, на талијанском и српском језику латиницом. Ако се занемари латиничка графика која је, уосталом, сасвим у складу с графичким решењима оног доба, текст је написан на веома добром српском народном језику уз тек понеки славенизам. На насловној страници књижице, која је обима 15 страница, као место издања означен је Задар и римским бројевима 1808. година. Није наведена штампарија, али би се свакако могло претпоставити да је дело изашло из штампарије Батара. Колико је данас познато, једини сачувани примерак ове књижице налази се у Националној и свеучилишној књијници у Загребу.

На насловној страници
књижице, која је обима 15
страница, као место издања
означен је Задар и римским
бројевима 1808. година.
Није наведена штампарија,
али би се свакако могло
претпоставити да је дело
изашло из штампарије
Батара

До сада се сматрало да је прва српска књига штампана на подручју Хрватске скромни буквар Азбучник плашчански који је саставио Лукијан Мушички и објавио га 1829. године код Претнера у Карловцу. Зелићево Пастирско слово помера ову временску границу за двадесетак година унатраг.

ВИНКО ТАДИЋ: САТ ПОВИЈЕСТИ И ЧАС (Х)ИСТОРИЈЕ: ИЗБОР ТЕКСТОВА (2014. – 2019.),
ПОВИЈЕСНО ДРУШТВО ПОЖЕГА И БИРОТИСАК, ПОЖЕГА, 2020.

ЈЕДНА АСИНХРОНА КЊИГА

Полемички и публицистички
 Тадићеви текстови почивају на
 идеји толеранције и суживота
 двају народа као обостраног
 богатства. Књига је збирка
 пригодних текстова, било да
 се тичу значајних локалитета
 и духовних средишта српског
 народа у Славонији, било
 истраживања личности и дјела

пише: Душан Иванић

*“Овом књигом желим још једном подсетити да су
 различитости наше богатство.”*

На неколико страница уводног текста аутор је своје идеје сажео у афористичке исказе, оштро се суочавајући са ревизионистичким ставовима савременог доба о не тако давној прошлости, гдје се усташки режим Независне Државе Хрватске изједначава са југословенским социјализмом. Винко Тадић изричито одговара и на могуће питање зашто се као Хрват (и католик) бави Србима Златне долине (тј. Пожешког краја). Полемички и публицистички у основи, Тадићеви текстови почивају на идеји толеранције и суживота двају народа као обостраног богатства. Књига је збирка пригодних текстова, било да се тичу значајних локалитета и духовних средишта српског народа у Славонији (манастир Ораховица), било истраживања личности и дјела која се односе на то подручје (нпр. истакнути историчар, проф. др Ђорђе Станковић, из Слобоштине код Пожеге; проф. др Славица Гароња, по мајци из „Златне долине“, ауторка романа *Повратак у Аркадију* и *Парусија*, истакнута истраживачица фолклорне традиције Славоније и крајишких Срба. Оба њена романа

су објављена и латиницом, управо као знак културног повезивања двају народа или, да кажемо другим ријечима, грађана једног краја.

Аутор је предговор својој књизи насловио „Фрагменти уништених свјетова“, наглашавајући, на фону констатације о нетрпељивости према другом да су различитости наше богатство. Додаће, несумњиво с правом: „Најбољи међу нама проглашени су издајницима, непријатељима и злочинцима, а криминалци и насилници постали су неупитни ауторитети и јунаци.“ Предговор је одбрана југословенског антифашистичког покрета (Тито, НОВЈ), не лишавајући је тамних сјенки. Кад наводи изјаве Штросмајера, Рачког, Супила, Тита, Тесле, Крлеже, Фрање Кухарића, патријарха Павла и Иве Андрића, аутор заправо вреднује процесе у новијој историји српског и хрватског народа и њихове негдашње државне заједнице.

Дио чланака је пригодан, новинарски, али увијек у знаку залагања за вјерску, националну и, не мање, политичку толеранцију. Дио се бави актуелним социјалним невољама („Пожега између слободе и страха“), атмосфером у којој „смо допустили да овисимо о најгорима међу нама“, што се доима као глас вапијућег у пустињи. Постојаност мржње („Тко су нам дежурни кривци?“), прошлост „у функцији

прикривања проблема у садашњости". Једни су чланци полемички, тичу се тврдњи о размјерама страдања и злочина. У свим је чланцима отпор игнорисању чињеница, једноумљу, мржњи, искључивости. Један чланак је посвећен књизи *Повратак у Аркадију* Славице Гароње, првој промоцији ћириличке књиге новог времена у Пожеги (Повијесно друштво Пожега, 2017). Још један текст се тиче Славице Гароње, романа *Парусија*, гласови испод папрати (2018), којему је Тадић за латиничко издање написао предговор, упозоравајући у њему гласно (ако то има ко чути): „У друштву усташа и четника не можемо постати дио цивилизованог свијета.“

**Угледна професорица
Љиљана Павлица,
„почетком деведестих
година прошлога
стољећа остала је без
радног мјеста, радила
је као помоћна радница
у пекари, изложена
пријетњама, псовкама,
притисцима**

Дио књиге, под заједничким насловом „Повратак прешућених и понижених“, садржи портрете људи који су задужили Златну долину (како воле називати Пожешку котлину, преводећи стари, латински назив за њу). Међу њима су истакнути шумарски стручњак Јурај Зелић, па Теодор Краљевић, „корифеј екуменизма у Пожешкој котлини“, Јосипа Татјана Маринић, учитељица, партизанка и истакнута социјална радница („у служби презрених на свијету“), Винко Марио Тадић („Пожешки Оливер Твист“, алузија на јунака Дикенсовог романа), Божо Топић (спортски радник), Љубомир Ђатовић, Дане Павлица (професор сх језика, доктор педагошких наука), „фрагменти биографије Славице Гароње“, Никола Дуганџија („социолог религије“), Ђорђе Станковић („Дјечак с Папука заувјек је напустио Златну долину“), Миодрага Бјелића („Пуковник с виолином на путу у вјечност“), Љиљана Павлица („Црвена ружа у рајском врту“), Вера Јекић („Непостојање једног постојања“), Ладислав – Владо Лоуч („Мисионар атеизма који је помагао Цркви“), Марија Ђурчија Радивојевић („Између трагедије и Аркадије: У знаку легенди и народних прича с Папука“), казивачица народних прјесама и приповиједака у издањима Славице Гароње и главна јунакиња њених романа и романсијерских дјела.

Дио тих портрета, често на личним причањима, садржи, до невјероватности необичне, пресеке прилика у различитим крајевима и социјалним срединама некадашњих Југославија (Краљевине и СФРЈ) и судбина у њеном распаду. У причи једног Херцеговца (Божо Топић), у породичној кући прије Другог свјетског рата живе 22 члана: „Сви су боравили у једној просторији с огњиштем и подом од иловаче. Кућа је била покривена сламом. Дјечаци и дјевојчице спавали су у стаји. <> Постојала су два мала извора, а сељаци су понекад морали чекати више од 20 сати да би узели неколико литара питке воде.“ Угледна професорица Љиљана Павлица, „почетком деведестих година прошлога стољећа остала је без радног мјеста <> радила је као помоћна радница у пекари <>, изложена пријетњама, псовкама, притисцима“; за Вери Јекић: „До почетка деведесетих година прошлога стољећа била је запослена на радном мјесту <>, тада је остала без посла <> тешки дани егзистенцијалне несигурности“.

**Аутор је предговор
својој књизи насловио
„Фрагменти уништених
свјетова“, наглашавајући,
на фону констатације о
нетрпељивости према
другом да су различитости
наше богатство**

Аутор књиге је, махом у кратким текстовима, ишао за личностима које је обиљежила морална чистота, повезаност са оним што је добро и уграђено у напредак двију (или свих) националних заједница у Славонији. Афирмисање сарадње је изнад афирмисања толеранције. Наиме, толеранција „подразумева прихватање или подношње нечега према чему имамо негативан став. Сваки чин толеранције укључује и жељу да ствари буду другачије“, дакле сваки чин толеранције подразумева висок степен разлика између одобравања и неодобравања. Тадићеве идеје су више од толеранције, уважавање и похвала оног што је добро у животу једног краја и његових људи. Нека врста поменика људи часног живота. Пригодни, понекад некролошки, намијењени мјесним читаоцима, ови кратки чланци су више од тога: позив на сјећање и памћење добрих људи и њихових дјела, врлина које не застарјевају, с предзнаком постојане људскости изнад вјерских, националних или политичких одређења. Срећа би била да овакве књиге и овакве идеје превладају у јавној и научној ријечи, школским програмима, уџбеницима, у националним културама, загађеним нетрпељивошћу, повијесном искључивошћу и сљепошћу за оно што је било добро и напредно (у ново доба: антифашистичко).

PREDSTAVA „RAT I MIR“ U NARODNOM POZORIŠTU U BEOGRADU

DUG JE PUT DO MOSKVE I NATRAG

Produkcijski, prema oduševljenim reakcijama publike, „Rat i mir“ je pun pogodak za Narodno pozorište u Beogradu. Ili, riječima novog upravnika Svetislava Goncića, ova predstava se uklapa u strategiju „povratka na put“ ovog kazališta, s značajnim velikim piscima, za novu publiku i sa senzibilitetom za budućnost

PIŠE: **Bojan Munjin**

Tolstojeva praunuka, Marija Tolstoj, jednom je izjavila kako njen pradjed, veliki pisac Lav Nikolajevič Tolstoj, „drži naš svijet na okupu“. Ovaj osjećaj zaista struji na mnogim stranicama Tolstojevih priča i romana, ali nikada nije toliko uvjerljiv kao u Tolstojevom kapitalnom djelu „Rat i mir“. Tolstojev svijet XIX vijeka, sa ratovima, prevratima i revolucijama, bio je kaotičan kao i ovaj današnji, ali taj svijet koji sada gledamo više nema tko sastaviti, ni u životu ni u literaturi. Taj svijet se danas, u dugoj vremenskoj skali i slijedom mnogih događaja, korak po korak, u ratu i miru, raspao kao lubenica. Kako povezati krhotine razbijenog ogledala i dohvatiti razloge zbivanja koje ne razumijemo i koji, okrećući se sve brže i opasnije, plaše nas i djeluju razarajuće na naš život i spokoj? Kazalište je jedno od mjesta koje nam doduše ne daje gotove odgovore na naša teška pitanja ali nam, onda kada je ono dobro, predočava pejzaž tog raščerupanog svijeta, ne bi li se u njemu ikako lakše kretali i pronalazili odgovore na pitanja koja nas muče. Nesumnjivo je da su sve ovo bili razlozi da se Narodno pozorište u Beogradu prihvati orijazkog zadatka da nedavno na scenu postavi Tolstojev višeslojni roman „Rat i mir“, težak preko hiljadu stranica. Režija je povjerena Borisu Liješeviću, redatelju koji se već iskušao u komadima u kojima je spajao nebo i zemlju, historiju i intimna pitanja, a dramaturgiju romana potpisuje dugogodišnji Liješevićev suradnik, Fedor Šili.

Kako ogroman roman rijeku sažeti u tri sata radnje na pozornici? „I reditelj i ja smo od početka govorili da moramo biti spremni da se odrenemo nekih divnih likova, misli i rečenica zarad jasnoće priče, da bismo je sveli na suštinu. Za nas je ta suština ono što daje univerzalnost i večnu aktuelnost Tolstojevom romanu – činjenica da svi njegovi likovi tragaju za nečim. Tragaju za smislom života, za srećom, tragaju za Bogom. Jedan od glavnih junaka, Pjer Bezuhov, u jednom se trenutku zapita čemu služi naš život, zašto smo na ovom svetu, šta mi to treba da uradimo sa našim životima... I to sam uzeo kao osnovno pitanje predstave: šta mi zapravo treba da radimo, šta je naš cilj na ovom svetu“, rekao je par dana pred premijeru dramaturg Šili. Redatelj Liješević, pak, govori kako Tolstoj u romanu piše o konkretnim bitkama Rusije sa Napoleonom, ali one su samo mapa po kojoj se odigravaju neki drugi ‘rat i mir’ u svakom od nas – sa samim sobom, okolinom, u želji da dođemo do mira. Ma koliko se ratovalo zbog mira, Tolstoj je jasan – kaže Liješević – to nije pravi put. „Mir se nalazi na drugoj strani, svuda oko nas, onda kada pogledamo u nebo“, kaže redatelj. Da li smo uopće sposobni danas, u buci i hysteriji koje nas okružuju, da se zagledamo u nebo? Da li uopće tragamo za ikakvim komadićem neba? Ali, svi tragaju. Knez Andrej želi slavu, Nataša Rostova u stalnoj je potrazi za ljubavlju, Pjer Bezuhov želi da bude ruski Napoleon i da od Rusije stvori republiku i oslobodi mužike, Marija Bolkonska želi da se žrtvuje, Elena Kuragina želi da se dobro uda, njen brat da se nauživa žena i života, stari Bolkonski želi da umre za čast i porodicu. Traga, međutim, i Napoleon.

Na sceni se glumac u ulozi Napoleona obraća direktno publici i izgovara autentični Napoleonov zapis o njegovim namjerama kada pobijedi u ratu protiv Rusije, pronađen u njegovoj privatnoj arhivi, koji koristi Tolstoj u romanu: „Otvoriće se novi horizont, novi radovi. Bit će puno blagostanja i uspeha za sve. Evropa će postati samo jedan narod i svaki koji putuje kud bilo, nalaziće se uvek u zajedničkoj otadžbini. Sve reke će biti plovne, more će biti zajedničko. Velike stajaće vojske biće smanjene na vladarsku gardu. Kad pobedimo, ja ću oglasiti granice Evrope za nepromenjive. Svaki budući rat biće odbrambeni, svako novo osvajanje antinacionalno.“ Napoleon traga za stvaranjem ujedinjene Evrope vijek i po prije nego što će do toga doći, što našu predstavu sa svim problemima današnje Evrope čini aktualnom, kaže dramaturg Šili.

Tolstojev svijet XIX vijeka, sa ratovima, prevratima i revolucijama, bio je kaotičan kao i ovaj današnji, ali taj svijet koji sada gledamo više nema tko sastaviti, ni u životu ni u literaturi

Što se dogodilo sa velikim idejama koje su pokrenule ratove, nakon kojih je trebao zavladati trajni mir? Gdje su danas nestali bratstvo, jednakost i sloboda? Tolstoj u ondašnjim ratovima nije učestvovao, ali ih naziva vremenom u kome se zbog Napoleonovih osvajanja „Evropa uzburkala“ i pred kojom je stajao najveći svjetski rat do tada... Protiv Napoleona tada kreću Austrija i Rusija, da bi posle primirja Francuska i Rusija krenule na Austriju, a potom Francuska i Austrija sa saveznicima protiv Rusije, a onda Rusija sa tim istim saveznicima protiv Francuske... Iz Tolstojeva romana gotovo da vrišti gomila aktualnosti o historiji koja se neprestano ponavlja. Na primjer, u njegovim esejističkim dijelovima Tolstoj piše o svojoj teoriji povijesti. On kaže kako nije točno njeno tumačenje kroz postupke velikih ljudi, kao što su Napoleon, Julije Cezar, Aleksandar Makedonski i drugi. On smatra da se historijski događaji zbivaju zato što su se morali dogoditi. U romanu tako čitamo da posle francuske invazije mužici otkazuju poslušnost ruskim gospodarima jer im Francuzi obećavaju slobodu i kada im Nikolaj Rostov kaže „zašto se bunite“, nije moguće u tome ne vidjeti klicu ruske revolucije, sto godina kasnije. „I onda shvatate da je i ta revolucija događaj koji se pripremao ceo vek i da se ona nije dogodila zato što je car Nikolaj bio slab vladar nego zato što se ona morala dogoditi“, smatra dramaturg Šili.

Koliko ova predstava prati Tolstojev roman? Redatelj Liješević, vezano za fokus predstave, neprestano se vraća na ono što mu se čini bitno: u svim tim ratovima vođenim da bi se došlo do mira, kao i u svim našim malim ratovima na Balkanu, nije bilo vremena baš za taj „pogled na nebo“. Zato

konceptijski, ovaj današnji „Rat i mir“ ne želi rekonstruirati roman: opisa bitaka ima u predstavi manje od 20 posto ali dilema i sumnji glavnih junaka o ratu i miru ima od početka do kraja. U tom smislu zanimljivo je mišljenje glumice Dragane Varagić, koja je prije 40 godina u istoj predstavi i na istoj pozornici glumila Natašu Rostovu: „Ono što je bitno za našu tadašnju predstavu, koju je režirao gost iz Zagreba Petar Šarčević i koja je subjektivno za mene bila važna kao mladoj glumici, jeste da je to bila velika glumačka podela sa Mikijem Manojlovićem kao Andrejom Bolkonskim, Bogdanom Diklićem kao Pjerom Bezuhovim, Branislavom Jerinićem kao Kutuzovim i sa drugim značajnim glumcima, ali tadašnji „Rat i mir“ nije imao neko specifično usmerenje: bilo je to suočavanje sa velikom literaturom.“ Ovaj „Rat i mir“ bavi se prvenstveno, ratom u nama, odnosno intimnim i metafizičkim pitanjima, no on je aktualan čak i ako to možda eksplicitno nije želio. U trenutku kada su počele probe ansambl predstave nije još ni mogao sanjati što će se dogoditi u Ukrajini ali sada pred publikom, kada jedan junak na sceni kaže „Rusija mora ratovati“ ili „ratova će uvijek biti“ to onda dobiva potpuno drugačije značenje. Možda je najbolje reći da ovaj „Rat i mir“ predstavlja balans između pravih ratova i onih unutrašnjih, koji se odvijaju u dušama junaka, što predstavu čini definitivno uzbudljivom. Ono što je pak redatelju Liješeviću važno, on sasvim jasno naglašava: „Postoji univerzalna istina, nešto što bih volio da publika čuje i osjeti, a to su riječi kneza Andreja na smrti: ‘Da, meni se otkrila nova sreća. Sreća same duše, sreća ljubavi. Razumjeti je može svaki čovjek, ali sazdati je i ljudima naložiti, to je mogao samo jedan Bog. Da, ljubav, ali ne ona ljubav koja voli za nešto, zbog nečega, nego ona ljubav koju sam ja osjetio prvi put kad sam ugledao svog neprijatelja pa ga, ipak, zavolio. Voljeti bližnje, sve ljude bez razlike, voljeti neprijatelje svoje, sve voljeti. Voljeti Boga u svim njegovim ispoljavanjima.’ „Suština je – voljeti sve“, kaže Liješević. Kada knez Andrej, smrtno ranjen u bitci kod Borodina, izgovori taj zadnji monolog, sva publika se diže na noge i nastaju nevjerovatne stojeće ovacije. Voljeti svog neprijatelja, danas je aktualno više nego išta drugo, u svijetu koji se diči svojom modernošću i progresom i koji se raspada u buni i mržnji.

Režija je povjerena Borisu Liješeviću, redatelju koji se već iskušao u komadima u kojima je spajao nebo i zemlju, historiju i intimna pitanja, a dramatizaciju romana potpisuje dugogodišnji Liješevićev suradnik Fedor Šili

Redatelj Boris Liješević u predstavi ništa posebno nije podcrtavao niti je od te povijesne drame želio praviti epski spektakl, kao što je to učinio Tomaž Pandur s *Ratom i mirom* prije desetak godina u zagrebačkom HNK i pogriješio. U programu ove predstave, u samom uvodu, stoji misao francuskog pisca Romain Rollanda kako je „Rat i mir“ kao život, u stalnom pokretu, bez početka i kraja i zaista tako teče i ova predstava; kao vječno izmjenjivanje ljudskih nada i zabluda, ljubavi i predrasuda, sjajnih ideja i mračnog nasilja. Zbog tih „sjajnih“ ideja, s jedne i druge strane, u bitci koja se spominje u predstavi, kod Borodina i nakon koje je Napoleon ušao u Moskvu, poginulo je u jednom danu, ranjeno ili zarobljeno, 75 hiljada ljudi, što se smatra najkrvavijom bitkom u povijesti. Ali, shvaćajući da ta hirovita historija i ljudi u njoj, gori kao slama, te da je čovjek što bi rekao Njegoš, „tvorca jedna te ju zemlja vara“, Liješević je, kako se to kaže, lakom rukom režirao sve te scene u kojima su se lomile intimne nade glavnih junaka i sudbine čitavih naroda. Pozornica, ogromna kao svemir, uglavnom je prazna i na njoj se sudaraju junaci koji žive, ginu i umiru u neprestanoj potrazi za odgovorom na pitanje što oni rade u ovom životu i koji je njegov smisao.

Ovaj današnji „Rat i mir“ ne želi rekonstruirati roman: opisa bitaka ima u predstavi manje od 20 posto ali dilema i sumnji glavnih junaka o ratu i miru ima od početka do kraja (...) Voljeti svog neprijatelja, danas je aktualno više nego išta drugo, u svijetu koji se diči svojom modernošću i progresom i koji se raspada u buni i mržnji

Produkcijски, prema oduševljenim reakcijama publike, ne samo na premijeri nego i u kasnijim izvedbama, „Rat i mir“ je pun pogodak za Narodno pozorište u Beogradu. Ili, riječima novog upravnika Narodnog pozorišta, Svetislava Gončića, ova predstava se uklapa u strategiju „povratka na put“ ovog kazališta, sa značajnim velikim piscima, za novu publiku i sa senzibilitetom za budućnost. Umjetnički, „Rat i mir“ je bez sumnje predstava za koju će se tražiti karta viška, zato što nas sa tim rafiniranim slikama u kojima se pretapaju ljubavi i tragedije vrijedne života, ona se vraća pravom kazalištu a sa svojim kompleksnim pitanjima poziva nas da teške ali ljekovite odgovore tražimo jedino u sebi samima.

UZ PREDSTAVE JA SAM ONA KOJA NISAM I ZLOČIN NA KOZJEM OTOKU U REŽIJI PAOLA MAGELLIJA

UZVRATITI VREMENU ISTOM MJEROM

Iako se, već gotovo po navici, svaka nova predstava u režiji Paola Magellija najavljuje kao „vrhunac sezone“, kruna repertoarnih napora i točka na i repertoara, to ipak nije slučaj, barem ne više. Zanimljiv sugovornik, za neke kulturna figura za druge vješti medijski manipulator a za treće ostatak bolje prošlosti

PIŠE: Igor Ružić

Kad se već i glazbeni albumi, konceptualni koliko i neovisni, nazivaju tvojim imenom, onda znaš da si uspio! Naravno, uvijek je riječ o prijateljima, ili barem suradnicima koji se „omađijaju“ međusobno, ali i za to je potrebna magija, a iza nje i mag. Onakav koji je u stanju preživjeti, s odlascima i dolascima, s ritualnim opraštanjem i ponovnim susretom, sve ovo ovdašnje, istodobno i potpuno nepotrebno i egzistencijalno, ali ne u današnjem, profaniranom smislu, nego jednostavno biološki, organski nužno. Dah Evrope, zraka Mediterana, ludila i vitalnosti, vjere u umjetnost općenito ali prije svih njezinih vidova, kad već počnu podjele, kazalište, sve je to došlo s njim. Vjerojatno bi došlo i bez njega, ne možda tako ludički ekspresivno, prije melankolično dosljedno ili protestantski strogo, ali dogodilo bi se, na neki drugi način, s nekim drugim. Htjelo se, ipak, da posljednja gotovo četiri desetljeća hrvatskog kazališta, ne uvijek i glumišta, obilježi Paolo Magelli, redatelj po kojem je nazvan i jedan konceptualni glazbeni album.

I samo ime ovdje izaziva pažnju, kad je riječ o kazalištu, ali i kad nije. Paolo Magelli koristi priliku da svojom mediteranskom ekstrovertnošću,

talijanskom elokventnošću i toskanskim rafinmanom na granici diplomacije, uz svaki svoj novi projekt iznese, jer medijima je zanimljiva „roba“, i neki novi, uz sve one „stare“, pogled na sad i ovdje. Zato zvati njega uvijek ponovno u Zagreb, bez obzira o kojoj je kazališnoj kući riječ, ujedno i jest isprika za sve ono što će reći, i sve ono što se drugi, pozicijom ili „slobodnom voljom“ stiješnjene, ne usude. Ni njegovo izrečeno nije uvijek jasno, ponekad je definirano ovom ili onom perspektivom, ili distorzirano samim projektom, ili umorno od proba i svakodnevne žive pedagogije. Ali suština ostaje, naizgled demagoška, za neke uvijek ista, privatno sve svedenija, konceptualno sve osobnija, ali kontekstualno razumljiva i, većinom, prihvatljiva. Od oduševljenja do ogorčenja i ne može proći više od četiri desetljeća, koliko Magelli, s pauzama, pokušava zadržati u vidu i ove prostore dok trajnije angažmane ipak traži drugdje. Pritom spretno i spremno igra, iako mu ne prolazi uvijek, što i nije loše, jer ovu sredinu, ili sredine, uvijek može ucjenjivati svojim vanjskim iskustvima, perspektivom koja ovdje nedostaje i kakvu se, u pravilu, ne očekuje.

Magelli je redatelj koji nije samo to, oduvijek je i htio biti to više pa pokušava i dalje. Na početku karijere želio je promijeniti talijansko kazalište, zatim se zaljubio u Istok Evrope, tu kombinaciju nesputanosti koja je odgovarala izgubljenom Mediteranu, kulturne otvorenosti koja je utaživala ne samo njegovu glad i igre s represijom režima koju je trebalo znati igrati, a njega je zabavljala. S jedne strane, tražio je nove perspektive, s druge, nove sfere utjecaja i nova tržišta. Nijedno, nažalost, nije upalilo, gleda li se

Ja sam ona koja nisam / ZKM

iz perspektive naknadne pameti, ali ona je ipak premalo za jednu karijeru i jedan život. Zato je i ostao skokovit, što opet nije loše jer uvijek se ponovno može reći, napisati ili samo pomisliti: „Magelli se vratio!“. Nekoliko je bilo takvih epizoda u domaćem kazalištu, kad se vratio u Split sa Šovagovićem, pa opet nestao, kad je pokušao suradnju Gavelle i Crnogorskog narodnog pozorišta, kad se uvezao s gradskom vlašću kako bi se realizirao projekt „Limenka“, montažnog kazališta u Slobostini, kad je na koncu sasvim ozbiljno digao glas protiv kratkotrajnog ministra kulture sa zdravim navikama i lošim namjerama. I opet se vraćao, možda zato što iz Zagreba zapravo ni ne odlazi, zato što voli živjeti na nekoliko adresa, zato što mu ovakvi „angažmani“ trebaju uz ostale angažmane, možda i zato što ovdje još ima što reći a i postoje oni koji će ga pitati.

Ako je nešto odredilo svijet proteklih nekoliko godina, pored „one“ pandemije i „ovog“ rata, to je „Me Too“ pokret, a obje predstave upravo govore o žensko-muškim odnosima, o tome kad „nisam tražila“ postane „nisam birala“ ili „nisam odbila“

Magelli se opet vratio, ali pomalo je nepotrebno to pomisliti s obzirom na to da je u posljednjih sedam godina jednako toliko puta – bio ovdje. Na ovaj ili onaj način, u Zagrebu, Rijeci, Dubrovniku, pa opet Zagrebu. U plus mu svakako treba uzeti činjenicu da ili zaista promišljeno, ili spretno stvara iluziju da je uvijek drukčiji. Jer jedno vrijeme bio je stručnjak za Čehova, onda gotovo pretplaćen na svakog novog Šovagovića, ali to ne znači da i tada nije lutao. Posljednja ovdašnja sedmoljetka naizgled je posebno, a opet standardno ilustrativna jer opisuje sve vrste njegovih zanimanja, u kazalištu i oko njega. Red klasika, red novih tekstova suvremenih autora, red preslagivanja moderne baštine, red gigantomahije. Ovo posljednje ne odnosi se na Pirandellove „Gorske divove“ u riječkom HNK 2018., nego na „Hamleta“ u obljetničkom izdanju Dubrovačkih ljetnih igara godinu poslije. U međuvremenu vratio se hrvatskom ekspresionizmu i Kosoru, vjerojatno kako bi dao i svoj pečat naznaci da bi se tim prinosom domaće drame, ali i ne samo drame, trebalo ponovno/sustavnije pozabaviti, ali i talijanskom željeznom repertoaru s „Gostioničarkom Mirandolinom“. Na opasnost realpolitičke konkretizacije vlažnih snova desnice reagirao je i pojavljivanjem na plakatima za „Noćni život“ suvremenog domaćeg autora Ivana Vidića, ali je predstava bila razočaravajuća za one koji su očekivali – plakat. Želju za provokacijom, ali najviše za provociranjem očekivanosti, iskazao je donekle i dubrovačkim „Hamletom“, iako u razumnim okvirima obljetnice i očekivanja.

Sve je to, možda ipak, bila priprema za postpandemijski šok, najprije s naslovom „Ja sam ona koja nisam“ u Zagrebačkom kazalištu mladih,

a onda i „Zločinom na Kozjem otoku“ u produkciji Hrvatskog narodnog kazališta u Zagrebu, ali na lokaciji Brodarskog instituta. U obje relativno recentne predstave Paolo Magelli pokazao je ponovno nekoliko svojih već poznatih lica, ali ona nisu jednako uspješno „legla“, barem za dio publike, i to ne nužno one koja s njim i njegovim opusom ima dvojak i turbulentan odnos. Odlučivši da je o konkretnoj politici, a uglavnom je politika ono što govore, a tek ponekad i čine bijeli odrasli muškarci, već rekao svoje, okrenuo se naizgled drugim temama. Ako je nešto odredilo svijet proteklih nekoliko godina, pored „one“ pandemije i „ovog“ rata, to je „Me Too“ pokret, a obje predstave upravo govore o žensko-muškim odnosima, o tome kad „nisam tražila“ postane „nisam birala“ ili „nisam odbila“.

Tekst, točnije nova trilogija Mate Matišića pod zajedničkim naslovom „Ja sam ona koja nisam“ svojevrsni je nastavak autorovog istraživanja mogućnosti naizgled samoizlažuće i samoopravdavajuće autopoeitike, ne nužno više tako pirandellovski skokovit

Tekst, točnije nova trilogija Mate Matišića pod zajedničkim naslovom „Ja sam ona koja nisam“ svojevrsni je nastavak autorovog istraživanja mogućnosti naizgled samoizlažuće i samoopravdavajuće autopoeitike, ne nužno više tako pirandellovski skokovit poput „Ljudi od voska“, ali i dalje s jasnim autoreferencijalnim poveznicama koje to ne moraju biti. Matišićev autorski svijet ne samo da ne poznaje, nego sam crta i sam briše granice između zbilje i fikcije, teorijski opravdano i kontekstualno nužno. No, umjesto sebe, u „Ja sam ona koja nisam“ on pokušava promovirati takozvanu „žensku“ stranu domaćih i nerijetko povezanih kriminalnih, kazališnih i buržoaskih egzistencija i njihov način preživljavanja. Magellijev eksplozivni nerv za takve suptilnosti nema ni mjesta ni vremena, jer on je redatelj snažne geste koju pritom i podcrtava, pa u ZKM-ovoj predstavi, unatoč velikim i vrijednim ulogama Anđele Ramljak, Lucije Šerbedžije i Urše Rakar, ostaje osjećaj da je ona bitna manipulacija ipak na strani koja nije prava. Svaka od glumica predstavlja ženu u određenoj fazi života, i svaka se na svoj način nosi sa samom sobom i patrijarhatom koji je više ili manje izravno opresivan, iako je suštinski isti. Možda je tu riječ i o nesklapnosti autora i redatelja, jer Matišić i Magelli imaju sasvim drukčiju „ruku“ i kreću iz sasvim različitih stilskih pozicija pa Magellijevi naglasci više odmažu nego što pomažu ionako namjerno rubnom Matišićevom tekstu. Matišić je prvenstveno realistički autor, on svoje zaplete zamišlja u zbilji koja je drukčija ali je logična po zakonima same zbilje i zato on samu jednadžbu realnog zbivanja okreće po liniji nadmudrivanja, ili po onoj Marinkovićevoj „štric-štric“ metodi. Magelli, naprotiv, baštini sve druge vrste kazališnih realiteta osim tog i takvog, i ne može ga ni čitati bez svoga nasljeđa, ali i

svoje želje za režijskim naglašavanjem. Rezultat je, nažalost, eksplicitnost i ekshibicionizam koji su u tekstu već toliko naglašeni da im nije potrebna vizualizacija ili scenska dorada, čak ni ako je riječ o videu pouzdano profesionalnog i kreativnog Ivana Marušića Klifa.

U obje relativno recentne predstave Paolo Magelli pokazao je ponovno nekoliko svojih već poznatih lica, ali ona nisu jednako uspješno „legla“, barem za dio publike, i to ne nužno one koja s njim i njegovim opusom ima dvojak i turbulentan odnos

Vidjevši, u polušali rečeno, da je Prada odnijela šalu, u svojoj sljedećoj zagrebačkoj režiji Paolo Magelli odlučio se za čisti „feministički“ komad, barem onako kako on to vidi. „Zločin na Kozjem otoku“ Uga Bettija naizgled zaista jest drama u kojoj muškarac strada od svoje prevelike moći i želje, ne samo onih seksualnih, ali ni one sigurno nisu zanemariv faktor. Pusti otok nakon rata i ponovno tri žene različite dobi u specifičnoj situaciji: jedna frustrirana brakom i prije nego što je on ratom završio, druga frustrirana činjenicom da brak nije ni imala, a treća frustrirana još neosvijestjenom žudnjom za partnerom u bilo kojem, makar i bračnom obliku. Njima dolazi mlad, visok i lijep muškarac koji se relativno lako infiltrira u život, pa i plahte svake od njih. Gotovo darvinovsku situaciju razrješava (možda) slučaj, kad se žudnja povinuje s jedne strane dužnosti a s druge osvete: na otoku, očito mediteranskom i očito žednom, potentni junak strada u bunaru, u kojem ima zaliha alkohola, ali ne i ostaloga od čega se živi. S druge strane, ona koja odlučuje o tome da on ostane u bunaru naizgled ima sve, ali ne i ono što je u bunaru: druga mladost, novi život, pravi užitak, pa čak i po cijenu ponovljene drugotnosti. U želji za svojevrsnim vraćanjem duga, Magelli je s Bettijem i sebi oduzeo autorski pečat, pa je u predstavi on sveden na ionako samo ilustrativan, u namjeri „ekspresionistički“ ali zapravo jalov, prolog u impresivnoj hali Brodarskog. Sve ostalo je tipična mediteranska drama, ostavljena na dvoru, u kojoj solidarno međusobno lomljenje Nine Vilić, Lane Barić i Ive Jerković ne doseže sudbinsku dubinu izvornika.

Iako se, već gotovo po navici, svaka nova predstava u režiji Paola Magellija najavljuje kao „vrhunac sezone“, kruna repertoarnih napora i točka na repertoaru, to ipak nije slučaj, barem ne više. Zanimljiv sugovornik, za neke kulturna figura za druge vještiti medijski manipulator a za treće ostatak bolje prošlosti u kojima su kazališni redatelji izgovarali i kazališno zašto, a ne samo kako, i dalje je nezamjenjiv u kulturnoj ponudi zagrebačkih, nažalost i primarno zagrebačkih, kazališta. Čak i ako ga vrijeme više ne sluša. No, s obzirom na to da ga vrijeme već desetljećima uporno ne sluša, iako mu se sam Magelli ponekad i previše trudio približiti, možda je pitanje i osobnog dostojanstva uzvratiti mu istom mjerom.

IVAN IVEZIĆ: TIHI OBRT (RETROSPEKTIVA GRAFIČKIH RADOVA 1967. – 1997.)

HDD GALERIJA, ZAGREB, 19.5.2022. – 15.06.2022.

„KINEZ“ U JUGOTONU

Radeći za Jugoton, najveću diskografsku kuću ovih prostora koja je štampala brojna izdanja u danas nezamislivim tiražama, Ivezić je uvijek bio grafički prisutan u svim mogućim kanalima distribucije glazbe; od improviziranih odjela za prodaju ploča u velikim robnim kućama poput Name i Rome, pa do modernistički sređenih prodavaonica poput Jugotonove u Bogovićevoj

PIŠE: **Željko Luketić**

Na izložbama *Druga strana groznice subotnje večeri / Socijalistička disco kultura 1977-1983: Vizualni jezik disca* (HDD Galerija, 2015.) i *Utilitarni dizajn raspjevanog socijalizma 1947. – 1990.* (HDD galerija, 2020.), jedan se dizajner iskazao brojnošću izložaka i vrlo brzo prometnuo u živući kontakt s poviješću grafičkog oblikovanja u specifičnoj, medijima i javnosti uzbudljivoj industriji. Dominantni nosači zvuka, kako se to nekad voljelo uniformno reći, bili su u zlatno doba glazbenog izdavaštva vinili, gramofonske ploče koje su zahvaljujući svojim dimenzijama, ali i onome što sadrže, bile i ostale umjetnički poticajan element vizualnog komuniciranja. Ivan Ivezić bit je te komunikacije intuitivno shvatio vrlo rano, a njegovi su radovi postali mjestom kolektivne memorije prostora, vremena i kulture. Radeći za Jugoton, najveću diskografsku kuću ovih prostora koja je iz pogona u zagrebačkoj Dubravi štampala brojna izdanja u danas nezamislivim tiražama, Ivezić je uvijek bio grafički prisutan u svim mogućim kanalima distribucije glazbe; od improviziranih odjela za prodaju ploča u velikim robnim kućama poput Name i Rome, pa do modernistički sređenih prodavaonica poput Jugotonove u Bogovićevoj. Konkurentski PGP RTB, a prije toga Alta

Ivan Ivezić

samo dva broja u istoj ulici niže, također u svojoj ponudi nisu mogli izbjeći izdanja koja je ovaj bivši đak zagrebačke Škole za primijenjenu umjetnost opremio u svom studiju, mjestu koje je na svome vrhuncu 70-tih i 80-tih godina bilo ne samo poprište kompletne produkcije fotografije, dizajna i tiska, nego i prijateljskih susreta brojnih glazbenih zvijezda.

Ivan Ivezić (1942., Slavonski Brod) je na prethodne izložbe HDD-a u svoj dio historizacije ušao tiho, ali je u razgovoru s publikom 2015. godine tek dao naslutiti koliki je njegov kvantitativni utjecaj na sve ono što je uslijedilo u kasnijem razdoblju razvoja dizajna diskografskih izdanja. Prije nego su tron preuzeli novovalovci i stvorili svoje glazbene, ali i dizajnerske zvijezde, postojao je stari val, sazdan od ljudi koji su krenuli u vremenima izrazitog tehnološkog siromaštva i samog kulturološkog neprepoznavanja važnosti dizajna za komunikacijske kanvase ploča. Iz vremena u kojima je ovitak bio tek zaštita vinila od oštećenja, preko vremena u kojima su se dizajnom u diskografskim kućama bavili priučeni djelatnici drugih odjela, do vremena u kojemu su stvarana kanonizirana imena hrvatskog dizajna, vinil je oduvijek bio mjesto u kojemu se svaki profesionalac ali i znatizeljni amater žele oprobati. Netko će danas Iveziću spočitnuti rutinirana rješenja, ali istovremeno drugima oprostiti poneka umjetnička zastranjenja, jer eto, živjeti se moralo, radilo se brzo i mnogo. Jedan od njih, dio te stare garde, nije imao vremena za građenje statusa, jer je na vrhuncu potražnje odradivao i do tri omota dnevno, šaljući idejna rješenja i pripremu za tisak čak i sa godišnjeg odmora. U trenutku pisanja ovog teksta, javno dostupna brojka

Ivezićevih omota na internetskoj bazi Discogs (koju održavaju korisnici, a ne profesionalni arhivisti i povjesničari) iznosi 2.250 omota, bez varijacija za kazete i bez dodatnih varijacija za promotivne materijale. Ovaj popis, dakako, nije potpun i može se dopuniti tek proučavanjem Jugotonovog arhiva, što je tek dio priče o ovom tihom obrtniku, jer je, nažalost, većina komplementarnih vizuala za promotivne kampanje nestala. Što privatizacijama, što bacanjem, što preprodajom i nebrigom, što djelovanjem više sile. Ivezić i sam često priznaje koliko je toga bačeno; rad na ovoj izložbi bio je također svjedočenje kontinuiranog nestanka jedne važne ostavštine i borba s fragmentima onoga što je ostalo.

**Prije nego su tron preuzeli novovalovci
i stvorili svoje glazbene, ali i
dizajnerske zvijezde, postojao je stari
val, sazdan od ljudi koji su krenuli u
vremenima izrazitog tehnološkog
siromaštva i samog kulturološkog
neprepoznavanja važnosti dizajna**

Iako uvijek vedar, energičan, spreman za šalu, pa i na vlastiti račun, Ivezić je u pripremi ove izložbe u kratkom trenutku rezigniranosti izjavio, „kad umrem i moja će odijela baciti“. Bilo je to nakon što je u posljednjem pokušaju da se nešto skloni i spasi, u sve manjem dostupnom prostoru radionice prsnula vodovodna cijev, poplavila i namočila ostatke ostataka. Kolekcije negativa fotografija, crteža, omota i predloženih rješenja, nestajali su u plijesni i raspadanju, jer to gradivo moralo je čekati da bude adekvatno historizirano, a čekanje i analogni mediji, bez izrazite arhivske i/ili institucionalne skrbi, nisu baš u najprijateljskijem odnosu. Stoga je materijal na ovoj retrospektivi, koju je Ivezić još prije mnogo godina smatrao nemogućom, tek dio najžilavijih predmeta koji ipak zaokružuju priču započetu na izložbama o discu i revoluciji. Oni je nikad neće učiniti potpunom i uvijek će imati rupe u pamćenju do koje nas je dovela vlastita i barbarska nebriga za povijest i kulturu. Kronologiju o najtišem obrtniku iz Ivanjske ulice, koji je suzdržan baš kao i Arsen Dedić iz čijeg je opusa parafraziran odnos prema vlastitoj produkciji, sada možemo dopuniti i nikad pokazivanim gradivom iz nepoznatog dijela Ivezićevog opusa za Filmoteku 16, gdje je slično kao i Nenad Pepeonik, radio nove, alternativne plakate za tada nove filmove i drugog naručitelja, baš kao da prvi i službeni nisu postojali. Ivezić je i za njih primjenjivao sličan inspiracijski recept kao i za glazbu; nije je slušao da bi dizajnirao ploče, tako ni njih nije gledao da bi dizajnirao filmove. Poput najbolje poljske i čehoslovačke škole dizajna, ali ovaj puta, bez željezne zavjese. I dok su njegovi kolege spomenute naslove čekali da prijeđu granicu, Ivezić nije stigao gledati i slušati, jer je stalno radio. „Kao Kinez“, reći će i sam, ne sluteći da je pohvala iz njegovog vremena danas politički nekorektna diskriminacija, makar i pozitivna.

Ivan Ivezić

Međutim, veliku količinu rada i golemu produkciju o kojoj je više govorio u intervju tiskanom u knjizi „*Fragmenti dizajnerske povijesti – Dokumenti Vol. 1*“ (ur. Marko Golub, izdanje HDD; 2019.), a koju s ljubavlju drži na polici svoje kućne biblioteke, ovaj puta nećemo ponavljati u tehnikalijama, nego se fokusirati na preživjele trenutke više faza njegovog kreativnog razvoja. Dio postava stoga čine strip-table objavljivane za kuću Vjesnik (za 'Večernji vjesnik' koji će ubrzo postati „Večernji list“) i rubriku „Vjerovali ili ne“, štampanu početkom šezdesetih godina. To je razdoblje krenulo odmah nakon završetka srednjoškolskog strukovnog obrazovanja, zapošljavanjem u novinskoj kući, ali i procesu intenzivnog učenja kod Josipa Maurija (1918. – 1999.) u čiji je GTS (Grafički tehnički servis) u Illici redovito

zalazio. U periodu od barem pet godina, mladi Ivezić će od Maurija učiti o oblikovanju slova, tisku na različitim materijalima i važnosti grafičke opreme za novine i reklamne materijale. Stoga su Ivezićevi crteži za novine i signirani kao GTS Mauri, budući da je na taj način ovaj neistraženi pionir reklame, sitotiska i tipografije potpisivao svoj tekst i Ivezićev šegrtski crtež. Osim što je Ivezić naučio važnosti tiska, prenio mu je znanja tiskanja na različitim materijalima, što će kasnije iskoristiti za svoje hvaljene omote *Krapina 71* (Jugoton, 1971.) i rock-operu *Gubec-Beg* (Jugoton, 1975.) koji su odštampani na tkanini, a ne na standardnom papiru. Ova dva omota samo su dio Ivezićeve želje da stalno isprobava nove tehnike i mogućnosti, pa je zato i svoj Eksperimentalni atelje (ponegdje zvan i Eksperimentalni studio) nazvao baš tako, šaleći se usput i sa vlastitim statusom: Vjesniku je dao otkaz i otišao u slobodne umjetnike, tada među prvima u Jugoslaviji koji su ostvarili to pravo, da bi od 1967. bio stalno angažiran za Jugoton. „Htio sam oduvijek pušiti cigare i nositi bradu i brkove, a to mogu samo umjetnici“, šalio se prije nekoliko godina u HDD-u. I danas radi isto, osim što je brada sijeda, a duhan je smješten u lulu.

**Javno dostupna brojka
Ivezićevih omota na
internetskoj bazi Discogs
(koju održavaju korisnici, a
ne profesionalni arhivisti
i povjesničari) iznosi 2.250
omota, bez varijacija za kazete
i bez dodatnih varijacija za
promotivne materijale**

Obzirom na količinu produkcije koja ga je dočekala u Jugotonu, Ivezić se prilagodio vrlo sistematično. U početku se držao dominantne američke ideje dizajna ploča s glavom glazbenika (ili bendom) uz prikladno izvedeni naslov i ime izvođača, što je ovisno o željama autora i nadležnih urednika zadržavao i dalje. U tome je opet intuitivno, naučio koristiti negativni prostor na rješenjima omota, čineći ga sve izraženijim i apstraktnijim, poštujući pritom geometriju modela i simetriju prikaza. Jasna Galjer napisati će za katalog izložbe *Jugoton – Istočno od raja 1947. – 1991.* dizajnerskog dua Bacharach-Krištofić kako upravo kod Ivezića primjećuje tu naglašenu geometriju, što je gotovo pa *trademark* njegovih apstraktnijih radova koji se baziraju na kružnicama, kvadratima i trokutima. Klijenti poput Ljupke Dimitrovske, iako je s njima imao prisan i prijateljski odnos, oduvijek su inzistirali na portretu, no zanimljiv je trenutak u kojemu Tereza Kesovija, također ljubiteljica fotografskog prikaza, za svoj album *Tereza* (Jugoton, 1978.) pristaje na potpuno praznu crvenu površinu i iscrtan tanki rub s malim naslovom ploče. Vjerojatno najzanimljivije kontinuirane izlaze u

minimalizam Ivezić ima s grupom *Pro Arte*, za koju radi logotip koji pak u jednome trenutku potpuno poništava vizuale, pa tako i tisak i boju samoga sebe. Album *Pro Arte 10* (Jugoton, 1977.) više tako nema ni boje; na bjelini naslovne stranice nazire se tek reljefno otisnuti znak grupe, bez ničega drugog. Dakle, kad god se moglo, a valja imati na umu čete urednika i zahtjevnih izvođača, Ivezić je pokušavao izmaknuti standardima vizualne prezentacije izdanja, dok bi u drugim slučajevima pribjegavao brzim asocijacijama i simbolima, često na razini dosjetke. Razgovarajući s njim, lako je uočiti da je puno tih predložaka rađeno uz humorni odmak, ali i uz zahtjev za što bržom i većom količinom rješenja.

**Kad god se moglo, a valja
imati na umu čete urednika
i zahtjevnih izvođača, Ivezić
je pokušavao izmaknuti
standardima vizualne
prezentacije izdanja, dok bi u
drugim slučajevima pribjegavao
brzim asocijacijama i simbolima,
često na razini dosjetke**

Ipak, najveći doprinos, uz poštivanje zanatskih pravila grafičkog dizajna u smislu pozicije, simetrije/asimetrije, kontrasta, repeticije i balansa vizualnih elemenata, Ivezić je odradio u opet intuitivnoj primjeni teorije organizacije i optimizacije sistema u dizajnu. Primijenio je to na nizove kolorističkih varijacija omota koji su se razlikovali čistom simbolikom i značenjem boja ('civilni' Zagrebfest imao je plavu podlogu, a 'revolucionarni' i rodoljubni' crvenu podlogu pozitivu), te na uspjeti niz varijacija vizualnih identiteta izdanja klasične glazbe i popularnih festivala zabavne i narodne glazbe. Tako će Opatija, Zagreb, Slavonija, Split i Krapina uvijek na albumu imati iste varijacije simbola i rasporeda, da bi se potom za izdvojene pjesme i singlove s dotičnih festivala koristila ista špranca, ali sa imenom ili fotografijom izvođača. Mirko Ilić za svoju će seriju singlova s festivala Zagreb '79 za Suzy koristiti istu formulu gradnje vizualnog identiteta putem repeticije i male varijacije, no Ivezić je vrlo disciplinirano uvodi još 1971. godine na krapinskom festivalu kada svaki singl postaje čvrsta i definirana varijacija naslovnice LP-ja. Taj će pristup postaviti kao zlatno pravilo „skidanja“ singla s festivala; kupac ploče moći će izdaleka vidjeti koje je izdanje bilo na kojem festivalu i to isključivo vizualnim komuniciranjem. Ta je praksa Iveziću dobrim dijelom olakšavala i produkciju, jer je optimizacija procesa za njega značila da su određeni kalupi tiska za njega već unaprijed posloženi. Negativno naliče te priče je da festivali nisu inzistirali na zadanom vizualu, pa je svaka diskografska kuća izmišljala svoje serijale slikovnih ideja i matrica. Kod festivala poput onog u Splitu, koji je svoje

izvođače gurao ne samo u Jugoton, nego i u PGP RTS, Diskoton, RTV Ljubljani i otprilike svakoga tko je ponudio, pri čemu je svaki izdavač izmislio nešto novo, za ljubitelje glazbe tu se komunikacijska nit nepovratno gubila. Ivezić je spojio ugodno s korisnim: mogućnost za serijalnost, apstrakciju i brzu produkciju. Iste identitete koristio je za plakate, poklon-kartice, čestitke i promotivne naljepnice, gdje je radio i sa rješenjima drugih autora, prilagođavajući ih svojoj ideji finalnog produkta.

Zbog uskog i krivog shvaćanja omota kao isključivo naslovne stranice, o Ivezića se očesala i stalna borba drugih kreativaca: fotografi su omot smatrali svojim, slikari svojim, crtači svojim. Izmišljana su imena djelatnosti poput „fotodizajn“ i slično, no ovitak ploče u slučaju jednostrukog ili dvostrukog preklopnog (*gatefold*) izdanja, zajedno s insercijom s jedne ili obje strane, te naljepnicama na samom vinilu (*labels*) tražio je od autora dizajna da grafički riješi najmanje 4 do 8 različitih ploha za samo jedan album. Umetnimo poster i eventualne dodatke, pa dolazimo do 10 različitih layouta u pripremi za tisak. Svoditi to na naslovnicu i reći samo za naslovnicu da je dizajn ploče je vrlo, vrlo pogrešno. Ivezić nije čovjek koji će javno reagirati ili se protiv nečega buniti, no smeta mu sa profesionalne strane da, primjerice, Azrine *Filigranske pločnike* svojataju svi, od fotografa do autora loga Azre, pa ga čak i izlažu kao svoj rad. Takav pristup nije samo prisutan u općoj javnosti, nego i stručnoj: za omot ploče ne ide se dalje od naslovne, pa će tako komentar na album Dubravke Jusić *Stani, stani* (Jugoton, 1980.) kod mnogih glasiti – eto, slika i lijep logo. Međutim, u insertu albuma je izvrsna manipulacija elementa fotografije u montažnoj troslici, no nju nitko ne analizira i ne vidi. Koliko god pogrešan i nepotpun takav pristup bio, fotografija i slova postavljeni u referentni okvir su dizajn; puko rezanje fotografije i njena manipulacija je dizajn u ideji i sadržaju. Ivezićev atelje bio je i uostalom i fotografski studio, no za razliku od drugih autora, on svoje fotografije nije potpisivao. One su naprosto bile put do dizajna, kao što su dobri glumci put do dobrog filma ili predstave, naravno, u sinergiji sa svim drugim elementima. Zbog ovakvih gledanja na „staru školu“ ili „stari val“ dizajna Ivezić je godinama bio onkraj reflektora, jer „dok su se drugi slikali“, on je proizvodio.

Postav *Tihog obrta*, prve i jedine retrospektive obzirom na dostupnost materijala, podijeljen je u segmente omotnica ploča (domaći program Jugotona, zatim licencna izdanja s varijacijama koje su unikatne u svijetu i tražene kod kolekcionara vinila); popratnih reklamnih materijala za glazbena izdanja (letci, poster, naljepnice); fotografije Ivana Ivezića korištene za omote ploča (serije koje pokazuju put od fotografije do omota); odbijena grafička rješenja urednika Jugotona, zatim segment privatnih obiteljskih fotografija koje su poslužile kao objekti za omote, potom filmski plakati reduciranih tehnika sitotiska za Filmoteku 16, te stripovi iz produkcije GTS Mauri koje je crtao Ivezić i vlastiti crteži korišteni za ovitke. U postavu je pokazano i kako je izgledala abecedno posložena kartoteka vizuala koje je Ivezić imao pripremljene u svom ateljeu za svaku buduću priliku – porredani po imenu, temi ili motivu – kako bi produkcija omota bila što brža. Ili barem što je više moguće optimizirana. *Retrospektiva grafičkih radova 1967. – 1997.* uključuje i okvirni period nakon odlaska iz Jugotona početkom 90-ih kada Eksperimentalni atelje polako smanjuje svoju aktivnost, no Ivezić ni dan danas ne miruje. Barem oko svakodnevnih popravaka i šetnji do radionice koje ne propušta.

ALEKSANDAR TIŠMA: ZAPISI O KNJIŽEVNOSTI 1953–1965, I. I II. TOM, AKADEMSKA KNJIGA, 2021. I 2022.

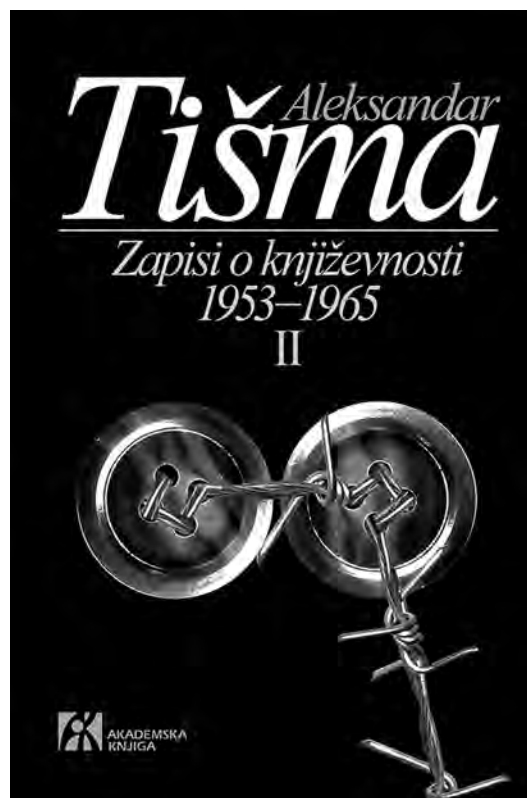
POMOĆNI SPISATELJSKI POSLOVI

Osim „primarnog“ spisateljskog angažmana, bilo da se radi o prozi, poeziji ili drami, pisci se često bave i drugim poslovima koji su „sekundarnog“ karaktera, a koji su nepresušni izvor krucijalnih detalja i činjenica iz života i rada velikih pisaca, a takva su i prva dva toma *Zapisi o književnosti 1953–1965*.

Aleksandra Tišme

PIŠE: Dragan Babić

Jedna od odlika velikih pisaca – zbog toga, između ostalog, i jesu *veliki* – jeste strast koja ih tera da se književnošću bave na različite načine. Osim onog „primarnog“ spisateljskog angažmana, bilo da se radi o prozi, poeziji ili drami, oni se često bave i drugim poslovima koji su „sekundarnog“ karaktera, a među njima se, u najvećem broju slučajeva, prepoznaje prevodilački, urednički i kritičarski rad, odnosno pisanje dnevnika, memoara, nefikcionalnih zapisa ili sličnih tekstova. Međutim, iako je ta, uslovno rečeno sporedna građa u snažnoj vezi sa kreativnim radom, i to na više nivoa, ona je tek u retkim slučajevima otkrivena i priznata kao važan deo njihovog opusa. Ali, ako samo pomenemo primer *Itake i komentara* Miloša Crnjanskog koja praktično dopunjuje *Liriku Itake*, *Dnevnik o Čarnojeviću* i *Priče o muškom*, ili pak obimnu dnevničku građu Virdžinije Vulf u kojoj se može pronaći ključ za čitanje njenih knjiga, jasno je zašto se o tim manje prepoznatim delima ipak mora govoriti. Ona su nepresušni izvor krucijalnih detalja i činjenica iz života i rada velikih pisaca, a takva su i prva dva toma *Zapisi o književnosti 1953–1965*. Aleksandra Tišme.

Ovaj autor bez sumnje spada u kategoriju važnih stvaralaca druge polovine XX veka, i to ne samo zbog svog izrazito kvalitetnog proznog opusa, već i zbog svih drugih angažmana kojima se posvećivao u svom književnom radu. Mada su te činjenice odavno poznate, treba istaći da je Tišma sabrao višedecenijsko iskustvo uredničkog posla, kako časopisne publikacije – *Letopis Matice srpske* koji je uređivao relativno kratko, u periodu od 1963. do 1973. godine – tako i, još više, kao sekretar i urednik izdavačke produkcije Matice srpske od 1949. do 1981. Za to vreme, pod njegovim uredništvom, objavljene su neke od najvažnijih domaćih i stranih naslova tog perioda, uključujući, recimo, prve naslove Davida Albaharija, za čije je prvo objavljivanje i afirmaciju bio direktno odgovaran. Uz to, Tišma se bavio prevodjenjem, najviše sa mađarskog jezika, i to ne samo u ovom periodu, nego i kasnije, skoro do samog kraja života, dok je sve to vreme, od početka četrdesetih godina sve do ranih dve hiljaditih, vodio dnevničke beleške koje su publikovane u više navrata (integralno izdanje pojavilo se 2001. u Izdavačkoj knjižarnici Zorana Stojanovića, te u izdanju Akademske knjige od 2018. do 2020. godine) pod jednostavnim naslovom *Dnevnik 1942–2001*. No, u vreme svog rada u Matici srpskoj, Tišma se bavio još jednom aktivnošću koja je u središtu *Zapisa o književnosti* – čitao je, istraživao, analizirao, tumačio i prevodio časopise, dnevne i nedeljne novine, te ostale publikacije koje su stizale u ovu ustanovu sa različitih meridijana i, stoga, sa različitih jezika. Sve njih je ovaj svestrani autor i poliglota – mađarski je govorio kao izvorni govornik, dok se, manje ili više umešno, služio nemačkim, francuskim, engleskim, ruskim, italijanskim i španskim jezikom – proučavao i donosio čitaocima *Letopisa Matice srpske* u rubrici „Listajući časopise“ više od deset godina. Ali, o kakvim se zapisima

radi, šta oni predstavljaju i, najvažnije, koja je njihova vrednost za opus samog Tišme, sa jedne strane, te za celokupnu književnu produkciju te epohe?

Kao prvo, sva ova obimna građa dolazila je do njegove biblioteke i ostala mahom nepročitana, ne samo zato što je interesovanje za nju bilo skromno, već i zbog celokupnog odnosa prema pojedinim stranim književnostima i državama u Jugoslaviji nakon Drugog svetskog rata. Baš je zbog toga taj korpus privlačio Tišmu jer on nije bio u mogućnosti da se, kao i dalje mlad čovek, ostvari i kao kosmopolita, već je svu žed za putovanjima morao da zadovolji kod kuće, listajući stranu periodiku. No, iako on nije mogao da poseti nemačke, britanske, francuske i druge predele, kao i da čita njihovu književnost na izvornom jeziku na mestima gde je ona nastajala i gde je objavljivana, sve to je mogao – bolje rečeno, morao je – da radi iz Novog Sada, i potrudio se da izvuče što više iz te negativne situacije. Zbog toga je svaku vest o novom naslovu, svaki prikaz, svaku biografsku crtu iz života pisaca, bilo da je poznavao njihov rad ili ne, on upijao i projektovao je sebe u okvire stranih zemalja u kojima se sve to neposredno dešavalo. Tako je sva ta strana književnost polako postala njegova, a njegovim posredstvom je potom počinjala da pripada i svim čitaocima *Letopisa Matice srpske*. Tako Tišma nije bio samo tumač književnih događanja koja su nastajala van granica njegove domovine, već i spomenik domaćih čitalaca sa stranim delima, autorima, tendencijama, formama, žanrovima, pokretima i nagradama. U isto vreme, on se uspešno odomaćivao u svim tim nacionalnim književnostima, premda posrednim putem, i učio je o njima više no što je to mogao da uradi tokom bilo kojih studija. Otud on postaje neka vrsta jugoslovenskog književnog gosta na različitim stranama Evrope i sveta, zbog čega je verovatno i potpisivao svoje beleške inicijalima P. G. ili pseudonimom Pavle Gost. Tako je bio u prilici da se još više odmakne od zvanične politike svoje zemlje i njenog odnosa prema, u prvom redu, zapadnim zemljama i književne produkcije koja je stizala iz njih. Svojim umešnim konstruktom koji, dakle, ne pokriva samo tematski opseg njegovih zapisa, već i njihovo autorstvo, Tišma je za sebe stvorio jedan novi svet u koji bi se izmestio svaki put kada bi mu trebalo da se oseti građaninom sveta umesto osobom koja u taj svet ne sme da kroči.

Dalje, ova sloboda koju je autor za sebe izgradio mogla je samo da koristi njegovom sopstvenom književnom radu i izrazu. U periodu koji pokriva izdanje *Zapisi o književnosti*, tj. u godinama između 1953. i 1965, Tišmin opus saobrao je dve zbirke poezije (*Naseljeni svet* iz 1956. i *Krčma* iz 1961), te dve zbirke pripovedaka (*Krivice*, koja je objavljena u istoj godini kao i druga pesnička zbirka, te zbirka *Nasilje* iz 1965, prekretnički naslov za njegov kasniji rad). On je, dakle, tada i dalje bio pisac u nastajanju, više posvećen čitalačkim, istraživačkim i sličnim poslovima koji su ga pripremali za književno oblikovanje svega što je u njemu čekalo da se pretoči na papir. Ako se analizira, međutim, korpus dela svetske književnosti koja su oblikovala Tišmin prozni rad – pre svega romaneskni, ali i pripovedački – jasno je da se radi o delima o kojima je s vremena na vreme bilo reči u rubrici „Listajući časopise“. To, naravno, ne znači da je on uzimao dela najnovije svetske produkcije kao inspiraciju za svoje pisanje, niti da su njegovi rani radovi u snažnoj vezi sa svim onim o čemu je reč u ovim njegovim zapisima, ali je evidentno da se mogu povući određene paralele. Tako, na primer, kada govori o novim tendencijama u okvirima svetske pripovedne proze, on mapira svoja buduća pripovedna dela na fonu obima, pristupa, fokalizacije i naracije. Slično se dešava sa njegovim kasnijim romanima koji počinju da izlaze krajem šezdesetih, počevši sa ro-

manom *Za crnom devojkom* iz 1969, u kojima su prisutne određene moderne tendencije savremene svetske proze koje Tišma nije mogao ni na koji drugi način da premijerno upozna do iz periodičnih publikacija koje su mu bile dostupne. One su, dakle, postale jedna nova vrsta lektire za mladog pisca koji je oblikovao svoj izraz, formirao svoj pogled na svet i utvrđivao svoj odnos prema književnosti kao umetnosti delimično ponesen time šta je pronalazio na stranicama stranih časopisa. Zbog toga i ne čudi činjenica da je on prestao da se bavi ovim aktivnostima – dok je, recimo, nastavio da vodi svoj dnevnik i da se bavi drugim nefikcionalnim tekstovima i kasnije – upravo 1965. godine kada objavljuje zbirku *Nasilje* i kada zaokružuje prvi period svog rada, neku vrstu pripreme koja će ga voditi dalje.

Najzad, ove beleške važne su i na kulturološkom nivou: u vreme kada nastaju, one najavljuju najaktuelnija svetska dela koja će tek kasnije, sa manjim ili većim kašnjenjem, postati dostupna kod nas. Ipak, vrlo je zanimljivo pratiti inicijalne reakcije samog Tišme na najave tih dela jer on nije samo prevodio tekstove iz strane štampe, već je, ponesen njima, stvarao sopstvene zapise koji su negde između vesti, najave, osvrta i novinske beleške. Tako on, na primer, piše o novim otkrićima vezanim za izgubljena ili nepoznata dela Kafke, Muzila, Foknera i drugih autora, a njihovi naslovi – od *Procesa*, *Pisma ocu* i *Pisma Mileni* do *Čoveka bez osobina* i kod nas i dalje neprevedene knjige *Ogledala Čarters Strita* o kojoj Tišma piše 1954. i pravilno prevodi naslov Foknerovog prvog romana *Vojnikova plata* koji će tek 1964. biti objavljen pod pogrešnim naslovom *Vojnikova nagrada* – tek su kasnije postali dostupni našim čitaocima koji su, ukoliko su pažljivo pratili *Letopis Matice srpske*, već uveliko znali o njima. Jasno je da se i Tišmin sud katkad ispostavlja kao netačan i, gledano iz ove perspektive, pogrešan, pre svega kod dela koje je strana kritika predstavila kao nezaobilazne i vredne čitanja, a koja su danas, više od pola veka kasnije, potpuno nepoznata. I pored toga, informacije koje su dostupne u stranim publikacijama i one koje su, u obrađenom obliku, predstavljene u *Zapisima o književnosti*, veoma su važne kako za razumevanje strane književnosti, tako i za domaće književne tendencije, i one koje se tiču objavljivanja knjiga i one koje se tiču objavljivanja časopisa (tako u jednom zapisu iz 1953. godine kritikuje činjenicu da se u kratkom periodu pojavljuju tri različita prevoda pripovetke „Ubice“ Ernesta Hemingveja, što ga navodi da se zabrine za uređivačku politiku naših časopisa: „Ne osporavajući visok kvalitet pisca, niti ove njegove vrlo dobre novele, pitamo se nije li njeno trostruko uzastopno objavljivanje rasipanje snaga i sredstava, u našoj tako manjkavoj prevodnoj književnosti?“).

Iako su ovi zapisi već objavljeni u jednom nekomercijalnom i, stoga, teško dostupnom izdanju (*Svetska književnost u Letopisu Matice srpske*, knj. 1 i 2, priredila Ankica Vasić. Novi Sad: Srpska akademija nauka i umetnosti, Ogranak, 2006), njihovo novo trotomno izdanje – prva dva toma su već publikovana, dok će se treći pojaviti u toku ove godine – daje priliku novim čitaocima da otkriju Aleksandra Tišmu na jedan potpuno nov način. Opremljeno informativnim predgovorom Jovana Popova u prvom tomu („Letopisac svetske književnosti“, str. 5–14) koji opisuje ove zapise „pomoćnim spisateljskim poslovima“ za produkciju jednog autora, aktuelna izdanja *Zapisi o književnosti 1953–1965*, predstavljaju važnu dopunu opusu ovog velikog pisca i još jedan izvor informacija koji će budućim čitaocima i istraživačima njegove proze morati da konsultuju, zajedno sa njegovim dnevničkim beleškama, memoarskim tekstovima i intervjuima koje je često davao.

МИЛАН МИЛИШИЋ: *ОТОЦИ*, ГЕОПОЕТИКА: БЕОГРАД 2021.

ИНТИМНИ АРХИПЕЛАГ

Посљедња велика литерарна особеност дубровачких Срба, Милишић је погинуо као прва цивилна жртва у родном граду, симболички односећи са собом задњу преосталу супстанцу српско-хрватског прожимања, која је једино у таквим људима и таквим мјестима као што су били Милишић и Дубровник могла постојати

пише: **Владан Бајчета**

На копну нитко никад није довољно сам. На отоку, усред ноћи, тако се лако мисли о себи као о бродоломнику. Може ли се овдје живјети? И што је потребно: барут, ватра, спремиште кишнице...?

Постоје писци чија биографија нарасте до једног симбола и коју је онда немогуће у било ком говору о тим ауторима заобићи, чак и када бисмо то можда жељели и уколико је то, као у овом случају, уопште пристojно, па и морално. Одавно презрени биографизам сваког исказивања о књижевности, односно умјетности, неизбјежан је у случају Милана Милишића из неколико разлога, од којих за ову прилику постоји додатни. То је природа књиге о којој ће бити ријеч.

Рођен 1941. у Дубровнику, Милишић је у истом граду несрећно скончао педесет година касније, током гранатирања од стране Југословенске народне армије 1991. Пишчево рођење, тако, коинцидира са почетком краја прве Југославије, краљевине, а смрт исто тако са почетком краја друге, социјалистичке. Посљедња велика литерарна особеност дубровачких Срба, Милишић је погинуо као прва цивилна жртва у родном граду, симболички односећи са собом задњу преосталу супстанцу српско-хрватског прожимања, која је једино у таквим људима и таквим мјестима као што су били Милишић и Дубровник могла

постојати. Сасвим је прецизно, отуда, увијек јасновиди и њепореки Тонко Мароевић, одавно такође од многих непрежаљени писац и историчар умјетности, рекао истините ријечи о Милишићевом људском и стваралачком бићу — а управо поводом првог издања књиге *Отоци* — да је Милишић био човјек и књижевник „поносан на тло из којег потиче, отпоран на разне валове и тенденције, издржив на сиренске зовове вјере и нације (но с одлучним поштовањем својих српских, православних предака и са солидарним разумијевањем католичког и пучког хрватског супстрата своје регије)“. Тешко да постоји тачнија критичка скица Милана Милишића, која се још адекватнијом указује након читања његових острвских путописа, у поновљеном издању београдске „Геопоетике“ (2021).

**Одавно презрени
биографизам сваког
исказивања о књижевности,
односно умјетности,
неизбјежан је у случају
Милана Милишића**

Књига *Отоци* објављена је постхумно први пут у Загребу 1997, а убрзо након тога и у Сарајеву. Текстови у њој писани су намјенски за часопис *Око* седамдесетих година, под уредништвом Горана Бабића. Ријеч је о једном крајње специфичном путопису, посвећеном искључиво обиласцима јадраних острва на хрватској обали, са придодатком записа о ауторовом боравку на Менхетну као посебним зачином књиге. Како је Милишић био изузетно самокритичан, према себи крајње строг писац, тако је и ова, попут још многих његових књига, сачекала да буде извучена из оставштине и тек тако угледа свјетлост дана. Управо отуда долази њена назначена концепција, коју је, као и већину осталих пишчевих посмртно објављених дјела, узорно за штампу приредила његова сапутница у животу и на неким од описаних отока, сликарка Јелена Трпковић. Не мање битно, она је одговорна и за Милишићеву лијепу фотографију на насловној

страници: посматрајући читаоца са корица књиге, осмјехну, дуге и просијеле косе и браде, у црном мантилу са рукама у џеповима, на палуби са које иза његових леђа пуца поглед на бонацу са обје стране уоквирену острвљем, Милишић попут каквог ведрога, прездравјелог Ахаба шаље путописну разгледницу са оног свијета, у утроби чијег океана више не плута никакав пријетећи Моби Дик.

Ни са *ове стране* Милишића нису прогониле морске немани на путовањима од Светог Андрије, Ластова, Хвара, Виса, Лопуда, Колочепа, Мљета, Раба и других отока његовог интимног архипелага, већ људске утваре историје од које ни сам није успио да се склони у свој златни дубровачки заклон. Иако мрачан и тежак, али како само увјерљив, свој и филозофски дубокоуман почетак за једну збирку путописа – који су одувјек били или би требало да буду књиге ведрине и позива на радост откривања свијета са његове свјетлије стране – јесте пролошки текст: „Оток-бумеранг“. Прича о Дакси, најмањем острву из групе Елафита, западно од Дубровника, на којој су припадници Народноослободилачке војске 1944. извршили масовно погубљење неколико десетина што кривих што недужних Дубровчана оптужених за сарадњу са окупатором – отвара Милишићеве путописе као својеврсна поетичко-морална пролегомена. Дакса је острво-табу, на њему се нико не купа због немирних духова који и даље неупокојени лутају око оточког светионика. Летећи авионом изнад Дубровника, писац је у часу особеног провиђења

схватио да је облик острва идентичан бумерангу, том „срполиком урођеничком оруђу“, како га поетски срећно исцртава. „Био сам,“ – каже Милишић – „након мучних година награђен и потресен овим сазнањем, мада нисам знао да ће се тај бумеранг вратити брже но што сам се у том тренутку усуђивао пожељети“ (12). Нешто упућенији читалац у рецентну историју не мора ни да загледа при дну странице, гдје стоји датум настанка текста (10. августа 1990), па да се досјети на који повратни ударац историјског бумеранга писац мисли.

Међутим, ту је важније да се Милишић у својим рефлексјама сврстава у ону групу путописаца чија је радост *homo viator*-а помућена историјским сазнањем: да је *срећа* путничког откривања и спознавања свијета увијек под знаком питања *несреће* свих оних који су на том истом мјесту страдали, губили животе, а прије тога можда и вјеру у смисао за којим сваки путник одувјек једино и трага. (Ако се неко, рецимо, затекао у Напуљском заливу на рајском Каприју, а прије тога је читао Светонија који пише о Тиберијевим злодјелима на том острву – од убиства мајке у луци до силовања по шуми разбацаних заробљених младића и девојака – може ли мирне душе и срца да са његових хридица посматра Тиренско море, на чијој пучини као да се одсликава вјечност сама?) Милишић етичком изазову – да у сваком тренутку преиспитује сопствену радост – одговара скрушеношћу у којој има нешто од аутентичног религијског осјећања: ћутања недостојности пред

онима којима је тама људске природе замрачила и посљедњи поглед на Природу у њеној величанственој љепоти.

Неће, међутим, читалац *Отока* наилазити само на трагове пищевих песимистичких историозофских рефлексија, које тешко да могу бити другачије интониране уколико су иоле мисаоно трезвене. Читав спектар просјева медитеранског духа и поднебља промиче страницама Милишићевих записа, увијек сродних карактеристичној једноставности приморских гозби. Њихова стилематика је отуда типично гастрономска, као онда када изражава ауторову *геопоетичку* филозофију. На првој страници кратке уводне биљешке Милишић записује своје схватање различитости континенталног од острвских трагања: „За разлику од континента, који је увијек мусака прожимајућих укуса, отоци су хљепчићи печени сваки за себе“ (9). У тој густативној раскоши Милишићевог језика садржана је најквалитетнија супстанца његових записа, када се укус и мирис синестетички спајају у поетски набијеним сликама: „Жена у пољу у такво јутро. Прегрива се. Лук и купус у њеним рукама. Из зрака као да још није ишчирио воњ јарца од прошле јесени. Жена се прегрива, њена веста се стеже око бока“ (33). Неки од најсјајнијих момената ових путописа долазе са истог извора, и представљају, уколико то није одвећ старомодно рећи, чисту поезију за сладокусце у основном и пренесеном значењу ријечи:

Цврчи плоча преливена топлим уљем, миришу шпароге, темељац од поврћа, пршут у гроти, сир у уљу, петрусин и чесан. Сукља пламен увис, и задњи трак сунца пребира капаре по зиду атрија. Једна госпа вади из косе мраве. Доцкан је већ? Тако је фино осјећати глад и жеђ. Но, то је тај атриј кроз који треба проћи, то је та мјера сна... (71).

**Ријеч је о једном крајње
специфичном путопису, посвећеном
искључиво обиласцима јадранских
острва на хрватској обали, са
придатком записа о ауторовом
боравку на Менхетну**

Ето свијета прикривеног иза мрачне капије записа о Дакси, ето доброћудне природе у чијој елементарности човјек проналази рудиментарну животну радост задовољавања својих основних, чедних потреба. То је виталистички контрапункт који Милишић снажно удара ономе што је описао у прошлом тексту својих *Отока*. Сусрет са острвљанима је за писца у том смислу благословен и немјерљиво благородан: у њега се попут сунчевих зрака упија њихова мудрост једноставности, раскошно обликована живописним језиком оточких старосједјелаца:

Муж ми је мртав три мјесеца, син навегава 18 година, невеста ради у неком хотелу у Дубровнику а унук је у Луки Шипанској. Није лако бити ни

сам. Јесте ли гладни? Има сира, има... Сигурно? А хоћемо ли учинити кафу? Ма зашто, зашто? Полио је мој Перо мало лозу. Али не може се бит на мору и радит' дома, је ли? Добра ми је невеста, сваки пут кад дође свега донесе. Ма хоћете ли вина, узмите, молим вас, зашто само ту воду пијете? Ето, имамо мало лозе, имамо мало и маслина; свега доста, али ко ће радит'? Нема петнаест, двадесет људи у Фраиги (37).

Прожети тек мјестимично лијепом мелодијом мјесних говора, Милишићеве путописи би још већу чар добили да је у њима више *тонских записа* пищевог очигледно високо одњегованог филолошког слуха. Али, умјесто приче о томе чега нема, односно чега има мање него што бисмо можда вољели, у *Отоцима* постоји, изнад свега, а у сваком ретку уписана, Милишићева непатворена *љубав* за приказани свијет. Он усхићено посматра стварност острва и не таји изворно чуђење простотом Природе и Човјека, иза које се крије њихова бескрајна сложеност. Мало ће која описана ситуација у овом путописима, мало која биљешка о каквој свакодневној тричарији бити исказана тек тако, да се дневнички прибиљежи у одређен час и сат када се догодила. Милишић мотри свијет очима саучесничким, погледом човјека свјесног да у сваком тренутку учествује у чуду званом живот, које још чуднијим бива на путовању, макар оно у његовом случају било, с обзиром на радијус кретања, готово увијек у домену излетничког.

**Дакса је острво-табу, на њему се
нико не купа због немирних духова
који и даље неупокојени лутају око
оточког светионика**

Једини је изузетак у том смислу последњи одјељак књиге, дужи запис са боравка на Менхетну. Приповједачки разигранији, са живљим интересовањем за културолошке, па и цивилизацијске разлике између једног придошлице и његовог новог окружења, завршни текст *Отока* представља својеврстан *негативни* поетички закључак. За разлику од аркадијских пејзажа описаних у претходним поглављима, у „Менхетну“ се осјећа извјесна пишчева nelaгода на хиперурбанизованом острву, које притом представља један од центара свијета – вавилонску насебину по свему неприкладну географском и културолошком појму отока каквим га Милишић поима. „Ја нисам на овом острву то што јесам на острвима свог завичаја и ово острво није што јесу моја јадранска острва“, могао би гласити дошапнути биланс пищевог прекоокеанског искуства. Тако компоновани, Милишићеве путописи на крају узрастају до аутентичне литерарне парафразе древне приче о човјековој вјечитој потрази, која срећу увијек погрешно тражи изван најужег круга свог изворног припадања. Велика истина *Отока* и Милишићева драгоценца популациона својим трагичким сједбеницима је то да право путовање никада није путовање на даљину, већ путовање у дубину свијета.

АЛЕКСАНДАР ЂОРЂЕВИЋ: „УВЕК ИСПОЧЕТКА“, РАЗГОВАРАЛА И ПРИРЕДИЛА ДРАГАНА БОШКОВИЋ, РТС ИЗДАВАШТВО, БЕОГРАД, 2020. /

„НЕБОЈША БУКЕЛИЋ“, ПРИРЕДИЛА МАЈА МЕДИЋ, БИБЛИОТЕКА ГРАДА БЕОГРАДА, 2022.

КАО ВОЗОВИ У ЛЕТЊОЈ НОЋИ

Причајући о своме животу, о својим страстима према тенису и Црвеној звезди, Ђорђевић нас води кроз уметнички и продукциони свет свих медија у којима се окушао али истовремено оставља сведочанство о менама кроз које је пролазило југословенско социјалистичко друштво

пише: **Вуле Журић**

У „Лондонској књижевној ревији“ од 23. јуна ове године објављен је и текст у коме списатељица Жаклин Роуз и глумац и власник једног лондонског паба Сем Фирис (иначе син филмског редитеља Стивена Фириса) „гледају“ најдуговечнију британску ТВ серију „Истендерс“. Ову сапуницу Би-Би-Си на својим каналима емитује непрекидно од 1985. године, а поменути текст се бави замршеним односом онога што нам се на малим екранима сервира у оквиру вести и у оквиру играног програма. Роузова и Фирис нарочиту пажњу посвећују актуелном и све драматичнијем повратку цивилизацијског клатна ка оним мрачнијим периодима историје човечанства, али на самоме крају свога чланка ипак полажу наду у појединце који се, попут креатора „Истендерса“, својим делањем увек увелико одмичу у супротном смеру, настављајући да буду „сила добра“.

О којој би домаћој серији на сличан начин могло да се пише? И ко би то данас најбоље урадио?!

Док би на прво питање сваки овдашњи гледалац могао да понуди и двадесетак тачних одговора, једини одговор на оно друго гласи: нико!

То никако не значи како на брдовитом радиодифузно Балкану нема оних који би о телевизијском програму умели и имали шта да кажу,

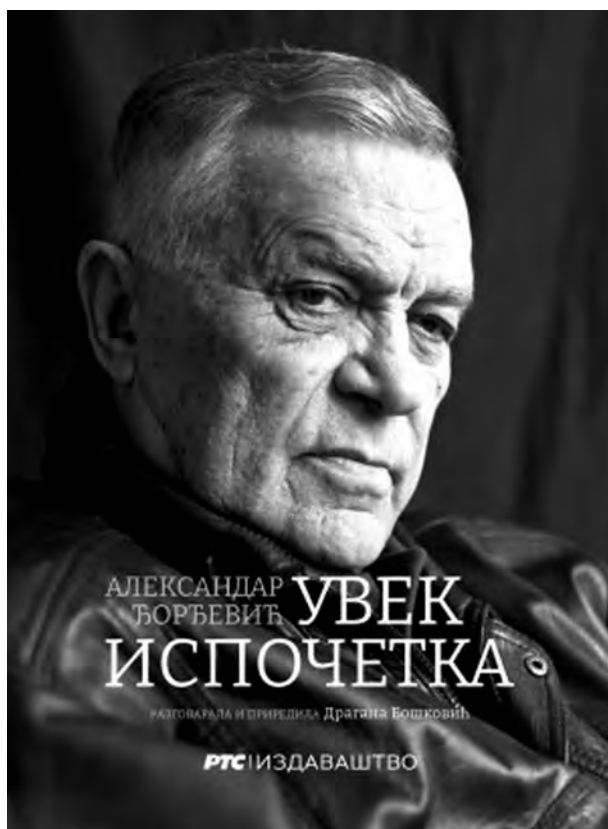

али критичко промишљање квалитета телевизијских садржаја одавно је уступило место мерењима гледаности. А најгледанији програми на територији бивше ЈРТ јесу управо репризе давно снимљених серија.

Међу овим ТВ стандардима налазе се и „Врућ ветар“ и „Бољи живот“, серије које је режирао Александар Ђорђевић. Асистент редитеља на снимању „Отписаних“ био је Ђорђевићев рођак Небојша Ђукелић, кога најшири телевизијски аудиторијум памти по емисијама „Покретне слике“ и „Хронике ФЕСТ-а“.

Аца Ђорђевић и Небојша Ђукелић поново су се сусрели на страницама монографија посвећених њиховом животу и делу. Донекле различите по концепцији, обе књиге представљају изузетно вредне (ауто)портрете великана наше телевизије.

Књига „Увек испочетка“ првобитно је требало да буде својеврсна аутобиографија Аце Ђорђевића. Он је смислио и наслов, који је својеврсна посвета његовој омиљеној песми „Мој пут“ Френка Синатре. У своме уводном слову, дугогодишња сарадница Драгана Бошковић описује како га је током последње године његовог живота често посећивала и како су током тих дружења на једном старинском магнетофону снимали његова сећања. Од тог материјала Бошковићева је прво сачинила фељтон који је за Ђорђевићевог живота објављиван у „Политици“. Велики редитељ је убрзо потом преминуо, а његови мемоари су допуњени сећањима људи са којима је током своје дугачке и плодне каријере сарађивао, али

и текстовима критичара који су помно пратили његов рад. Тако се „Увек испочетка“ чита не само као прича о једном у потпуности оствареном животу врсног ствараоца, већ и као вредно сведочанство о временима у којима је култура у нашем друштву заузимала много више простора него што је то случај данас. Књига је илустрована бројним фотографијама, а на њеном крају налази се детаљан попис свих Ђорђевићевих позоришних, телевизијских и филмских режија. То је лепа прилика да се подсетимо шта је све Александар Ђорђевић у својој редитељској каријери урадио. Овде поменимо само, на пример, ТВ драме „Господин Фока“ и „Чеп који не пропушта воду“, „Суђења писцима“, серије „Отписани“ и „Повратак Отписаних“, те филмове „Јагуаров скок“, „Тесна кожа 3“ и „Хајде да се волимо“.

Причајући о своме животу, о својим страстима према тенису и Црвеној звезди, Ђорђевић нас води кроз уметнички и продукциони свет свих медија у којима се окушао али истовремено оставља сведочанство о менама кроз које је пролазило југословенско социјалистичко друштво. Отуда су Ђорђевићева прва присећања и сведочења сарадника посвећена позоришту, те чињеници да је и почетак и крај његове вишедеценијске позоришне каријере у тесној вези са драмским опусом Мирослава Крлеже!

Наиме, једна од првих Ђорђевићевих режија била су „Господа Глембајеви“, док је „У логору“ последња позоришна представа коју је режирао! Премијера „Глембајеви“ одржана је 3. фебруара 1953. године у Народном позоришту у Нишу, док је „У логору“ премијерно изведена 20. новембра 1997. на сцени Народног позоришта „Љубиша Јовановић“ у Шапцу. Интересантно је како је овом извођењу присуствовао и Игор Мандић! Ђорђевић у књизи описује и свој сусрет са Крлежом, који се одиграо почетком шездесетих година у Загребу, након завршетка једне гостујуће представе. Крлежа је био у Гавелином друштву, а када му је

неко од присутних скренуо пажњу на Ђорђевића, писац му је пружио руку и рекао: „Хвала вам, ја пратим ваш рад, а наши глумци, Драго Крча, Свен Ласта и још неки су ми причали да сте направили још једну добру представу, којом су били усхићени...“

Тај Ђорђевићев специфичан однос према глумцима истиче се као један од важнијих лажмотива целе књиге. Други се односи на бројне форме и формате у којима се Александар Ђорђевић окушао. Тако сазнајемо да је једна од његових првих телевизијских режија био пренос гостовања италијанске оперске куће „Ла Фениче“ из Венеције, када се у Пучинијевим „Боемима“ београдској публици представио млади Лучано Павароти!

Најгледанији програми на територији бивше ЈРТ јесу управо репризе давно снимљених серија. Међу овим ТВ стандардима налазе се и „Врућ ветар“ и „Бољи живот“, серије које је режирао Александар Ђорђевић

Ђорђевић је улогу телевизијског редитеља описао као „ужасно узбудљив посао спасавања сопственог живота“, а да је то заиста тако, уверавају нас његова присећања на све оно што је на Телевизији Београд радио. Јер, након реализације једне емисије посвећене џезу и поменутог излета у свет опере, Ђорђевић је, између осталог, реализовао и прве квизове, избор за мис Југославије на ком је победила Никица Мариновић, пренос гитариаде, шоу Мије Алексића, те мноштво телевизијских драма, од којих је њих неколико заувек избрисано са трака.

Али, да не буде све тако црно, Ђорђевић се у књизи присећа и како је реализовао прву емисију у боји! Почетком седамдесетих, Телевизија Београд је купила „колор технику и колор кола за емитовање емисија у боји“. „Све се то догодило брзо и изненадно и ми смо, без икакве рекламе, направили изненађење. Заказали смо у Врњачкој Бањи такмичење младих певача (народне музике), будућих великих снага и било је предвиђено да то буде прва колор емисија у Југославији.“

И док у овом случају Ђорђевић наводи „како сам програм у Врњачкој Бањи није имао никакву специјалну вредност“, у поглављу посвећеном реализацији директног телевизијског преноса првог Великог школског часа из Крагујевца описује како је једна бизарност произвела вредан уметнички ефекат.

У програму је, међу многима, учествовао и Љуба Тадић, а Ђорђевић бележи како је пренос реализовао у своме стилу, „а то значи много крупних планова, не само извођача, не само споменика, него, скривеном камером, снимали смо и лица публике, уплакане, ожалошћене, ојађене. Никада нисам имао тако чудну срећу, као тада.“

А та срећа се огледала у чињеници да је једног од камермана усред преноса заболое стомак, те да је замолио да га искључе из преноса, остављајући камеру уперену у небо. Ђорђевић је у кадру који је давала та камера угледао једну чудну велику птицу и наложио несретном чучећем камерману да испрати њен лет. „Та птица, симбол једног трагичног догађаја, црна, остала је до краја у кадру, а ја сам, у дуплој експозицији, сликао и лица гледалаца, искрено потресених.“

Спој свакодневних животних околности и нека врста скривене камере којом се, кроз причу о једној породици, кадрира цело једно друштво можда јесу и најприближнија дефиниција онога што су сценариста Синиша Павић и редитељ Аца Ђорђевић створили снимајући серије „Врућ ветар“, „Бољи живот“ и „Срећни људи“. Овај део Ђорђевићевог телевизијског опуса у књизи је описан сведочењима самога Синише Павића и неких од глумаца који су своје најбоље улоге остварили управо у овим серијама.

Књигу посвећену Небојши Ђукелићу отвара уводна биографска белешка из које редом следе поглавља посвећена свим његовим преокупацијама

„Кад умрем, пустите ‘Срећне људе’... једна је од последњих (испуњених) жеља Велимира Бате Живојиновића“, написала је у своме тексту у књизи телевизијска критичарка Бранислава Џунов.

Синиша Павић пак пише како, колико може да се сети, на сахрану Александра Ђорђевића није дошао готово нико од глумаца. „Био је Деско Станојевић, а и он је мало закаснио... То је судбина људи који, када заврше свој радни век, или остану запамћени, или им се ода нека друштвена почаст. Обично код нас та друштвена почаст изостане, а остане неко друго поштовање, памћење.“

Поштовање према Александру Ђорђевићу је у своме присећању на дане када је за време школског распуста био део екипе на снимању серије „Отписани“, у књизи „Увек испочетка“ исказао редитељ и актуелни креативни директор РТС-а Борис Миљковић. О истом догађају, Миљковић је писао и у монографији посвећеној Небојши Ђукелићу. Њих двојица су делили собу у хотелу на Космају, а Ђукелић је на снимање дошао равно са завршених студија филмске режије.

„Ево, био сам главом и брадом присутан уласку Небојше Ђукелића у филм, његов улаз је био кроз врата собе на другом спрату. Тада ја то нисам знао, али Боца јесте.“

Али ни Ђукелић тог лета на Космају није знао да заправо никада неће снимити свој филм, већ да ће у историју седме уметности ући као телевизијски аутор захваљујући коме ће многи гледаоци његових емисија постати истински филмофили.

Међутим, баш као и његов рођак и редитељ „Отписаних“, Небојша Ђукелић је пре свега био свестран, управо ренесансни стваралац. Шта

га је све интересовало, чиме се све бавио и колико је тога у свим тим областима постигао, сазнајемо из монографије коју је за новопокрену едицију „Фестових 50“ врхунски професионално приредила Маја Медич.

Књигу посвећену Небојши Ђукелићу отвара уводна биографска белешка из које редом следе поглавља посвећена свим његовим преокупацијама, међу којима су, сем филма и следствено томе ФЕСТ-а, били и шах, те интересовање за област адвертајзинга, које се појавило паралелно са његовом отвореношћу према новим технологијама које су нам донеле и потпуно нове визуелне садржаје.

Сем текстова Ђукелићевих сарадника, књигу чине и његове филмске критике, интервјуи са неким од највећих филмских редитеља, два интервјуа у којима је он био тај који даје одговоре, те исцрпни индекси имена и филмова.

Анализирајући плуралност Ђукелићевог деловања, Мирољуб Стојановић у своме тексту инсистира да се говори о југословенској и јавној сцени, а не култури, јер је „културално поље Ђукелић надилазило својом непоновљивом знатижељом, супериорношћу опсервирања, интелигентним промицањем оних оквира у чијем је радијусу редовно остављао свој јединствени потпис аутентичности, пре свега, својим сензибилитетом“.

Присећајући се своје сарадње и дружења са Ђукелићем, редитељ и оснивач фестивала документарног филма „Седам величанствених“ Зоран Поповић пише како је „Небојша цитирао Трифоа... подсетивши нас да ће добри филмови журити као возови у летњој ноћи“.

Ибаш тако, читајући ову књигу о Небојши Ђукелићу, пред читаочевим очима јуре приче о осмишљавању концепције емисије „Покретне слике“, о извештавању са Канског фестивала, о промишљању феномена ФЕСТ-а, рада на прерастању „Хронике ФЕСТ-а“ у Фестовизију из које се, потом, родио Трећи канал, први кабловски програм у Југославији, о емисији „Петком у 22“, о праћењу шаха, раду на квизовима, у маркетингу, писању о филму, филмским ствараоцима и филмским жанровима, те већ поменути интервјуи у којима је успевао да покаже како непрестано тежи ка откривању нових могућности телевизијског израза.

У разговору објављеном 1995. у часопису „Жена“ Ђукелић на једном месту за себе каже како је реални песимиста са фантастичном енергијом.

У разговору са Далибором Цвитаном који је објављен у загребачком „Старту“ 15. 12. 1984, на питање да ли можда жели да се окуша и у вођењу Дневника, Ђукелић одговара:

„Па, можда и Дневник, иако он није идеалан јер ипак мора бити високо функционалан. То би, по структури, биле емисије информативно-забавног профила... Мислим да је будућност информативних емисија у споју с другим телевизијским жанровима. Ја бих лично волео да се следеће две године бавим пројектом јутарње телевизије, или програма који би се емитирао у време кад људи долазе с посла.“

У поменутом тексту о „Истендерсима“ аутори на једном месту кажу како је данас тешко не осећати како је у свим областима људског живота ситуација све гора и гора. Неко ће се након читања књига о Александру Ђорђевићу и Небојши Ђукелићу можда запитати да ли би све било овако да су се те осамдесет и четврте њих двојица поново нашли на истом послу. Ко зна, можда би њихов „Јутарњи програм“ промијенио све!

MIROSLAV KIRIN – BORIS VRGA: *BANIJSKA KNJIŽEVNA ANTOLOGIJA*, MEANDAR MEDIJA I HRVATSKI PEN CENTAR, ZAGREB, 2021.

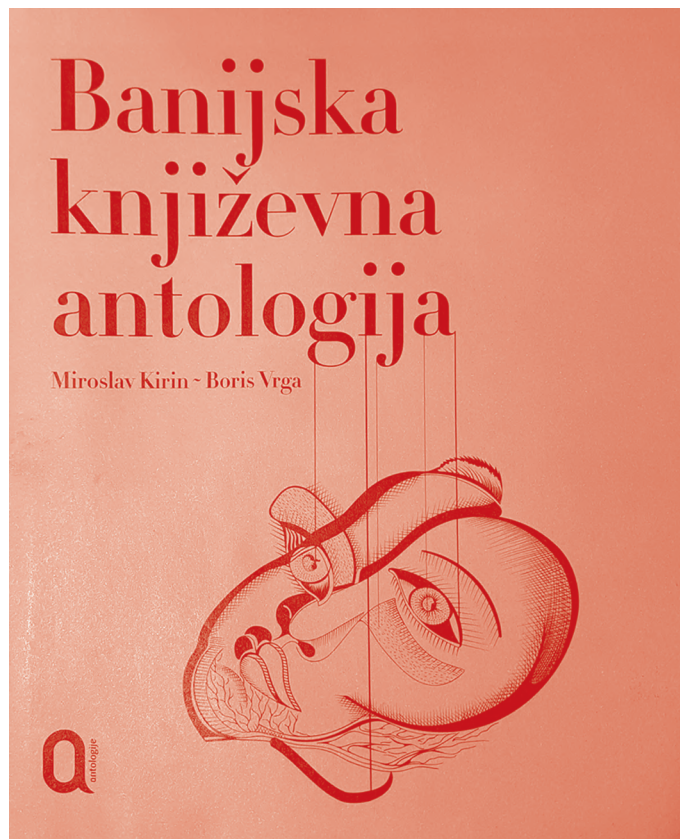
IMENIMA VRATITI IME

Ako bude ova antologija pomogla da se uvidi vrijednost makar dva imena, da se ponovo otkrije nevjerojatna poezija dvojice braće različitih prezimena, porijeklom iz Majskih Poljana, mjesta ponovo stradalog, do temelja ovaj put, to će biti podvig kao takav. To su dakako pjesme braće Micić

PIŠE: **Đorđe Matić**

„U gradu, mjestu, selu, pokrajini i državi kojoj se ne zna ime.“
Tatjana Gromača, *„Ulica braće Bobetko“* (str. 326)

Vjerojatno nema u našoj kulturnoj historiji neobičnije, čak bizarnije, motivacije za sastavljanje jedne književne antologije od ove. Kako na početku uvoda doslovno piše Boris Vrga, jedan od dvojice sastavljača: „Neposredan povod za njenu pojavu je potres koji je 29. XII 2020. razorio povijesne jezgre nekoliko banijskih gradova, ponajviše petrinjsku“. Teško da može grotesknije. No to što pak ostaje, po onoj „svako zlo za neko dobro“, jest što je ovakav izbor, ova antologija, većinom poezije i nešto proze, uopće sastavljena kao takva. Ona je puna iznenađenja, izvanrednih radova, za ponovo čitanje i otkrivanje, ili za mnoge, pogotovo mlađe, slušiče da se neki radovi po prvi put pročitaju, pogotovo oni najbolji. Zbog toga treba pohvaliti trud sastavljača antologije. To sve zajedno ima i svoju očitu i svoju implicitnu vrijednost, ali i vrijednost *pro futuro*. Jer, s prolaskom vremena knjiga će, ako zaživi, samo otvarati nova pitanja – pod uslovom to jest, da u ovoj kulturi ostane ne samo znatiželje za poeziju, nego i za silna, gotovo nebrotiva vanknjiževna, upravo etička, a i ideološka pitanja i probleme koji se množe svakom stranicom. *Banijska književna antologija* naime, jednako tako, ne samo da ih, poput ka-

kvog (razbijenog) ogledala otvara, nego i sama ima mnogobrojne probleme, strukturne, poetičke i ideološke, neke vidljive, a neke implicitne, sakrivene, svjesne i nesvjesne.

U tom pogledu taj potres koji je bio inicijalni motiv, pored toga što je suštinski banalna prirodna činjenica (priroda se „ritne“ tu i tamo, i tu nema nikakvoga višega smisla), zapravo je neka vrsta metafore o samom tom nesretnom području i geografiji, o nerazrješivim, mučnim, historijskim i recen-tnim užasima toga kraja, o zapuštenosti, zapostavljenosti, mraku i zlu, kako kroz povijest tako i danas. Ali isto tako, omogućilo je drmanje prirode i da se ponovno pokrene pripovijest i svijest o neshvatljivim uznesenjima, poetskim i civilizacijskim, kao i općekulturnim skokovima kakve su neki od pjesnika svojim djelom i djelovanjem izvršili još prije sto godina čak, od perioda koji su antologičari izabrali za početak – od dvadesetog stoljeća dakle, u rasponu od stotinu i dvadeset godina, od prvih decenija „kratkog dvadesetog vijeka“, pa sve do suvremenosti, do mladih a već afirmiranih autora.

Iza regionalne (!) antologije krije se i otkriva gotovo svakom novom stranicom i autorom nešto što je za nas naročito važno. Govoreći o Baniji kao „slijepoj pjegi“, sastavljač i vrsni pjesnik Miroslav Kirin u uvodu antologije spominje „dinamičnu multikulturalnost“¹. Tu se čitač iz naše perspektive

¹ Terminologija na nekoliko mjesta, inače vrlo dobro pisanih uvoda, problematična je ionako: ne zna se je li zbog kompromisa s izdavačem, zbog „neljuljanja broda“ ili što već, ali s obzirom na gro imena u antologiji, s obzirom na sudbine, bilo lične, bilo naroda kojem su pripadali pjesnici,

neshvatljivo je da baš sastavljač Boris Vrga ovaj posljednji rat zove „Domovinskim“. Tipično, drugi sastavljač, Kirin, to ne čini.

odmah zaustavi. Drugom metaforom, da razvijemo onda diskurzivno i poigramo se, pored „slijepe pjege“ imamo u ovoj antologiji i onoga engleskog „bijelog slona u sobi“ – svi ga vide, niko ga ne spominje. Ovdje, u banijskom kompleksu, što se prenosi onda na antologiju, „bijeli slon“ je drugdje: u problemu *nacije*, jednog specifičnog „problematičnog“ *etnosa* – kakva crna multikultura? Uprošćenije rečeno i više bez zaobilaženja: kad se pogledaju imena i porijekla, pozadine ili pak mjesta formiranja autora u antologiji, kad se pogleda jezik, iznad svega, ono najbitnije dakle za poeziju, i kad se ispod svih tih sastavnica podvuče crta – zaključak je razvidan. Ove antologije, baš kao ni banijske poezije – kvantitativno ali i kvalitativno – skoro da ni nema bez banijskih autora Srba. Oni su taj ključni faktor i pojava a ne, kako se navodi u uvodu, „više naroda“ Banije (ili „Banovine“, odbojnim nazivom). Uostalom: kojih to više naroda? Tamo su samo dva (ako ne računamo nesretnog Donadinija – ironijom, rođenog u Plaškom od svih mjesta). A od ta dva, spala bi knjiga „na dva slova“ da nema ovoga jednog, kroz skoro čitav dvadeseti vijek na Baniji višestruko dovedenog gotovo do uništenja, i na kraju u golemom broju istjeranog, pa u malobrojnim ostacima prešućivanog, pa unižavanog – toga istoga naroda koji je dao i najvrednija, najbrojnija, a među njima i dva *najoriginalnija* pjesnička imena čitavom kanonu srpske, hrvatske i jugoslavenske književnosti.

**Antologija je puna iznenađenja,
izvanrednih radova, za ponovo čitanje
i otkrivanje, ili za mnoge, pogotovo
mlađe, služiće da se neki radovi po
prvi put pročitaju, pogotovo oni
najbolji. Zbog toga treba pohvaliti trud
sastavljača antologije**

„Ovdje je život bijedan, i jeftin.“, kako ovdje u svojoj prozi piše u najcrnjem tonu Slađana Bukovac – „Važno je da postoji neprijatelj, diverzant, etnički različit, koji djeluje protiv infrastrukture“.

U tom smislu, razvija se drugi formalni propust – zašto neke pjesme nisu datirane? To zapravo nije pitanje forme i označavanja, nego nešto mnogo ozbiljnije: u mnogima, većini, stihovi se mogu čitati kao zapanjujuća, strašna, nesvjesna anticipacija, i u trenu nastajanja, onako kako pjesnici, samo ponekad, kao neželjeni vizionari udesa koji to ne žele biti, umiju pročitati. Iz današnjice, skoro sve pjesme napisane od srpskih banijskih pjesnika čitaju se kao elegija nestanka naše narodne supstance.

One datirane, na samom početku – najspektakularnije su. Ako bude ova antologija pomogla da se uvidi vrijednost makar dva imena, da se ponovo otkrije nevjerovatna poezija dvojice braće različitih prezimena, porijeklom iz Majskih Poljana, mjesta ponovo stradalog, do temelja ovaj put, to će biti podvig kao takav. To su dakako pjesme braće Micić. Shvaćani uglavnom kao eksperimentatori-modernisti, poput čitavog vala nadrealista, dadaista i

predstavnik ostalih poetskih pokreta dvadesetih godina, „Zenit“ Ljubomira Micića i Branka Ve Poljanskog i njihovih nekoliko pjesama, sada ostavljaju sve te eksperimente i njihove predstavnike – naročito beskraino precijenjene nadrealiste domaće – daleko iza sebe:

„Ko će više da nas satire,
kad smo deca Požara i Vatre!“, pjeva Micić. Pa onda u „D.D.“, on, iz te gren-cerske provincije porijeklom, udara takvim velegradskim senzibilitetom, kao da je u New Yorku. A onda progovori u „Rimskom bunaru“, drugačije, otkrivajući da iza svih modernizama, uvezenih i domaćih, iza vlastitog antologijskog „Barbarogenija“ stoji i čovjek svjestan sebe na drugoj identitetskoj razini:

„Mi divljamo pjani od Đurđevih uranaka
iz dubokih balkanskih bunara
Toči se naše mleko
Naša krv
Naše uspenije.“

Tako Micić, moguće znajući već tad što će biti. Najbliži po umjetničkim izborima, Marijan Mikac, sljedbenik Micićev i brata mu, saputnik u Zenitizmu i opsluživač u praktičnim stvarima također je zastupljen ovdje. Mikac koji je pisao na ekavici i pisao „Mi Balkanci“. I završio kao ustaša. Mikac koji piše modernu koja jest tipično rušilačka u izrazu. Ali danas u tome vidimo nešto drugo, u redovima od kojih se ledi krv:

„Rušimo obaramo miniramo
Stvaramo
Mi streljamo
Pogoditi cilj
Pogoditi“

**Ove antologije, baš kao ni banijske
poezije skoro da ni nema bez
banijskih autora Srba. Oni su taj
ključni faktor i pojava a ne, kako
se navodi u uvodu, „više naroda“
Banije. Uostalom: kojih to više
naroda? Tamo su samo dva**

A u antologiji prethodno ovome ide Micićeva najpoznatija manifestna pjesma, taj osporavani a opet do sada i svemu unatoč nezaboravljeni „Barbarogenije“, koji slavi zemlju, a ne državu, slavi nebo i planete, ptice i planine svih ovih naših krajeva („planine balkanskoga kontinenta (!)“). Na stranici s kojom se ogleda ova proklamacija pak, pjesma je „Sifon – soda – krv“, potpuno obrnutog stila, kojoj iz naslova već i iz davne prošlosti što je još neki umijemo da oslušnemo, začuje se eho beogradskih kafana sa karo-stolnjacima u kojima se rađa svjesna groteska, umjetnička, usred svakodnevnice. Ali taj početak:

„Musaka izvrsno
O čevapčićima da i ne govorim
Pršut i klekovača divno bre“.

Kako je to samo savremeno! – kao da čitamo mnogo mnogo kasnije boemske pjesnike iz Srbije, recimo Simovića, onu drugu stranu umišljenog i iskompleksiranog dijela srbijanske poezije, koja se gadila ovakvog stiha, sva od osjećaja inferiornosti, pogotovo od pedesetih godina. Ili čak kao da čitamo današnje, ironijom besežirane, samosvjesne, kozerske pjesnike Beograda i Srbije, osjećamo taj jedinstveni specifični humor, miješanje registara i neusporedivi „nadrealizam svakodnevice“ u koji se zaljubi svaka nova generacija odavde. Ili najnovije pak: ovo kao da su stihovi Milene Marković recimo. Zastanemo tada nad mišlju. I beogradski stil fiksirao je dakle Prečanin.

Pa kad u istoj pjesmi, bez onog palanačkog suda kakav je danas mnogo prisutan u Srbiji, nego naprotiv sa zdvajanjem i žalošću što je tako, jednako kao i s inatom i vjerom u balkanskog čovjeka kao budućnost, konstatira nešto što znaju nažalost neki od nas iz iskustva:

„A sve je prazno u knjigama evropskih pesnika“...
I završava strašno, kontekstualizirajući stih koji je dao naslov pjesmi:
„Krv je najzdravije kupatilo
Sifon – soda – krv
U flašama suvarka i jogurta
U opancima čuvaju se misterija rata i grobova.“
Tek tada kreće i njegov ludi brat, ta sila prirode koja, također ekavicom, kao i još nekoliko pjesnika u antologiji, ali posebnim rječnikom, pjeva ovako:
„Okana tisuće u mene bulje
tramvaji u sumrak zvone
bučni akordi života u gradu
o zidove udaraju
svetla se razlevaju
tisuće tela
ulicama
život pevaju.“

Kao kakav prethodnik Džonija Štulića, ili Jure Stublića, ili Bore Đorđevića – i Branka Vučićevića i, u širem smislu, u drugoj umjetničkoj formi, Toma Gotovca i Slobodana Šijana. I Makavejeva naravno. Ekavica i tisuća zajedno, gradskost i radost grada, i njegova otuđenost. I negacija svega ovoga danas gdje je nastala i antologija, od najužeg geografskog kruga, do najšireg, do granica jedne slučajne posthistorijske zemlje. Ali kako se zato modernost pjevala u Jugoslavijama! U obje, i izgleda da je samo Jugoslavija bila jednaka mogućnosti ovako širokog i nespontanog pjevanja gradskosti i moderniteta i urbanosti. A sve je drugo imitacija i zakašnjelost. I tome nas uči ova antologija – a da to ni ne zna, a i da zna, nije sigurno da bi to htjela.

Tu dolazimo do problema sljedećeg, onako kako knjiga napreduje prema svome kraju – s problemom kontinuiteta. Od dvadesetih pa do sedamdesetih godina, to je na momente veliko bogatstvo – nepojmljivo skoro – kakvo su stvorila tada prirodno i po logici stvari u veća mjesta odbjegla djeca jedne male provincijalne i tragične sredine. Što se više ide ka današnjici pak, jačina izraza i kvaliteta često pada.

S izuzetkom nekolicine jasno markiranih i pomalo tužnih „zavičajaca“ razbacanih kroz stoljeće, i nasuprot, vrhunskih pjesnika iz perioda zenita (!) suvremenosti, što će reći iz perioda socijalističke Jugoslavije, kao što je i da-

nas impresivni, neusporedivi „Rus“ našeg pjesništva, beskrajno humani Joža Sever („To znači/ hrvatskim ili/ srpskim/ jezikom/ govorit će/ neki iz svemira/ upravo/ pristigli/ ljudi“) ili trajno zbunjujuća Marija Čudina (*nomen est omen?*), o kojoj je i Kiš napisao hvalospjev, ima u antologiji i dosta osrednjosti i onoga što je profesor Dušan Ivanić pišući, gle, baš o Vrginoj knjizi „Svjetlom po rubu“ označio kao djela koja „ne mogu da se približe ni prosječnim, da ne kažemo standardnim vrijednostima“ (Prosvjeta, br. 142, mart 2018).

Kako je dakle moguće da su pjesnici iz dvadesetih godina prošlog vijeka tako raskalašno i tako sigurno svjetski, ultraurbani, ultravelegradski – i kad su iz Majskih Poljana – a pjesnici kraja dvadesetog i prve dvije decenije dvadeset i prvog vijeka najčešće tako provincijalni?

**Kako je dakle moguće da su pjesnici
iz dvadesetih godina prošlog vijeka
tako raskalašno i tako sigurno svjetski,
ultraurbani, ultravelegradski – i kad
su iz Majskih Poljana – a pjesnici kraja
dvadesetog i prve dvije decenije dvadeset
i prvog vijeka najčešće tako provincijalni?**

Mićić i Poljanski reže na nebo, na solitere i uz nebodere i huku gradova, Pariza i Beograda i zamišljenog New Yorka. Mnogi današnji autori, ovdje predstavljeni – između hermetičnosti i ognjišta, između sve proširenije infantilnosti, regresije i trivijalnosti. A i jedno i drugo zuri u pod, suviše često gadi se ili prenemaze, samovažno, narcisoidno, nesigurno u jeziku, vlastitom i pjesničkom izrazu. Neki, kao Jendričko, mogu paralelno napisati silno potresnu pjesmu i do nje potpuno šmirantsku. Drugi, kao nepodnošljivi davež i skriboman Josip Stanić „Stanios“, ili kao dosadni, na neodomobranski način podsmješljivi Ludwig Bauer, tu su izgleda jedino u zavičajnom ključu, kao i neki drugi po istoj liniji, i s istim, ovaj put tipično srpskim pak zavičajnim kukumavčenjima i lelekanjima, kao i toliko puta, a redom u zastarjelim pjesničkim stilovima i izrazu. O nekima, mrtvima, ni nećemo, jer nije pristojno.

S ovom antologijom ukratko, isto je kao i s Banijom. Ili je sve ovo predloženo u knjizi pokazatelj raskoši i davne, iznenađujuće i na momente zadivljujuće prošlosti, koja je mrtva i sve se više zapostavlja i zaboravlja, a sadašnjost je samo potrošenost, resignacija, konformizam, nemoć i put u nestanak. Ili je ova antologija prolegomena za budućnost – najprije u tome da se uvidi da su klasici put, a tradicija koja se eliotovski, po milijunti put, mora zaslužiti, i kad je u pravim rukama, u rukama od vjere, umjetničke i metafizičke koja je kontra materijalne logike, koja je sva sazdana od nužnosti jednog „metafizičkog optimizma“, kao takva jedina može donijeti spasenje i ponovno rođenje. I naravno, da bude zahtjev, imperativ: to da se najvrsnijima najprije vrati ime – da „vrate ime imenima“. I njihovu pripadnost. A onda mjesto koje zaslužuju, i čast, i pijetet, suosjećanje. I slavu. Makar i sad, nakon svega.

**IZLOŽBA NOVI TALAS U BEOGRADU: PAKET ARANŽMAN (1981-2021),
MSU ZAGREB 18. 06. 2022 – 10. 07. 2022. / PAKET ARANŽMAN (CROATIA RECORDS, 2021.)**

SAMO JEDNOM SE LJUBI

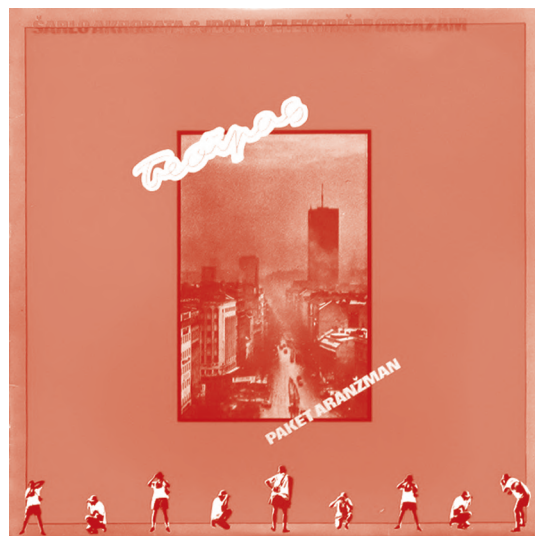
Danas nam se čini da se „Paket aranžman” – kao slučajno i/ili neželjeno dijete – nametnuo sam od sebe. Stoga ga vidimo kao najavu ili početak velikog filma kojem znamo početak, sredinu i kraj. „Paket” možda svjedoči o jednom upitnom zajedništvu, ali i dalje nešto govori mlađim slušateljima jer je dobro upakiran bez dodatnog „šećera” i „poliranja”. „Paket” je urbanitet očišćen do gole kože, ali „Paket” je i ostvarenje jugoslavenskog sna

PIŠE: **Nenad Rizvanović**

Velike stvari u umjetnosti ponekad se događaju slučajno. Ili ih mi samo vidimo kao slučajne. Priča o albumu „Paket aranžman” ima sto mogućih početaka, a i nije baš izvjesno da postoji samo jedan. Prije Šarla akrobata, Električnog orgazma i Idola, postojali su raniji bendovi kao što su Hipnotisano pile, Zvuk ulice ili Dečaci, u kojima su svirali članovi Šarla, Orgazma i Idola. Ti bendovi su danas dokaz da je Beograd, za razliku od Ljubljane, Zagreba ili Rijeke, kasnio na punk vlak ili pank voz. Pravog punka, slučajno ili ne, nije bilo u Beogradu, no danas više nije važno što je punk u prvom krugu kao neka viša kreativna sila zaobišao Beograd jer je već 1980. nastao BAS (Beogradska alternativna scena) koji je apsorbirao punk kao važan, ali svakako ne i jedini poetski element.

BAS nije dakle imao vremena za gubljenje jer je u startu kasnio. No kad je skočio, skočio je najbolje i najviše, poput nekog skakača s motkom koji je namjerno propustio nekoliko prvih rundi.

Početak priče može biti slučajan susret na ulici. Dragan Papić je sreo Enca Lesića na ulici i odveo ga na žurku. Godina je, naravno, 1980. Žurke od Dedinja do Dorćola su u modi, a informacije o žurkama kolaju na ulici. Dragan Papić je fotograf i umjetnički svuda prisutan, a Enco pak vlasnik studija

u Jugoslaviji Druga Maca i muzičar koji je kratko svirao u Indexima i bezbroj drugih bendova, a uz to je napisao i „Sve ove godine” koju su izvodili i Indexi i Bijelo Dugme. Na jednoj žurci su svirali Električni Orgazam i Šarlo Akrobata i Enco je pomislio da bi ih baš mogao pozvati u svoj studio. Već je neko vrijeme razmišljao o kompilaciji novih bendova koja je trebala biti novi početak za njegov studio koji je došao na zao glas nakon „tanke” produkcije drugog albuma Riblje Čorbe „Pokvarena mašta i prljave strasti”.

Nije se točno znalo što je problem sa zvukom koji je izlazio iz studija Druga Maca – piše Dušan Vesić u svojoj knjizi „Zamisli život” i dodaje da „zapravo nije bio problem nego su bili problemi: magnetofon nije valjao, miks pult nije valjao, kablovi su prekidali.” Enco se trudio i obnavljao studio koliko je mogao i trebala mu je neka vrsta reklame da potakne bendove da se vrate u Drugu Macu. BAS – dakle Šarlo, Orgazam i Idoli – sami su se nametnuli, ali Enco je razmišljao da na kompilaciju gurne i neke druge bendove poput Tunela, Bajaginog ad hoc benda Frka, Bulevara i još pokojeg.

Postoji nekoliko apokrifnih verzija priče. Primjerice, da je Bora Đorđević bio taj koji je Enca Lesića nagovorio da Idole, Šarla i Orgazam dovede u studio. Uloga Bore Đorđevića u ovoj priči svakako nije bila nebitna – njemu su se Šarlo i Orgazam toliko svidjeli da ih je reklamirao gdje god je stigao. Goranu Bregoviću su se naravno dopali Idoli, baš kao što će mu se kasnije dopasti i Plavi orkestar.

Šestog oktobra 1980, Jugotonov urednik Siniša Škarica po zadatku je došao u Beograd jer je Bregović snimao novi album Bijelog Dugmeta. Jugoton je poslao Škaricu da nadgleda snimanje budući je Bregović za novu ploču uzeo golemi avans. Bijelo Dugme se smjestilo u studiju 6 Radio Beograda i Škarica je sjedio u studiju i pomno pratio što se zbiva.

No kad je već bio u Beogradu, želio je nagovoriti i Riblju Čorbu da prijeđe u Jugoton (od toga barem privremeno neće biti ništa). Negdje u gradu čuo je (slučajno?) da u studiju Enca Lesića – kojega je naravno poznao – snimaju novi bendovi. Enco je u međuvremenu već pozvao u studio Električni orgazam, Šarla i Idole, što su svi, jasno, prihvatili jer ih je Enco snimao besplatno.

Škarica je 9. oktobra prisustvovao desetosatnom snimanju pjesme "Zlatni papagaj" Električnog orgazma. I on je pomislio na kompilaciju, ali njegova ideja je stroža. Kompilacija treba predstaviti BAS, što znači samo Idole, Šarla i Orgazma.

Ideja se nije svidjela ni Idolima, ni Šarlu ni Orgazmu, jer su mislili da je kompilacija gubljenje vremena i da su spremni za samostalne albume, no Škarica je mislio drukčije. Prvo singlovi i kompilacija, a zatim možemo dalje. Izabrao je četiri Šarlove pjesme, četiri pjesme Idole i tri pjesme Orgazma. Iz prošlogodišnjeg reizdanja "Paket aranžmana" vidi se da su još neke pjesme u igri, u prvoj varijanti čak i "Zašto su danas devojke ljute", Idola.

Škarica je na brzinu uvjerio Programsko vijeće Jugotona da je kompilacija BAS-a baš dobra ideja, premda su neki od članova zarežali na "Maljčike". Ploča nije izašla godine 1980. samo zbog oskudice materijala od koga se prave vinili.

Mogli bismo unedogled povezivati ove slučajnosti oko BAS-a u jedan snop, što je možda besmisleno jer su sve te "slučajnosti" možda povezane nekom drukčijom logikom.

Nije lako prihvatiti ideju o slučajnosti kompilacije – o njoj su razmišljali i Škarica i Lesić. Lesić je uostalom odmah prihvatio Škaričinu BAS koncepciju, što mu se baš isplatilo (on je uspio naplatiti Jugotonu troškove snimanja, pa je Paket aranžman bio za njega svojevrsna biznis legitimacija).

Konstatacija da je Lesić bio "slučajni" producent prazna je priča – između Juriljeve produkcije albuma "Bistriji ili tuplji čovek biva kad..." Šarla akrobata, Lesićeve produkcije "Paket aranžmana" ili Pikove Električnog orgazma, nema neke bitnije razlike. "Paket aranžman" nakon četrdeset godina zvuči izvanredno, pogotovo u novom izdanju, što znači da su priče o lošoj produkciji bile puka tlapnja. Lesić je u međuvremenu dovoljno "opravio" studio ili se naprosto više potrudio kao producent.

Drugo – i možda važnije – "Paket aranžman" je kao dugosvirajuća zajednička longplay ploča u svojoj srži bila i "poslovna" odluka i marketinška ideja. Škarica je dalekosežno uočio da je BAS-u potreban međukorak između singlova i samostalnih albuma, odnosno mini-albuma u slučaju Idola.

Pitanje je kad su Gile, Koja i pogotovo budući doktor za marketing Šaper shvatili da je „Paket aranžman“ u svojoj ideji marketing, možda slučajan, ali ipak marketing, odnosno kad su prestali govoriti da je "Paket aranžman" nepotrebna ploča ili u najboljem slučaju "nužno zlo". Slučajno ili ne, ali i sadržaj na "Paket aranžmanu" je bio izvanredan.

No put do konačne forme ploče nije bio ni kratak ni lak. I dizajner Branko Gavrić je bio "slučajan" izbor. On se doduše u to vrijeme muvao oko BAS-a i zato je bio prvi izbor. Gavrić je isporučio fenomenalno dizajnersko i marketinško rješenje koje su Koja i Gile najprije odbili. Oni su imali potpuno drukčije ideje kako bi omotnica njihove ploče trebala izgledati. Obojica su rekli da će nešto nacrtati, ali nacrtali naravno nisu ništa i tako je Gavrićevo rješenje na kraju "prošlo" naprosto jer je već postojalo.

Siniša Škarica i Branko Gavrić su dakle bili ključni suradnici "Paket aranžmana" kakav danas poznajemo – i kakav je i nakon 40 godina u medijskom i slušateljskom fokusu.

Najvažniji doprinos Siniše Škarice "Paket aranžmanu" je savršen raspored pjesama. Škarica je talentiran urednik s višegodišnjim iskustvom disk-džokeja i posebno razvijenim smislom za uređivanje kompilacija. Lako se prisjetiti izvanrednih Škarićinih kompilacija "Svi marš na ples" (1981) ili

"Vrući dani i vrele noći" (1982) koje su bile toliko dobre i važne da bi ih trebalo reizdati.

Ni kompilacije, naravno, ne nastaju slučajno, barem ne one važne, a Škarica nije imao samo talent i "uho" nego je kao ozbiljan diskograf već bio temeljito proučio povijest i vrste kompilacija. Sadržaj "Paket aranžmana" je izgledao ovako:

- A1. Šarlo akrobata - Ona se budi
- A2. Električni orgazam - Krokodili dolaze
- A3. Šarlo akrobata - Oko moje glave
- A4. Idoli - Schwüle über Europa
- A5. Šarlo akrobata - Mali čovek
- A6. Idoli - Plastika
- B1. Idoli - Maljčiki
- B2. Električni orgazam - Zlatni papagaj
- B3. Idoli - Amerika
- B4. Električni orgazam - Vi
- B5. Šarlo akrobata - Niko kao ja

Prva strana je trajala 17.57. minuta, a druga 16.54, znači ukupno 34 minute i 53 sekunde, što se pokazalo savršeno tempiranom minutažom. Jedno preslušavanje "Paket aranžmana" uvijek se činilo nedovoljnim, i žedno uho je naprosto vapilo za novim i novim slušanjem.

"Paket aranžman" nakon četrdeset godina zvuči izvanredno, pogotovo u novom izdanju, što znači da su priče o lošoj produkciji bile puka tlapnja. Lesić je u međuvremenu dovoljno "opravio" studio ili se naprosto više potrudio kao producent

Postoji velika i blesava mantra – koju kritičari ponavljaju u ovih 40 godina – da su Idoli, Orgazam i Šarlo između sebe tako različiti da zapravo ne mogu funkcionirati zajedno pa je i "Paket aranžman" neka vrsta nasilnog spajanja nespojivog. Prvo i osnovno, u vrijeme nastanka "Paket aranžmana" ovi bendovi uopće nisu nespojivi. Istina je da su oni u to vrijeme još uvijek dio iste BAS scene. Branko Gavrić ih je uostalom na unutrašnjem i vanjskom omotu "Paket aranžmana" kolažnom fotografijom predstavio ne samo kao dio iste scene već kao jedan prošireni muzički sastav ili čak muzički kolektiv. Manje je bitno što oni nakon objavljivanja ploče nisu tako funkcionirali. Ideja „Paket aranžmana“ nije toliko promocija Idola, Šarla i Orgazma već predstavljanje BAS. Stoga nije neobično da bendovi zvuče na ploči isto, ne samo otud što su producirani u istom studiju, već zato što je ovu ploču snimio jedan muzički sastav. „Paket aranžman“ ne samo da nije puki zbir pjesama tri navodno

različita benda, pa čak nije ni samo ploča-ilustracija jedne šire i kompleksne muzičke scene. Točan odgovor jest da postoji samo jedan izvođač Paket aranžmana i da se taj izvođač zove Beogradska alternativna scena.

Za ovu konstataciju postoji i mnoštvo konkretnih dokaza. "Niko kao ja", kao što znamo, jedan je od najvećih hitova Šarla Akrobate, no tu je pjesmu lako zamisliti u izvedbi Idola, kao što je lako zamisliti da ju je napisao recimo Šaper, a ne Koja. "Niko kao ja" u svojoj ideji ima nešto šaperovsko i dadaističko. Ili primjerice slavna "Amerika" – koja traje više od osam minuta jer Idoli, navodno nisu znali kako da je završe – lako je zamisliva kao dio repertoara Šarla akrobate i uklopila bi se u kasniju Šarlovu "Pazite na decu" matricu. Naime, to infantilno-retardirano ponavljanje jedne te iste rečenice "a ja kažem a, a gde je Amerika" – ne samo da je zajedničko BAS-u već je u nekom širem kontekstu, baš kao uostalom i kao "Niko kao ja", dadaistička pjesmica iz koje se daju iščitati neki od BAS-ovih poetičkih temelja.

"Plastika" – u kojoj također odzvanja neki dadaistički eho – toliko se lijepo uklapa u repertoar Električnog orgazma da je tu pjesmu ovaj bend svirao na svom zadnjem zagrebačkom koncertu upriličenom povodom 40 godišnjice "Paket aranžmana". Jasno je da su baš Idoli bili važan unutrašnji vezivni bend i kohezivna sila BAS-a i "Paket aranžmana", a od svih Idola možda najviše Šaper. Na prvoj strani "Paket aranžmana" Električni orgazam ima samo jednu pjesmu, što se uopće ne primjećuje, budući je A6 "Plastika". Šarlo ima čak tri pjesme na a strani, i pojavljuje se tek na kraju b strane u završnoj "šaperovskoj" numeri "Niko kao ja", no u isto vrijeme Šarlov duh lebdi nad već spomenutom "Amerikom".

Naravno, da su "Vi", "Zlatni papagaj" i "Krokodili" Giletovi originali koje nije mogao izvesti nitko osim Orgazma, baš kao što su "Maljčiki" i "Schwüle über Europa" čisti Idoli, uz napomenu da je potonja najizrazitiji dadaističko-muzički komad.

Dušan Vesić u knjizi "Zamisli život" pogrešno tvrdi Idoli se "Maljčiki", "Schwüle über Europa" i "Amerika" izruguju trima najvećim pošastima 20 stoljeća: komunizmu, nacizmu i kapitalizmu. Vidjeti u "Americi" bilo kakav kapitalizam – pa čak i samu Ameriku! – "nezdavno je" (da citiram Šarla). "Schwüle über Europa" u interpretacijskom ključu eventualno bi mogla proći kao ironiziranje palanačke svijesti koja u bilo kojem tekstu na njemačkom – bio on čak i bezazleno infantilno-dadaistički – vidi nacizam ili nacističku propagandu.

Pogotovo je "Maljčike" "nezdavno" svoditi na šegu s komunizmom. Pjesma ni izbliza ne bi bila tako savršena, da u sebi ne nosi i jednu (zdravu? nezdravu?) fascinaciju socrealizmom, SSSR-om i na kraju krajeva i Rusijom koju će Vlada Divljan preseliti i na album Idola "Odbrana i poslednji dani" i pjesmu koja se nota bene zove "Rusija". U "Maljčikima" je Laibach/NSK vjerojatno prepoznao zametak svog umjetničkog koncepta ("umjetnost i totalitarizam se ne isključuju"), a pjesma je još aktualna jer u sebi nosi (nostalgiju?) fascinaciju socrealizmom i uređenim totalitarnim društvima,

Škarica je ploču, kao što vidimo, sastavio kao da je riječ o nekom avangardnom urbanom romanu napisanom pod utjecajem ruske književnosti 20. stoljeća. To mu i nije bio neki problem budući su BAS-bendovi bili "naoštrjeni i talentovani" (Peca Popović), i "Paket aranžman" je morao odmah privući pažnju. Godine 1981. prodan je u 30.000 primjeraka, što ipak nije bilo malo. Ljudi poput Slobe Konjevića reklamirali su "Paket aranžman" (sam Sloba u programima Studija B).

Danas nam se čini da se "Paket aranžman" – kao slučajno i/ili neželjeno dijete – nametnuo sam od sebe. Stoga ga vidimo kao najavu ili početak velikog filma kojem znamo početak, sredinu i kraj. „Paket“ možda svjedoči o jednom upitnom zajedništvu, ali i dalje nešto govori mlađim slušateljima jer je dobro upakiran bez dodatnog "šećera" i "poliranja". „Paket“ je urbanitet očišćen do gole kože, ali „Paket“ je i ostvarenje jugoslavenskog sna – tri anonimna benda preko noći postaju važni akteri i muzičke zvijezde.

Paket aranžman je beskrajno šarmantan i duhovit, što je istakao "turiistički omot" Branka Gavrića. No zanimljivo da sama naslovnica ima i "avangardni" moment. Uokviriti u sredini ploče izvanrednu, ali tužno socrealističku fotografiju Beograđanke Milinka Stefanovića i ukrasiti je veselim ćirilničnim logotipom robne kuće Beograd – lak, višeznačan ali ipak avangardni umjetnički postupak, pogotovo što se Beograd na Stefanovićevoj fotografiji lako mogao pobrkati s Moskvom.

"Paket aranžman" je uspio jer je nudio pregršt novog sadržaja: punk i novi val, reggae, vic, persiflažu, dadaizam, *no-wave* (je li Koja već tad slušao Jamesa Chancea i Jamesa Blood Ulmera? Jest.), crni talas ("mali čovek želi preko crte"), sve upakirano u originalan omot, Koja, Milan i Gile, Ljuba Đukić, Vlada, Šaper, VD – svi oni su odmah na početku postali veliki umjetnici. Nije bilo nekog pripremnog perioda, juniorskih i lokalnih kategorija, "demo faze". „Paket“ je odmah eksplodirao.

On je istovremeno bio utopija, ali i stvarnost u Beogradu (Zagrebu i Rijeci). Uzeo si gitaru i odmah si bio velik i moćan, ako si znao što hoćeš. Gile je "Krokodile", "Zlatni papagaj" i "Nebo" napisao noć nakon što je osnovan Orgazam.

„Paket aranžman“ je izašao 17. februara 1981., a danas se ne može drukčije slušati nego kao početak – odnosno kao dio paketa koji obuhvaća albume "Bistriji ili šuplji čovek biva kad...", "Električni orgazam" i "Odbranu i poslednje dane" kao posljednje poglavlje "Paketa" i "Aranžmana".

I taj prošireni "Paket aranžman" najbolje je što je jugoslavenski novi val donio u tom drugom naletu. E sad, možemo diskutirati je li bolji album Šarlov ili album Idola, ili možda Električnog orgazma. Zapravo, nevažno, jer se radilo o zajedničkom iskoraku na razini ideje, koncepta, muzičke vještine i spretnosti. „Paket aranžman“ i tri druge ploče odmah su prepoznati kao evropski projekt. Ako je Bijelo Dugme zaista i bio najvažniji evropski kontinentalni bend (ako izuzmemo otočke bendove i ABBA), „Paket aranžman“ je prvi ponovio taj uspjeh. Godine 1981. nije bilo nekih važnijih njemačkih ili francuskih novovalnih bendova. Novost je bila da je „Paket“ barem simbolično preplivao Kanal, što su potvrdili i članovi Gang of Four s kojima je Šarlo akrobata svirao na zagrebačkom Bijenalu 1981. ("u Engleskoj ne postoje ovako fantastični muzičari").

Šarlo akrobata (inače beogradski nadimak Charlieja Chaplina još iz 1930-ih!) raspao se gotovo odmah potom. I Idoli su se nakon nekog vremena također raspali, a potrajao je jedino Orgazam. BAS je nestao, što je možda i dobro jer su nastala dva – ili možda tri – važna i odlična benda (Disciplina kičme, Katarina II i EKV). Teško je zamisliti da bi bend poput Šarla uopće mogao snimiti drugi album – samo u jednom trenutku (u posebnim okolnostima) nastaje ploča poput "Bistriji ili tuplji čovek biva kad..." – sastavljena od tolikih disparatnih i proturječnih elemenata, baš kao što je i "Paket aranžman" mogao nastati samo u jesen daleke 1980. godine kao spoj slučajnih ili neslučajnih koincidencija.

O IDEOLOŠKOM ČITANJU MIROSLAVA KRLEŽE

KRLEŽA I FENOMEN GLUPOSTI

Da je Krleža pisac nekog stranog, evropskog jezika, verovatno bi bio vrlo zanimljiv prevodiocima i piscima s ovih prostora. Možda bi se tada sa manje podozrenja gledalo na njegova ideološka uverenja. Danas, stiče se takav utisak, na Krležu jedan deo javnosti i u Srbiji i u Hrvatskoj gleda sumnjičavo, uz argumente koji su ideološke prirode

PIŠE: **Goran Korunović**

Pre nekog vremena rekao sam jednom poznaniku, tvrdog antikomunističkog stava, da sam otkrio vrlo zanimljivog nordijskog pisca, Norvežanina. Taj autor prve zapažene književne tekstove piše već u vreme Prvog svetskog rata, da bi kasnije svojim stvaralaštvom „pokrio” dobar deo XX veka. Za kojim god žanrom da je posezao, postizao bi najviše domete, ostvarivši obiman i složen opus. U poeziji je možda bio najslabiji – u poređenju sa prozom, dramama i esejima – iako je, čini se, mnogo držao do svog pesničkog stvaralaštva. Malo je modernih pisaca čiji izraz može da se uporedi sa vijuganjem rečenice tog Norvežanina, sa njenim leksičkim rasponom, kontrastnim naponom, polemičkom snagom, pobuđenim asocijacijama.

Je li prevođen, pitao je poznanik, vidno zainteresovan. Malo, u časopisima, rekoh, ali pitanje je vremena kada će ga otkriti. Odlični su ti severnjaci, nadovezao se sagovornik. Da, ovaj je uz to i levičar, dodao sam. Nema veze, bitno je da ume da piše, rekao je odmahnuvši rukom, iako poslovično isključiv kada je reč o umetnicima levih uverenja. Pa da, Krleža ume da piše, dodao sam. Kratka stanka, zatim i promenjen izraz lica sagovornika, govorili su da je odmah shvatio postavljenu zamku. Zavrteo je glavom. Krleža nema prolaz, zar ne? upitao sam. Samo se smešio i vrteo glavom.

Zaista, da je Krleža pisac nekog stranog, evropskog jezika, verovatno bi bio vrlo zanimljiv prevodiocima i piscima s ovih prostora. Možda bi se tada sa manje podozrenja gledalo na njegova ideološka uverenja. Danas, stiče se takav utisak, na Krležu jedan krupan deo kulturne i književne javnosti i u

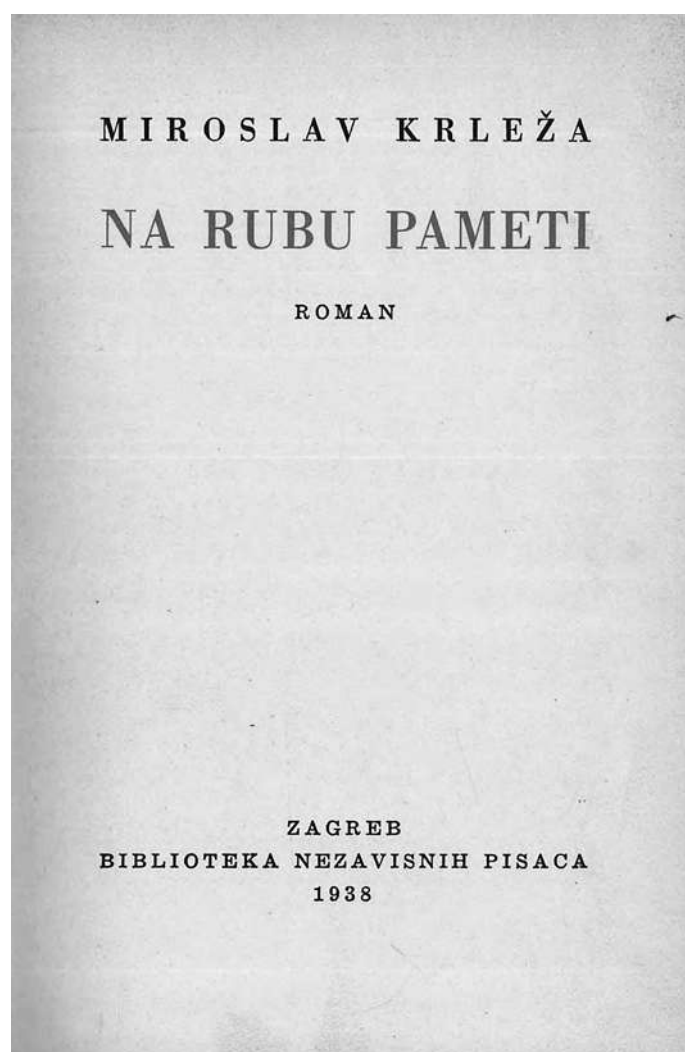

Srbiji i u Hrvatskoj gleda sumnjičavo, uz argumente koji su ideološke prirode ili na tragu ideje da je reč o literaturi epohe koja je rekla svoju poslednju reč u istoriji.

I za Krležu i za Muzila glupost stanuje tamo gde izostaje kritičko samoposmatranje, gde nedostaje sagledavanje moralnih posledica našeg delovanja i mišljenja

Bez želje za polemikom s takvim stanovištima, verujem da je za Krležu bolje isticati one strane njegovog stvaralaštva koje predstavljaju poseban problem najupornijim negatorima njegovog dela, budući da se misaonom i umetničkom realizacijom ne mogu podvesti pod afirmaciju leve ideologije. Otud se vredi vratiti možda najpoznatijim redovima Krležine fikcije – deonicama romana *Na rubu pameti* (1938), posvećenim fenomenu gluposti.

Nije nužno ponovo tumačiti te čuvene redove o gluposti kao „svemir-

skom elementu", kao „mračnoj snazi pod nama" koja svoje „kondenzovanje" dobija u pasivno-oportunističkom duhu (malo)građanina i osionom, protofašističkom stavu bogataša Domaćinskog, glavnog antagoniste romana. Ovoga puta od većeg značaja nam je kontekstualizacija tih Krležinih ideja. Naime, godinu dana pre romana *Na rubu pameti* a dve godine pre početka Drugog svetskog rata, veliki austrijski pisac Robert Muzil održaće predavanje upravo na temu gluposti. Autor *Čoveka bez osobina* promišlja fenomen gluposti iz više uglova – kao civilizacijsku konstantu, kao pojavu komunitarnog življenja, kao jezičko pitanje – sa Krležom se posebno „poklapajući" usled prepoznavanja gluposti kao problema *etičke prirode*.

Jer, onaj koga je obuzela glupost, tvrdi Muzil, njemu nedostaje „odstojanje u promatranju", nedostaje mu refleksivna distanca spram sopstvenih reči i dela. U Krležinom romanu glavni junak, Doktor, buntovni advokat koji suprotstavljanjem Domaćinskom dobija čitavu građansku zajednicu za neprijatelja, takođe primećuje da nasilnom bogatašu Domaćinskom nedostaje autorefleksivna moć. On je „moralni kreten", i to „ne zato što je ubio" četiri zelenokaderaša, već zato što to predstavlja „kao svoju hvalevrijednu pustolovinu iz godine osamnaeste, kad je on, kao dalekovidan političar, već prije osamnaest godina znao i predvidio kojim će se zapravo pravcem razvijati evropska politika". Doktor, naravno, veruje i da je ubistvo nemoralan čin, ali ironično tretira to pitanje ne bi li istakao to da dublji problem predstavlja odsustvo refleksije o samom nemoralnom činu. Umesto „odstojanja u pro-

matranju" sopstvenog nedela, Domaćinski hvalisavo i afirmativno sagledava ubistvo kao anticipaciju fašističkih politika.

I za Krležu i za Muzila glupost stanuje tamo gde izostaje kritičko samopromatranje, gde nedostaje sagledavanje moralnih posledica našeg delovanja i mišljenja. Glupost, dakle, nije u manjku inteligencije, niti je, kako se verovalo u prosvetiteljstvu, povezana sa pogledima na svet koji se opiru vladavini racionalnog principa. Glupost je oponašanje samosvesti onda kada sama samosvest izostaje, ona u nama mimikrijski dobija lik oštroumlja i moralne superiornosti onda kada želimo da opravdamo etički problematično delovanje. Baveći se tom temom pred sam početak Drugog svetskog rata, i Krleža i Muzil upućuju na to da je njihovo vreme zapravo epoha ekspanzije gluposti. To je vreme i uspona radikalnih desnih ideologija, u kojima postoji samo etika odanosti krajnjim ideološkim ciljevima, ali i doba veštog maskiranja gluposti u pomirljivi, tobože tolerantni glas razuma u trenutku kada je otpor rastu fašizma jedini odgovor.

**Ne pružajući konačne odgovore,
Krležin tekst zapravo provocira
čitaoca da se etički i politički
odredi, odnosno da sam donese
odluku o tome koja je etičko-
politička pozicija najdelotvornija u
transformaciji društva**

Ovde bi se moglo stati, uz konstataciju da je već time Krležin umetnički i misaoni doprinos – iako dolazi sa levog ideološkog krila – univerzalistički intoniran i potencijalno neprihvatljiv jedino današnjim neprikrivenim recidivima fašističke ideologije. Tekst *Na rubu pameti*, osim toga, sadrži još mnogo intrigantnih detalja koji dodatno nijansiraju fenomen gluposti. Vredi izdvojiti bar još jedan, povezan sa boravkom glavnog junaka, Doktora, u zatvoru. U zatvorskoj ćeliji on ulazi u polemiku sa predstavnikom leve revolucionarne ideološke opcije, insistirajući na tome da se komunistički prevratnici ne razlikuju od Domaćinskog, budući da su spremni beskompromisno ubiti zarad svojih uverenja. U toj tački romana raste odgovornost samog čitaoca: u zavisnosti od sopstvene ideološke perspektive i sopstvenog poimanja etičkih pitanja, čitalac samu poziciju Doktora može videti kao moralno superiornu ili pak oportunističku, pasivnu i u službi poretka protiv kojeg je ustao. Ne pružajući konačne odgovore, Krležin tekst zapravo provocira čitaoca da se etički i politički odredi, odnosno da sam donese odluku o tome koja je etičko-politička pozicija najdelotvornija u transformaciji društva.

Sledstveno svemu tome, na čitaocu je i odgovornost pri prepoznavanju simptoma gluposti, uz stalnu mogućnost da i sam bude zaposednut i zaslepljen njenim lukavim dejstvom.

Ne znam, na kraju, da li je moj poznanik posle našeg razgovora uzeo neko Krležino delo u ruke. Nešto mi govori da ipak jeste. Jer, glupo je ignorisati Krležu.

O KRAGUJEVAČKOJ SAVREMENOJ POEZIJI (6)

„AŽDAHA“

Knjižara „Aždaha“ nalazila se u samom centru, kod pošte, doduše u bočnoj ulici, ali ne ulici kroz koju ne prođe veliki broj ljudi. Tu nije bilo nikakvih bestselera, fantastike, fantazije, krimića i slično. Izgledalo je kao da je neko očistio savremenu knjižaru od sveg tog šunda i najzad su u prvi plan izbili filozofi, od antičkih do najsavremenijih i to sva izdanja koja je mogao da nabavi na ovom našem višeimenom jeziku

PIŠE: Nikola Živanović

Devedesetih godina, nekome ko živi u Kragujevcu, bilo je gotovo nemoguće da dođe do savremenih knjiga poezije. Ne zato što ih nije bilo u knjižarama. Knjižara nije bilo. Nekoliko jugoslovenskih knjižara je gotovo sasvim prešlo na prodaju olovaka, sveski, rokovnika, a negde u čošku se moglo naći tek poneko izdanje poezije sa od sunca izbledelim koricama. Nedostaju mi te knjižare sa sveskama i rokovnicima. I dan danas radije ulazim u njih, biram papir, olovke, markere, i svašta još. Posle toga se osećam prijatno. Sasvim je druga situacija kada uđem u neku od velikih savremenih knjižara poput Lagune, Vulkana, Booke ili Delfa. Neretko mi se dešava da se sa nekim dogovorim tu da se nađemo, ali ako osoba kasni više od pet minuta moram da izađem napolje pošto u knjižari počnem da osećam gušenje. Bukvalno gušenje od svih tih bestselera, fantazije, naučne fantastike, melodrama, tinejdžerskih romana, krimića, romansiranih biografija, popularne psihologije, i svega ostalog što zapravo uopšte i nije književnost niti mu je mesto u knjižari. Sve te knjige u luksuznim izdanjima od po desetak do dvadesetak evra koje bi trebalo da se prodaju za pedeset evra i da država tu uzme ozbiljan porez za šund. Postane mi muka i od ono nešto malo knjiga ozbiljne savremene proze, koja je u najboljem slučaju drugorazredna, ali je marketing predstavlja kao veliku i nezaobilaznu. Zatim je tu i gomila izdanja klasika. Svaka ima svoje izdanje. Vulkan objavi izabrana dela Edgara Alana Poa. Prolazim sa prijateljom, Dejanom Petrovićem, i kažem mu: „Da

Znak knjižare „Aždaha“ u Kragujevcu

se kladimo da nisu stavili 'Gavrana'?". Naravno da nisu. Nekoliko meseci kasnije naletimo na Lagunino izdanje „Gavran i druga dela“. Opet se opkladam da nisu stavili „Filozofiju kompozicije“. Nisu, samo taj neki besmisleni i bespotrebni prevod, ko zna koji po redu.

Onda sa Dejanom odlazim da popijemo pivo na klupi u parku ispred knjižare. Možemo pivo da pijemo i kod mene, možemo i u kafanu. Lako nam je naći mesto i razlog da popijemo pivo. Teško nam je da nađemo razlog što bismo sedeli na klupi. A lep je dan. Prilazi nam čovek, zarastao u kosu i bradu, sa kesom nekih dronjaka u ruci, krezub i traži nam cigaretu. To je Đorđe Savić, bivši vlasnik knjižare „Aždaha“, „Centra za slobodarske delatnosti“, štamparije, privatnog bioskopa kada u Kragujevcu nije bilo drugog bioskopa, bivši vlasnik nekoliko kuća i stanova u centru grada. Čovek čiji su otac i deda posedovali ogromni deo grada, da bi Đorđe uspeo da ga potroši za svoju viziju kulture. Savić je inače napisao i zbirku pesama „Zbogom Lu Salome, kći ruskog generala“, pokrenuo strip časopis, kupio štampariju i objavio jedan broj izdanja. Bilo je tu čudesnih nespretnosti. Jednom prilikom je knjiga izašla tako da su slova bila kao u ogledalu. Drugi put mu je autor tražio da iščupa poslednji tabak i ubaci novi pošto je nešto prepravljao. I na te sumanute poduhvate su otišle te pare Savićevih.

Svojevremeno je sve vodio ne samo na piće već i na ručkove, davao po neki novčić pesnicima. Sada, međutim, nema ni za cigarete. I mada cela ta

priča deluje tragično ili tragikomično, neke od stvari koje je učinio, Savić je učinio savršeno.

To je bila ta knjižara „Aždaha“. Nalazila se u samom centru, kod pošte, doduše u bočnoj ulici, ali ne ulici kroz koju ne prođe veliki broj ljudi. Tu nije bilo nikakvih bestselera, fantastike, fantazije, krimića i slično. Izgledalo je kao da je neko očistio savremenu knjižaru od sveg tog šunda i najzad su u prvi plan izbili filozofi, od antičkih do najsavremenijih i to sva izdanja koja je mogao da nabavi na ovom našem višeimenom jeziku, srpska, hrvatska, bosanska, crnogorska. Pa zatim, tu su bile biografije, i to prave biografije, ne romani; zatim istorijske knjige, studije, ogromne, stručne, prelepe. Bilo je tu i sve ostale ozbiljne društvene literature, a kao vrhunac – poezija. I to domaća. I to tako kako je nikada nigde nije bilo do sada.

Svojevremeno je sve vodio ne samo na piće već i na ručkove, davao po neki novčić pesnicima. Sada, međutim, nema ni za cigarete. I mada cela ta priča deluje tragično ili tragikomično, neke od stvari koje je učinio, Savić je učinio savršeno

Posle raspada Jugoslavije i propasti jugoslovenskih izdavača, najznačajniji izdavači poezije postala su mala neprofitabilna preduzeća, vezana za neku biblioteku ili kulturni centar. Izdavanje poezije je instituciji koja to radi davalo veći značaj, a poezija je umetnost koja najmanje košta tako da su gradovi koji nisu imali mogućnosti da imaju pozorišni festival imali pesničke festivale. Takvom izdavaču se ne isplati da prodaje knjige. Taj novac ne ide samom izdavaču već instituciji za koju je vezan i koja ga može potrošiti na bilo šta. Ali istovremeno, nije postojala ni velika potreba da se knjige poezije kupuju. Mladi ljudi koji su se zanimali za savremenu srpsku poeziju su išli na festivale gde su se upoznivali sa ljudima pa su im knjige stizale poštom. U mnogo čemu tako stvari i danas funkcionišu. Jedino što i velike knjižare poput Delfa prodaju poeziju. Ali oni iz pomenutih razloga ne prodaju ovu najbolju poeziju već poeziju koju objavljuju izdavači koji objavljuju poeziju pored još nečega. Takvi svaštarski izdavači su zapravo bivši knjižari, profesionalni trgovci koji prodaju ono što oni procene da se može prodati. Pa dok u romanu tu i tamo možda i mogu nešto kvalitetno ubosti, poezija je delikatna stvar tako da tu čak i oni najozbiljniji sasvim omaše. Ako se uz to uzme da ima i nekoliko izdavačkih kuća koje funkcionišu kao startno mesto za mlade pesnike onda je jasno da te knjižare promovišu treš poeziju i početnike. Tako da kada se u Delfima zanemari ta poplava trivijalnih romana, odjednom čovek počne na policama da primećuje istaknute knjižice jednako trivijalne poezije.

Ne može neko iz trgovačke perspektive da proceni kakva poezija treba

da bude. To ne može ni kritičar, ni naučnik. To samo pesnik može, i to pod uslovom da mu je ta poezija bliska. Mada ipak verujem da je moguće da pesnik prepozna da je neko pesnik a ne diletant čak i ako mu se ništa od njegovog rada intimno ne dopada. Majstor prepozna majstora.

Savremeno vraćanje poezije u knjižare je zapravo sasvim u duhu poznog kapitalizma. Ako ideš na rođendan kod nekog kolege intelektualca, ako taj rođendan izgleda tako što svi stoje u salonu, sa čašicom šampanjca koji ne piju u rukama, i neskinutim šalovima, onda toj osobi moraš pokloniti neki poklon u skladu sa tim. Uprkos onome što se priča, knjiga nije najbolji poklon. Možda je to bila nekada, kada su sve objavljene knjige bile objavljivane jer su vredele. Knjiga podrazumeva da bude pročitana, pa ako je neko dobije kao poklon njemu se nameće obaveza da je pročita, posebno ako je blizak sa osobom koja mu je poklonila. U tom smislu je roman najgori mogući poklon, a knjiga poezije, začudo, najbolji. Knjiga poezije se ne mora pročitati cela. Dovoljno ju je prelistati, pročitati nekoliko pesama, zapamtiti neki stih i to je to. Apsurdno je, međutim, što ovo salonsko društvo o poeziji jedva da nešto zna tako da se dogodi da na istom rođendanu neko dobije pet primeraka iste knjige poezije, koja čak nije ni dobra već samo ima dobar marketing.

Knjižara „Aždaha“ je zapravo bila prvi dah „hipsterske“ kulture u Kragujevcu. U slično vreme se otvorio i kafić „Oblomov“, krcat do fajronata. Onda bi ljudi izašli a nekoliko nas pesnika, pesnikinja i konobarica ostajalo da pijemo u praznom lokalu. Tu su se držala i čitanja poezije, kako se i sada drže na takozvanim hipsterskim mestima. Rekoh, kad neko nema puno para, uzme najjeftiniji oblik kulture a to je poezija. Svakako neće da plaća muzičare.

Knjižara „Aždaha“ je zapravo bila prvi dah „hipsterske“ kulture u Kragujevcu. U slično vreme se otvorio i kafić „Oblomov“, krcat do fajronata. Onda bi ljudi izašli a nekoliko nas pesnika, pesnikinja i konobarica ostajalo da pijemo u praznom lokalu

„Otvoriću prodavnicu ručno pravljenе čokolade“, rekao je Đorđe Savić, „da ide u paru sa ovom knjižarom.“ Do te mere je taj čovek izgubio osećaj za meru. Čovek bi rekao da je nešto zarađivao, međutim ne. Bioskop je bio besplatan i puštali su se samo klasici. Štamparija nikako nije bila isplativa pošto nije plaćao radnike već je sam pokušavao da se izbori sa mašinom. A što se knjižare tiče, u nju kupci nisu ni ulazili.

Jonesko je rekao da bi želeo pozorište bez gledalaca, što na neki način i realizuje ili parodira francuski reditelj Leos Karaks. Kada su Karaksa pitali

kakav je njegov odnos prema publici rekao je: „Publika je za mene gomila ljudi koji će uskoro biti mrtvi.“ Imam negde u svojim zapisima od pre deset godina rečenicu: „Za sto godina svi moji čitaoci biće mrtvi i imaću sasvim nove nepotrebne čitaoce.“ Na stranu ovaj moj optimizam da će me iko čitati u nastupajućim godinama, očigledno je da je moj odnos prema čitaocu na tragu ove dvojice francuskih autora (od kojih za drugog tada nisam ni znao).

Kao klinac uzeo sam iz kragujevačke biblioteke knjigu Lodovika Ariosta „Bijesni Rolando“ (kako ju je kod nas preveo Dragiša Stanojević). Knjiga je objavljena krajem devetnaestog veka, 1898., u Kolu Srpske književne zadruge. Primerici nisu bili ni rasečeni (pošto se u to vreme knjige još nisu mašinski sekale). Ne znam odakle, ali imao sam nož za papir i onda stranu po stranu sekao i čitao, svestan da sam ja prvi koji tu knjigu čita pošto je sto godina stajala u biblioteci. Nisam se nikada hvalio time što sam čitao Hegela, Džojse i Prusta ili sada recimo Knausgora. Ponosio sam se time što sam čitao Ariosta i mnoge druge knjige koje niko nije hteo da uzme iz biblioteke, o kojima se ne raspravlja u salonima ili na forumima, koji nikada nisu predmet javnih debata. One su bile moje. Ljubomorno sam ih čuvao, kao pitagorejca. Nisam ih preporučivao olako. Inače, oduvek sam prezirao i biblioteke. Knjige koje je drugi držao u svojim rukama, sa svim onim podvlačenjima, pa nekim masnim požutelim tačkama ko zna od čega. U antičkom Rimu postojali su javni klozeti. Kad neki završi posao, uhvati se za takozvanu grebalicu, četku kojom se očisti posle velike nužde. Vрати je na mesto i posle toga je koristi sledeći. Na isti način na koji ovaj običaj nama izgleda odvratno, nekome u budućnosti će odvratno izgledati javne biblioteke.

**Godinama kasnije, dugo
pošto je ta knjižara
zatvorena, nikada nigde
nisam video dostojanstveniji
prikaz knjiga. Bila je to više
izložba nego knjižara, pošto
knjige niko nije kupovao**

A tu u toj knjižari „Aždaha“ knjige su bile ono što treba da budu. Jedan do drugog postavljeni stubovi civilizacije, bez ljudskog dodira i ljudske prljavštine na njima, čak i bez ljudskog interesovanja za njih, bezbedne od toga da će da završe na nekoj salonskoj žurci sa još nekoliko identičnih primeraka. Pošto su bile retke i skupe, bile su oslobođene čak i prisustva inferiornih knjiga koje samo zato što su štampana stvar ne znači da su sa ovima u nekoj vezi. Jer to su bili Kant, Spinoza, Hajdeger, Djuran, Šamo, Rasel. Tu su bili i očevi svega – Homer, Herodot, Platon, Aristotel, Tukidid i drugi. I jedino što nije bilo klasik, što nije izazivalo divljenje, čemu je bilo dopušteno da bude tu, bila je savremena srpska poezija, dovoljno netražena i nečitana da, uprkos drastično nižim cenama, ne oskrnavi ovo svetište ljudskog uma, poezija koja je davala neki signal da smo i mi tu, koja je bila most između

tekovina civilizacije i nas i time govorila da smo i mi nekakva civilizacija, čak i mi iz tog malog Kragujevca koji tada nismo imali ni normalan bioskop. Bila je tu i moja knjiga, ali kao da sam je ja sam stavio, kao da je ona ušla sa mnom, poput mojih patika i odeće, kao da je bila žrtva koju sam prineo u ovom hramu.

Sve te knjige bile su komisio uzete (izuzev stranih izdanja). Poezija koju je tu prodavao bila je poezija što su je izdavale neprofitabilne kuće. U to vreme nije ni bilo drugih, komercijalnih izdavača. Velike kuće ne samo da su odbijale poeziju već je ni u svojim knjižarama nisu htele. Knjige pesama mogle su se objaviti ili na konkursima za prvu knjigu, ili kao nagrada na nekom festivalu, ili ako neki nekomercijalni izdavač poezije to prihvati. U to vreme, to je bila jedino Kraljevačka Povelja, a oni su objavljivali od deset do petnaest knjiga, uključujući tu i nešto prevedene poezije i izabrane pesme nekih pesnika koji su ih zaslužili. Tako da je već objaviti knjigu pesama bilo nemoguće. Kragujevac je sam imao konkurs za prvu knjigu (objavljivane su svake godine čak tri, mada raznih žanrova). Međutim, posle objavljene prve knjige, sa drugom se nije imalo šta. SKZ je i dalje radio, ali izuzev u Kolu sve knjige su morale da budu finansirane ili od autora ili od nekog sponzora. Generalno u to vreme najviše je bilo knjiga pesama koje su sami autori finansirali. A tu onda nije bilo nikakvog izbora. Bilo je još nekih izdavača koji su objavljivali knjige iz svojih pesničkih krugova, poput onog u Vrbasu. Ali postojao je i KOV, postojala je Fabrika knjiga. Neki manji izdavači su se pokrenuli, sa po tri knjige godišnje. Ipak se sve vrtelo oko Povelje koja je imala najširi spektar autora, najviše različitih poetika, i čija se kvaliteta držala kao osnovni princip. Petru Krdu iz KOV-a takođe je bio čovek od ukusa i sjajan pesnik, ali više je bio okrenut ka prevedenoj poeziji. „Aždaha“ je imala pre svega Poveljina izdanja, i na neki način, uz nekog poslovno sposobnijeg čoveka na čelu, mogla je predstavljati mesto gde se šumadijska kultura mogla razviti, u Kragujevcu, najvećem šumadijskom gradu. Ne bi trebalo zanemariti ni to da je u to vreme Saša Milenić bio zamenik gradonačelnika. On, filozof, dobar pesnik, učenik Borislava Horvata, moj učitelj, čovek koji je sa Vladimirom Jagličićem objavio svoju prvu knjigu. Njegov politički program često je spominjao Kragujevac kao nekadašnju prestonicu Srbije, a Jagličiću je dato da sačini antologiju kragujevačkih pesnika pod naslovom *Pevači usnule prestonice*, pa zatim još jednu antologiju, izbor iz pak prevodilačkog rada kragujevačkih pesnika. Zoran Petrović je postao upravnik najstarijeg pozorišta u Srbiji, koje se do tada zvalo „Joakim Vujić“, a potom su ga preimenovali u izvorni naziv „Knjaževsko-srpski Teatar“. Nema sumnje da je Savić u tom kontekstu čak bio i potpomognut od strane grada u svojim projektima. Međutim, poslovno nije uspeo da izađe u susret zadatku, a to nije uspeo čak ni ideološki, tako da je ova knjižara, osim prilično šašavog imena, zapravo imala svu nevinost izvorne ljubavi prema filozofiji i poeziji koja se može imati.

Godinama kasnije, dugo pošto je ta knjižara zatvorena, nikada nigde nisam video dostojanstveniji prikaz knjiga. Bila je to više izložba nego knjižara, pošto knjige niko nije kupovao. Voleo sam i starinarnice u kojima su se takođe mogli naći slični izbori, ali tamo je svaka knjiga bila korišćena, imala svoju životnu priču, godine stajanja po privatnim policama ili tavanima, to su bile osakaćene, izmorene knjige. Ovde se na knjigama još nije videlo da su kao predmeti skloni raspadanju, propasti. To je bila moja vizija književnosti. Vizija civilizacije.

Velimir Sekulić

PEDESETOGODIŠNJICA

Teško mi se odvojiti od pedesetih, sve poslije kao da nije bilo sasvim pravo, kao da je nepotpunog okusa. Život se šezdesetih povukao u kuće, pred televizore, znali smo se kao gimnazijalci naći u gradu i čuditi se koliko smo sami u opustjelom mjestu. A i simpatije, zanosa i poleta je ponestajalo, nešto hladno se uvuklo u ljude.

Na staru godinu 57. pojeo sam skoro cijeli tanjur kolača kod Ruškine šnajderice Brehanice. Zbog žalovanja za pokojnim tetkom Vasiljem, svojim ocem, Ruška nije išla na doček nove godine pa je obišla svoju šnajdericu, da malo posjedi i popriča kod nje, da čuje novosti a i da vidi nove stvari koje dovršava. Povala je i mene, nije valjda voljela ići sama. Bila je prava zima, svuda je bilo zameteno i smrzlo. Gospođa Brehan stanovala je u samom centru, iza zgrade općine, na prvom katu nove omalene stambene zgrade uza samu rijeku. (Ta zgrada je valjda pedeset godina stajala neožbukana.) Tamo smo doživjeli i malu modnu reviju jer je gospođa Brehan upravo dovršavala kostim za doček jednoj svojoj mušteriji, a ova je uskoro došla i tamo ga obukla. To je bila veoma poznata Kamila Kužeova, jedna od tri dabrodolske ljepotice tog vremena. Druge dvije su bile moja Ruška i neka Bina Brentarova. Tu Binu nisam nikad vidio, a Kamilu, mlinarsku kćerku, samo taj jedan put. Ona je bila plava i plavooka, malo izduženog profila, kao na egipatskim slikama i pomalo kao u Sofije Loren, srednjeg rasta i veoma vitka. Došla je u pratnji momka, mršavka u naočalama, odjevenog u sivo odijelo na dvoredno kopčanje i ukrašenog leptir mašnom. Divili smo se Kamili jer je bila veoma lijepa u novoj svečanoj toaleti, sasvim kao izrezana iz žurnala. Kostimić je bio od crnog pliša, sav pripijen uz tijelo i u struku je s lijeve strane imao pričvršćenu umjetnički izrađenu svilenu ružičastu ružu sa peteljkom i lišćem. Tu ružu je majstorica upravo pred nama pričvršćivala na Kamili. Dok su se svi divili Kamili i savršenstvu njenog kostima, ljepoti ruže i savršenom mjestu na koje je stavljena, dok su se oni spremali da odu na doček, dok je pratilac kvasio područje oko tankih usana kolonjskom vodom, i ja sam netremice sve pratio i polako uzimao s tanjura sitne kolače koji su bili ponuđeni. Bili su raznoliki i savršeni. Tada je bila popularna i nova kombinacija žutog biskvita i oblatne koju bi nekom dobrom kremom prilijepili s gornje i donje strane, pa sam se s posebnom pažnjom posvetio studiranju tog okusa. Odjednom je Ruška pogledala u tanjur i iznenađeno rekla: „Zar si ti pojeo sve te kolače?“ Postidjela me je, a izgleda da sam, sve malo pomalo, neprimjetno počistio više od polovine izloženih đakonija.

Pedeset godina kasnije, novu godinu 2008. dočekao sam u Beogradu i prvog januara smo bili pozvani u novoadaptirani stan mladog bračnog para, rođaka, na čestitanje i čast. A baš je u novogodišnjoj noći grad bio zasut apokaliptičnom mećavom koja je zastirala vidik. Jutro Nove

Divili smo se uređenju i invenciji mladog para, koji je bez pomoći arhitekta, sam smislio šarmantna rješenja: staklena ploča trpezarijskog stola ispod koje su naslagani okrugli beluci, ili stupovi od kamenih ploča koji nose police za knjige, otvoren prostor, u stropu sakriveni projekcioni uređaji. Na stolicu pred bogatom kožnom garniturom puno daljinskih upravljača. Oni su dobrostojeći, poslovi im dobro idu, bave se advertajzingom. Bila je prisutna majka mladića, lijepa i srdačna žena, visokoobrazovana, koja je taj stan dala sinu kada se oženio a ona otišla u manji. Kao prava majka, donijela je i divne sitne kolače, kojima opet nisam odolio.

Morao sam konstatirati pred svima: „Upravo se navršilo pedeset godina da sam izjeo tanjur kolača, i, evo, činim to opet.“ Radna proslava, zatvoren krug...

|||||

Prema sebi moramo biti iskreni, iskopavati iz podsvijesti sve što smo tamo gurnuli, da ne bi to upravljalo nama, kako se ne bismo poremetili, kako bismo očuvali zdrav razum. Iskrenost prema sebi ne podrazumijeva međutim iskrenost prema okolini. Sa sobom moramo voditi otvorene razgovore, ali moramo paziti što govorimo pred drugima, jer neko jedva čeka priliku da nas malo potkopa, pa makar samo pogrešnom interpretacijom, iskrivljavanjem onoga što smo rekli.

Evo primjera krive interpretacije. Iritira me već više od pedeset godina. Idem u školu, gimnazijalac sam. Hodam sam, nisam druželjubiv, ne volim razgovor dok hodam jer volim da maštam, da „pustim mozak na pašu“ kako se to obično kaže.

Iza mene korača troje Podvorčana, sve ih poznajem. Jedan će poslije čak jedno vrijeme biti u vrhovima vojske u Beogradu, drugi sveučilišni profesor u Zagrebu, sociolog, djevojka, okrugla, kratkog vrata i slamnate kose, poznata podrugljivica, ide u ekonomsku školu, ona se poslije negdje izgubila. Nju nisam volio jer me je jednom, dok sam bio mali i pored krava, zavitlavalala imitirajući tanki glas moje mame, pa mi se smijala jer sam se javljao. Oni su svi dvije godine stariji od mene. Razgovaraju o filmu koji su sinoć gledali u kinu. Glasno razgovaraju, odjekuje naokolo, može se sve čuti. I ja sam gledao taj film pa znam o čemu govore. To je Minelijeva „Kuća na brdu“. Pod jakim sam dojmom filma, i on će mi ostati za sva vremena jedan od najdražih, valjda zato što sam ga

I sad ti nešto povjeri takvim ljudima ili im prepusti da odluče nešto što se odnosi na pravdu i istinu. Izvjesno je da ćeš loše proći. Predrasude imaju emotivnu snagu koja nadvladava svaku skrupulu. Neizvjesna je sudbina svakog o kome takvi odlučuju bilo gdje. Dakle, treba paziti što se kazuje drugima, oni su doista „drugi“. Pakao stalno sluša, pakao čuli uši.

PANOPTIKUM

Goran Borković

PAŠOVIĆEV MEFIŠTO U SNP-u

Dramski komad "Mefisto", prema čuvenom romanu Klausa Manna o usponu jedne umjetničke karijere paralelno s usponom nacističke države, bit će premijerno izvedena 12. jula u Srpskom narodnom pozorištu, u postavci Harisa Pašovića iz Sarajeva, jednog od najznačajnijih režisera u regiji.

Najavljen kao umjetnički i produkcijski spektakl, "Mefisto" je jedan od najznačajnijih projekata Novog Sada kao Evropske prijestolnice kulture, u okviru programskog luka "Tvrđava mira". Pašović je izjavio povodom premijere da je za njega velika čast i radost što radi u gradu u kojem je umjetnički formiran i gdje je završio Akademiju umjetnosti, kao i da je "posebna čast raditi u najstarijoj pozorišnoj instituciji na Balkanu, sa zaista sjajnim umjetničkim ansamblom".

Mannov roman je za vrijeme nacističkog režima u Njemačkoj bio zabranjen, a pisac protjeran iz države. "U romanu postoje likovi koji su također umjetnici, ali koji su odbili surađivati s nacizmom. Nacizam je bio nulta tačka zla u civilizaciji. Nema tog uspjeha, nema te umjetnosti koji mogu opravdati suradnju sa nacistima. To su bili zlikovci bez premca. Suradivati s njima?", rekao je Pašović.

U predstavi sa više od 40 glumaca igraju Mirjana Karanović i Miodrag Kri-vokapić, koji nakon više od tri decenije ponovo nastupaju na sceni SNP-a, dok naslovnu ulogu tumači Aljoša Đidić. Predstavom "Mefisto", čija je prva repriza najavljena za 14. jul, završava se 161. sezona SNP-a, započeta spektakularnom operom "Aida" pod otvorenim nebom.

„U AGONIJI“ HNK-a U JDP-u

Hrvatsko narodno kazalište iz Zagreba gostovat će 4. juna u Jugoslovenskom dramskom pozorištu (JDP) predstavom "U agoniji" Miroslava Krleža, u režiji Ivice Buljana, koja je dio ciklusa "Glembajevi". Krležina drama "U agoniji" druga je iz ciklusa "Glembajevi", uz "Gospodu Glembajevu" i "Ledu". Radnja je smještena u 1922. godinu, a glavni lik je Laura, nekadašnja plemkinja čiji je

nekada bogati i utjecajni muž, osiromašio sa propašću Austrougarske i uspostavom Kraljevine Srba Hrvata i Slovenaca, pa se odaje preljubi, piću i kocki. Laura zbog toga pokušava da preživi radeći kao krojačica i pronalazi utjehu u ljubavniku. U toj drami, koju danas mnogi smatraju najboljom i najpopularnijom od svih Krležinih drama, igradu Krešimir Mikić, Nina Viočić, Livio Badurina, Iva Mihalić, Marin Klišmanić i Ivan Colarić (muzičar).

Ovo je uzvratno gostovanje HNK-a dvije sedmice nakon zapaženog izvođenja predstave "Putujuće pozorište Šopalović" Ljubomira Simovića, u režiji Jagoša Markovića, u Zagrebu. Saradnja JDP-a i HNK-a iz Zagreba uspostavljena je 2015. godine, poslije skoro tri decenije, a posljednja predstava tog teatra odigrana u JDP-u bila je "Kralj Lear" u režiji Januša Kice, u oktobru 2018. godine.

REGIONALNI FILMOVI NA 29. PALIĆU

Među više od 130 filmova 29. Festivala evropskog filma na Paliću bit će prikazan i izbor ostvarenja iz prostora bivše Jugoslavije, raspoređenih u više cjelina, među kojima je i hrvatsko-srpska koprodukcija "Stric" Davida Kapca i Andrije Mardešića, koja je nagrađena posebnim priznanjem na 58. Međunarodnom filmskom festivalu u Karlovim Varima.

Radnja filma "Stric", s Predragom Mikijem Manojlovićem u naslovnoj ulozi, odvija se u vreme božićnih praznika u Jugoslaviji krajem 1980-ih. Majka, otac i sin sretni dočekuju svog voljenog strica koji se vraća kući za praznike iz Njemačke. Stric dijeli poklone, te slijedi tradicionalni hrvatski božićni ručak – purica s mlincima i francuskom salatou. Porodičnu idilu prekida zvonjava najnovijeg pametnog telefona. Ubrzo postaje jasno da vrijeme radnje nisu osamdesete, da nije 25. prosinac i da se za prepunom prazničnom trpezom, osim purice, nožem može rezati i napetost.

Publika 29. Paličkog festivala, koji će biti održan od 16. do 22. jula na Paliću i u Subotici, vidijet će i nagrađivani film "Murina" Antonete Alamat Kusijanović, koprodukciju Hrvatske, Brazila, SAD i Slovenije, koja je dio programa specijalnih projekcija. U okviru programa Mladi duh Evrope, bit će prikazan film "Poseta" Đorđa Vojvodića iz Crne Gore, koji govori o crnogorskom studentu Stefanu koji živi s dečkom u Berlinu, ali to krije od obitelji. Kada ga za vikend posjete roditelji, Stefanov život će se okrenuti naopako. U programu Mladi duh Evrope najavljen je i sjevernomakedonski film "Severni pol" Marije Apčevske. Među filmovima iz regije na 29. Paliću najavljen je i bosansko-hercegovački "Ovo je naša kuća", koji potpisuju Lamia Šabić, Lućano Perez Savoj i Diogo Pereira.

HANDKE GOSTOVAO U BEOGRADU

Austrijski pisac i nobelovac Peter Handke izazvao je veliko zanimanje čitalaca u Beogradu, sa kojima se 5. jula družio i potpisivao im svoje knjige u knjižari Delfi u Studentskom kulturnom centru, u organizaciji Lagune. Laguna je objavila deset njegovih djela, počev od "Velikog pada" 2019. godine, kada je dobio Nobelovu nagradu za književnost. Uslijedili su "Golmanov strah od penala", "Moravska noć", "Kratko pismo za dugi rastanak", "Nesreća bez želja", "Drugi mač" i druge knjige, do "Kradljivice voća", koja je nedavno objavljena.

Handkeu je Nobelova nagrada za književnost dodijeljena 2019. godine zbog "utjecajnog rada koji sa lingvističkom genijalnošću istražuje periferiju i posebnost ljudskog postojanja". Pisac stotinjak knjiga, romana, pripovijesti, drama, poezije, eseja i filmskih scenarija, Handke je i autor više filmova i koautor i suradnik u mnogim filmovima Wima Wendersa.

Dodjela Nobelove nagrade Handkeu praćena je kontroverznim reakcijama u stručnoj i najširoj javnosti, koje su se kretale od čestitki do zahtjeva za poništenje te odluke zbog njegovog političkog djelovanja 90-ih godina, odnosno podrške srpskoj politici na čelu sa Slobodanom Miloševićem i osudi NATO bombardiranja Srbije.

ALBAHARI DOBITNIK NAGRADE FONDACIJE ALEKSANDAR TIŠMA

Međunarodna nagrada za književnost "Aleksandar Tišma" svečano je uručena 24. juna književniku Davidu Albahariju za roman "Danas je sreda", koji je objavljen na njemačkom jeziku u prijevodu Mirjane i Klaus Vitmana pod nazivom "Heute ist Mittwoch", u izdanju kuće Schoffling, 2020. Nagradu je laureatu uručila u Matici srpskoj u Novom Sadu članica žirija Vladislava Gordić Petković, koja je i članica Upravnog odbora Fondacije Aleksandar Tišma. U žiriju za tu nagradu bili su i drugi renomirani evropski pisci i kritičari: Ilma Rakuza (predsjednica), Laslo Marton, Peter Handke i Matijas Enar.

Albahari je za tu svečanu priliku pripremio poseban tekst, koji je pročitala književnica, prevoditeljica i njegova prijateljica Mirjana Ognjanović. Odlomak iz nagrađene knjige na srpskom jeziku pročitala je Ana Kukolj Jović, a na njemačkom prevoditeljica Mirjana Vitman.

Fondacija "Aleksandar Tišma" osnovana je 2016. godine, a njena misija je afirmacija, popularizacija i proučavanje djela i ličnosti književnika i akademika Aleksandra Tišme. Jedna od osnovnih aktivnosti Fondacije je dodjela međunarodne nagrade za književnost "Aleksandar Tišma". Prva nagrada je dodijeljena 2019. godine, a dobitnik je bio mađarski pisac Laslo Darvaši. Akademika knjiga objavila je njegovu nagrađenu knjigu "Bog, domovina, porodica", u prijevodu Vicka Arpada sa mađarskog.

MIRKO DEMIĆ U UŽEM IZBORU ZA NAGRADU VLADAN DESNICA

Novoustanovljenu nagradu Narodne biblioteke Srbije "Vladan Desnica" za najbolji roman 2021. godine dobio je Dejan Aleksić za djelo "Petlja", u izdanju Lagune, saopćeno je 21. juna. Žiri je većinom glasova odlučio da Aleksić dobije nagradu, koja je specifična po tome što je dodjeljuju pisci piscima, a vrijedna je 12.000 eura.

Žiri su sačinjavali akademik Dušan Kovačević (predsjednik), Vladan Matijević, Vladimir Tabašević, Ljubica Arsić, Milisav Savić, Mirjana Mitrović, Enes Halilović, Vule Žurić i Dejan Stojiljković, u najužem izboru razmatrao je romane Milene Marković "Deca", "Ruža pod ledom" Mirka Demića u izdanju naše SKD Prosvjete, "Smrtni ishod atletskih povreda" Milice Vučković i "Španska čizma" Vladimira Kopicla.

Roman "Petlja" daje "izoštrenu sliku društva u vrednosno bestežinskom stanju, kada su tradicionalni obrasci potrošeni, a novi modeli nisu definisani. Odrastanje i sazrevanje u takvom ambijentu neminovno krivi i deformiše. Kad junakinja Aleksićevog romana za svoju biografiju kaže da je sakata, to ne znači da se ona predala, već da je svesna toga koliko košta kad imaš petlju", navela je Mirjana Mitrović o pobjedničkom romanu, koji je nedavno dobio i nagradu "Miloš Crnjanski".

Pomoćnik ministra kulture i informisanja za savremeno stvaralaštvo Radovan Jokić rekao je da je država, podrškom inicijativi NBS za ustanovljenje tog priznanja, željela da "prekine pasivnost" i "stane iza jednog ozbiljnog priznanja". "Znate da su u post-socijalističkom periodu sve važne nagrade, koje su bile državne, prešle u područje privatnog ili drugih nivoa odlučivanja", rekao je Jokić.

POČASNO PRIZNANJE IGORU GALU

Puležan Igor Galo dobitnik je Počasne nagrade "Aleksandar Lifka" koja će mu biti uručena 17. srpnja na filmskom festivalu u Subotici. Nagradu mu je dodijelio Savjet Festivala evropskog filma Palić za izuzetan doprinos regionalnoj kinematografiji. Nagrada se od 2000. godine dodjeljuje filmskim stvarateljima za izuzetan doprinos europskom filmu, ali je ove godine odlučeno da se uvaži i doprinos regionalnom razvoju kinematografije. Aleksandar Lifka (1880.-1952.), jedan od pionira kinematografije središnje Evrope, osnivač je Kina Lifka, početkom 20. stoljeća jednog od najbolje opremljenih kina u regiji.

„To je više počasna nagrada, cehovska, dodjeljuje je filmski svijet, ali nije samo filmska, već ima i društveni kontekst, u smislu kakvog si osobnog traga ostavio u društvu, jer iza svega stoji čovjek, po čemu je prepoznatljiv u prostoru. Nagrada se dodjeljuje od 2000. godine, a prva glumica koja ju je dobila bila je Milena Dravić. S naše, hrvatske strane nagrađeni su Rajko Grlić, Lordan Zafranović i Rade Šerbedžija. Dobitnici ove nagrade su i Nikita Mikhalkov pa Ken Loach i još neka respektabilna imena evropske kinematografije“, kazao je Galo u intervjuu za *Glas Istre*, dodajući da ga je zatekla vijest da je dobitnik.

„Nisam je očekivao, na periferiji sam tokova, ali nisam izgubio kontakt s filmom. Male kinematografije locirane su oko metropole – kod nas Zagreba, a tu je, kako se neki znaju izraziti, 'mala bara, puno krokodila'. Nemam volju gurati se, nije mi baš nešto stalo. 'Pod svaku cijenu' – nije moj moto“, rekao je Galo. Na pitanje o humanitarnom radu njega i njegove supruge Mirjane i udruzi Homo, kazao je ovo: „Postoje ljudi koji, kada primijete nešto što im se kosi s vrijednosnim sustavom, zapitaju se zašto se to mora događati. Mene su u školi zvali Pravdonja, 'evo ga Pravdonja, opet on nešto'. Primijetio sam pojave u našem društvu koje sam ocijenio kao duboko pogrešne: iseljavanje, gubitak posla, kroz iskustva drugih, recimo drugog naroda, vi osjetite što prolaze, kako im je, a oni, ili su toliko ponosni ili su povučeni, ne izlaze s tim u javnost. Kroz moju suprugu koja je Srkinja, koja ima svoj senzibilitet i drugačija je od mene po temperamentu, doživio sam to vrlo izravno, a nisam htio da to prolazi sama. Mene ne mogu napadati po nacionalnoj osnovi. Mene dirnu ljudske sudbine, ali uspijevam naći neku vedru stranu, ne potonem. I ljudi koji su bili u problemima, svojom snagom i vedrinom oduzimali su mi razloge da se prema njima ponašam sažaljivo. Nikada nisu rekli ružnu riječ, odakle onda meni pravo da nekoga napadam i krivim za njihovu sudbinu?!“

PAVLE BANOVIĆ DOBITNIK NAGRADE MANGELOS ZA 2022.

Nagrada "Dimitrije Bašičević Mangelos" za 2022. godinu, koja nosi ime značajnog umjetnika, rodonačelnika konceptualne umjetničke prakse i historičara umjetnosti sa prostora bivše Jugoslavije, dodijeljena je mladom umjetniku Pavlu Banoviću iz Beograda, saopćeno je 11. jula u galeriji Remont, na otvaranju izložbe četvero finalista. Žiri je razmotrio 20 prijava mladih umjetnika pristiglih na konkurs za nagradu "Mangelos", koja podrazumijeva osmotjedni rezidencijalni boravak u New Yorku u Residency Unlimited.

Osim Banovića, u finalu su se našli i Kemil Bekteši, Dea Džanković i Milan Kujundžić, na osnovu odluke žirija. U drugom krugu žiriranja članovima žirija se pridružuje i Lilia Kudelia, gostujuća kustoskinja u Residency Unlimited, u okviru kojeg razvija rezidencijalne boravke za laureate nagrada mreže Young Visual Artists Awards (YVAA), među kojima je i "Mangelos". Prema obrazloženju žirija, koje je pročitao Bjeličić, posebna pažnja posvećena je mladim perspektivnim umjetnicima koji su pokazali ne samo autonomiju u umjetničkom radu i konceptualnu zaokruženost, već i potrebu da adresiraju važna estetska i društvena pitanja današnjice.

Banović je na izložbi finalista predstavio video instalaciju "Dreams Streams" (Emisije snova), koja preispituje i koristi vizualni jezik i logiku smart televizija, a moguće ju je vidjeti i u izlogu Eventima na Trgu republike, kao i u Monks baru. Rođen 1998. godine u Beogradu, Pavle Banović završio je osnovne studije na odsjeku za Nove medije Fakulteta likovnih umetnosti u Beogradu (FLU), pri čemu je treću godinu studija proveo na Akademiji likovnih umjetnosti i dizajna u Ljubljani. Član je mladog umjetničkog kolektiva Institut za aplauz, kao i aktuelnog projekta COMMONS – zamišljanje institucije budućnosti.

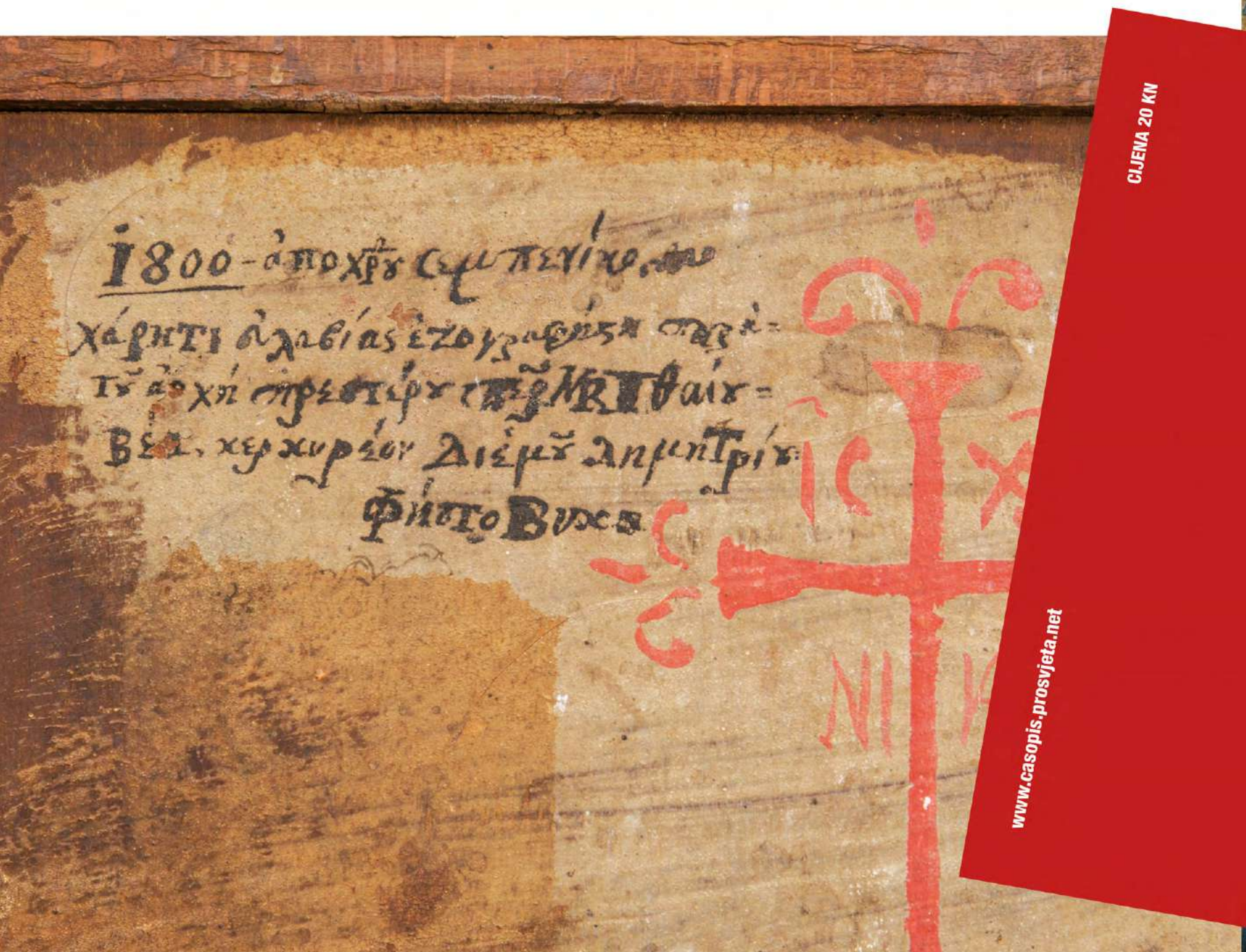

KULTNI SRPSKI FILMOVI NA PLAKATIMA STUDENATA FPU

Jugoslovenska kinoteka, u saradnji s Fakultetom primenjenih umetnosti u Beogradu, predstavlja od 10. juna izložbu plakata "SADNEKAD", koju čine studentski plakati inspirirani kulturnim domaćim filmovima. Studenti treće i četvrte godine FPU na predmetu Plakat, u klasi profesora Slavimira Stojanovića Futra, dobili su priliku da s liste sto srpskih igranih filmova izaberu po jedan naslov i daju svoje viđenje ostvarenja koja su obilježila domaću kinematografiju. Filmovi s liste, koje je Jugoslovenska kinoteka 2016. godine proglasila za kulturno dobro od velikog značaja, vraćeni su u sadašnjost zahvaljujući modernim grafičkim rešenjima mladih autora. U novom izdanju našla su se kulturna djela Dušana Makavejeva, Slobodana Šijana, Gorana Markovića, Srđana Dragojevića i mnogih drugih. Na izložbi u Kinoteci bit će postavljene i printovi originala iz bogate zbirke plakata koji se čuvaju u njenom arhivu. Pored izloženih, publika će moći da vidi još tridesetak različitih digitalnih studentskih plakata putem video-instalacije, najavila je Kinoteka.

Ivan Ivezić: *Tihi obrt* (Retrospektiva grafičkih radova 1967. – 1997.), HDD, Zagreb, 19. 5. 2022. – 15. 06. 2022.

CIJENA 20 KN

www.casopis.prosvjeta.net

ŽITEJNA IKONA SV. NAUMA IZ SKRADINA
I ZAPIS SA POLEDINE IKONE SV. NAUMA

АΥΤΟΠΗ

DRAGAN BABIĆ / GORAN BABIĆ / VLADAN BAJČETA / MARIO BEGANOVIĆ
JADRAN BOBAN / GORAN BORKOVIĆ / BORIVOJ ČALIĆ / BRANKO ČOLOVIĆ / DUŠAN IVANIĆ
NENAD JOVANOVIĆ / MILOŠ KORDIĆ / GORAN KORUNOVIĆ / ŽELJKO LUKETIĆ
ĐORĐE MATIĆ / BOJAN MUNJIN / NENAD RIZVANOVIĆ / IGOR RUŽIĆ / VELIMIR SEKULIĆ
NIKOLA ŽIVANOVIĆ / NENAD ŽIVANOVSKI-STOLIĆ / VULE ŽURIĆ